

MIKUŽ
SVET
MED
VOJNAMA
1918-1939

METOD MIKUŽ

SVET MED VOJNAMA

MLADINSKA KNJIGA
LJUBLJANA 1966

XXII

SLIKE IZBRAL MIRKO STIPLOVŠEK

2556/A

N° 8-1985 / 2M

UVOD

Zdi se mi potrebno najprej spregovoriti nekaj besed o virih in literaturi. Nemogoče je, da bi posameznik obvladal vse, kar je bilo napisano o razdobju med vojnama. Sezname virov in literature v knjigah, ki obravnavajo to razdobje (prim. Gebhard Bruno, *Handbuch der deutschen Geschichte IV*, Stuttgart 1959 ali na primer Ploetz, *Konferenzen und Verträge II/4 (1914-1959)*, Würzburg 1959), so tako obsežni, da jih marsikdo z veliko mujo samo prebere, kaj šele da bi vsa naštetá dela preštudiral, si naredil potrebne izpiske itd. Do vseh teh del zgodovinar v svoji ožji domovini (Ljubljani) tudi težko pride. Tako je zgodovinar v središčih z velikimi knjižnicami sicer na boljšem, vse to pa seveda ne odvezuje zgodovinarja v Ljubljani, da bi se do najpomembnejših del le ne dokopal; oba pa vendar obstaneta pred največjim vprašanjem, kako je posamezniku mogoče pregledati grmade knjig. Možen je seveda prijateljski namig, naj prebere samo tisto, kar najbolj ustreza, a kljub temu še vedno ostane vprašanje, kaj je najboljše. Za bleščecimi naslovi in založniško reklamo se včasih skriva kaj malo, skromne naslove pa človek zlahka prezre.

Navadno govorimo najprej o izdajah virov, nato o memoarih in biografijah in končno o literaturi v pravem pomenu besede.

1. *Izdaje virov, dokumentov in podobne publikacije.* Poleg vseh teh je dobro poznati institute, ki se pečajo z najnovejšo zgodovino (v Nemčiji na primer v Kielu, Stuttgartu, Münchnu itd.) in njihove posebne publikacije, dalje razne anale (na primer vsaj Keesingov *Archiv der Gegenwart* od 1931 dalje), izdaje stenografskih zapiskov parlamentov, uradne liste, statistike, programe strank, dnevno časopisje itd.

Najnovejša izdaja zelo pomembnih virov nemškega zunanjega ministrstva je *Index of microfilmed records of the German Foreign Ministry covering the Weimar period*, Washington 1958 (večji del teh aktov je danes dostopen v originalu v arhivu

zunanjega ministrstva v Bonnu). Poleg teh dokumentov je kopica izdaj raznih belih knjig, zbirke političnih in gospodarskih pogodb, izdaje dokumentov mirovnih pogodb itd. Zelo pomembna izdaja virov, ki pa na žalost počasi izhajajo, je *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, ki izhajajo od leta 1947 v dveh serijah (1. serija 1919 do 1929 in 2. serija 1930 do 1939). Po tehtnosti in pomembnosti za njo nič ne zaostaja zbirka dokumentov *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, Washington od 1924 dalje. Tudi ta ima slabost, da izhajajo počasi, obe pa prinašata kopico dokumentov, pomembnih za svetovno zgodovino; šele ko bosta vsaj ti dve izdaji popolni, se bo le lahko začelo pravo zgodovinopisje za razdobje med vojnama.

Za vrednostjo omenjenih dveh zbirk veliko zaostaja uradna izdaja italijanskega zunanjega ministrstva *I Documenti diplomatici Italiani*, ki izhajajo tudi v serijah in neverjetno počasi, saj sta doslej izšli le dve seriji, 6. in 7. Zgodovinar spremlja s posebno pozornostjo pomembno rusko izdajo *Dokumenti vnešnej politiki SSSR*, Moskva 1957-1959 in *Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924*, London-New York-Toronto 1951-1953.

Spričo vseh teh dragocenih izdaj virov in dokumentov pa še vedno vztrajam pri trditvi, ki sem jo zapisal (Druga svetovna vojna, Ljubljana 1961, str. 5), da je treba biti pri uporabi vseh teh izdaj skrajno previden in zakaj je to potrebno.

2. *Memoari in biografije*. Vsak zgodovinar ve, da to niso primarni viri in jih mora zelo kritično uporabljati; tako lahko izvrstno služijo za spoznavanje in boljše razumevanje včasih precejšnjih razdobj, posebno tedaj, ko si avtor prizadeva, da bi bil čimbolj objektiven. Klasičen primer te vrste virov so – čeprav ne izrecno za naše razdobje – znani *Churchillovi spomini* (*The Second World War*, London 1948 dalje, v slovenščini skržena izdaja pod naslovom *Druga svetovna vojna*, Ljubljana 1964). Memoare so pisali številni ministri, politiki, vojskovodje in drugi. Za razdobje naše knjige morejo zelo dobro rabiti: Bethmann Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkrieg I-IV*, Berlin 1919-1921; Görnitz W., *Hindenburg*, Bonn 1953; Masaryk T. G., *Weltrevolution*, Berlin 1928; Noske G., *Erlebtes aus Aufstieg und Niedergang einer Demokratie*, Offenbach 1947; Pieck W., *Reden und Aufsätze I-II*, Berlin 1950; Roosevelt F. D., *Links von der Mitte*, Frankfurt a. M., 1951; Schacht H., *76 Jahre meines Lebens*, Bad Wörishofen 1953; Scheidemann Ph., *Memorien eines Sozialisten*

I-II, Dresden 1928; Churchill W. Sp., *The world crisis 1911-1918*, London 1920-1927; Lansing R., *The peace negotiations*, London 1921; Panikkar K. M., *In two Chinas*, London 1955; Thyssen F. J., *I paid Hitler*, New York 1941.

3. *Literatura*. Ta je zelo obsežna, zato se bom omejil le na najnujnejša in najpreglednejša (kvantitativna) dela: Bracher K. D., *Die Auflösung der Weimarer Republik*, Stuttgart-Düsseldorf 1957; François-Poncet A., *Von Versailles bis Potsdam*, Mainz 1949; Mommsen W., *Vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart 1914-1945*, Oldenburg 1951; Reynolds A. Ph., *Die britische Aussenpolitik zwischen den beiden Weltkriegen*, Braunschweig 1952; Bailey Th. A., *Wilson and the peacemakers*, New York 1947; Carr E. H., *German-Soviet relations between two world wars 1919-1939*, Baltimore 1951; Carr E. H., *The twenty years crisis 1919-1939*, London 1951; Degras J., *The Communist International 1919-1943 (I)*, London 1956; Gathorne-Hardy G., *A short History of international affairs 1920-1939*, Oxford 1950; Jordan W. M., *Great Britain, France and the German problem 1919-1939*, Oxford 1943; Schlesinger jun. A. M., *The age of Roosevelt*, Boston 1957; Baumont M., *La faillite de la paix, 1918-1939, (I-II)*, Paris 1951; Rain P., *L'Europe de Versailles*, Paris 1945; Wignoli A., *La Société des Nations et la Révision des Traités*, Paris 1952; Bonomi I., *La politica Italiana dopo Vittorio Veneto*, Torino 1953; Magistrati M., *L'Italia a Berlino (1937-1939)*, Milano 1956; Salvatorelli L., *Vent'anni fra due guerre*, Roma 1946.

Posebej je treba omeniti monumentalno izdajo Akademije znanosti Sovjetske zveze, *Vsemirnaja istorija*. Za naše razdobje prihajata v poštev 8. in 9. zvezek (Moskva 1961, str. 643 in Moskva 1962, str. 749). V 8. zvezku (viri in literatura str. 580-615) je obdelano razdobje od oktobrske revolucije do ustanovitve Sovjetske zveze. Natančno opisuje zgodovino Sovjetske zveze, poleg tega pa prinaša tudi oris svetovne zgodovine za to razdobje. Zlasti se ponekod zelo podrobno zadržuje pri razdobju tako imenovane revolucionarne krize ob koncu 1. svetovne vojne, predvsem v Nemčiji, v deželah bivše Avstro-Ogrske pa tudi v drugih evropskih državah in v Ameriki. Uporablja bogato gradivo o nastanku in razvoju komunističnih strank v vseh teh državah. Posebna odlika zvezka pa so opisi osvobodilnih gibanj v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. To so povsem novi in bogati prispevki

k zgodovinski znanosti, treba pa bo posvetiti vso pozornost tudi razvoju nacionalne zavesti vseh teh številnih narodov, saj se začne prebujati hkrati z oktobrsko revolucijo oziroma z ustanovitvijo komunističnih strank v teh deželah. (Prim. začetke nacionalne zavesti na Kitajskem ali v Indiji!)

Še zanimivejše so ugotovitve v 9. zvezku (viri in literatura str. 660–706), ki obsega čas od Leninove smrti do 1939 (in obširno 4. poglavje o znanosti in kulturi od 1917 do 1939). Glavni podarek je tudi tu posvečen sovjetski zgodovini in se že tudi loteva slabih strani Stalinovega kulta, zelo previdno omenja neuspehe sovjetske zunanje politike za čehoslovaške krize in pri sklepanju politične vojaške zveze med Anglijo in Francijo (1939). Omenja tudi zloglasno sovjetsko-nemško pogodbo (23. avgusta 1939), še vedno pa molči o tajnih dodatkih k tej pogodbi, čeprav to že ves svet ve. Velika zasluga 9. zvezka je opis osvobodilnih bojov izvenevropskih narodov, manj prepričljivo pa je poglavje o razdobju, ki ga je sprožila velika gospodarska in finančna kriza po vsem svetu.

Še nekaj besed o 9. zvezku znane *Propyläen Weltgeschichte*, ki obsega razdobje od 1917 pa do konca druge svetovne vojne. Razdobje je obdelalo več avtorjev, a bolj v obliki esejev kot pravih zgodovinskih orisov, v uvodu pa načenja zanimivo vprašanje, spričo katerega so se že lomila kopja in se še bodo: kje se neha »zgodovina« in začneta »sedanjost«. Gre za vprašanje »distance«, vprašanje »politike«. Viri za vsak dogodek (včerajšnji ali pred sto leti) obstajajo, že nezgodovinarju pa more biti jasno, da je lažje opisati razdobje leta 1848 kot leta 1948, čeprav je za zadnje ohranjenih prav tako dovolj izvirnih dokumentov. Aktivnih tvorcev (tudi ljudje delajo zgodovino) za leto 1848 ni več med nami, morda živi še kak daljni sorodnik), drugače pa je z najnovejšimi razdobji.

1. FEBRUARSKA IN OKTOBRSKA REVOLUCIJA 1917 V RUSIJI

Na začetku 1. svetovne vojne je bilo v Evropi šest velikih sil, in sicer: Rusija, Nemčija, Avstro-Ogrska, Francija, Anglija in Italija. Največja od teh je bila Rusija, najbogatejša Anglija, najrazvitejša pa Nemčija. Kal smrtne bolezni je razjedal Avstro-Ogrsko, Francija je po vsi sili hotela ostati dežela klasične demokracije, Italija pa je bila, kot je dejal Lenin, imperij beračev in nekam nadležen član v orkestru teh velikih sil.

Devetnajsto stoletje nas more poučiti, kako so se vse te velike sile razvijale in razvile, pa tudi, kako je vsaka od teh najglasnejših prav v določenem času začela dokazovati, da svet ni razdeljen pravično. Radi pravimo, da je bila najglasnejša Nemčija, saj je navadno bolj nestrpen, kdor nekaj terja, kot pa tisti, ki nekaj brani. Vse to bi še ne bilo tako hudo, če bi se vzporedno s tem ne bilo rodilo drugo vprašanje: kakšna naj bi bila »pravičnejša« razdelitev že razdeljenega sveta. Taka, kot jo je terjala Nemčija, ali tista, ki jo je branila na primer Anglija in s tem svoje posesti, ki si jih je bila pridobila pred Nemčijo za kolonialnih osvajanj sveta.

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je postajalo vedno bolj jasno, da bo treba vprašanje pravične razdelitve sveta prej ali slej rešiti s silo, to je z vojno. Toda te se že umirajoči klasični kapitalizem ni upal tvegati, zato je skušal ustvariti ravnotežje med velikimi silami in je izoblikoval dva velika tabora, trojno zvezo in trojno antanto. Kaj kmalu pa se je izkazalo, da je vse to le izhod za silo, in že ob prvih začetkih imperializma sta oba tabora komaj čakala ugodne in opravičljive prilike za medsebojni spopad in obračun. Zato zgodovinarji prav dobro poznajo precej tako imenovanih kriz, od katerih vsaka bi bila lahko pripeljala do oborož-

nega spopada. Vemo, da je sarajevski atentat 28. junija 1914 sprožil prvi svetovni požar.

Naš namen ni opisovati prvo svetovno vojno, pač pa obe revoluciji v Rusiji, saj sta ne samo to vojno skrajšali, temveč močno vplivali tudi na razdobje po vojni.

Rusija je v prvi svetovni vojni mobilizirala trinajst in pol milijona vojakov. Že maja 1915 je imela tri in pol milijone izgub, v dumi pa se je izoblikoval nekakšen napreden blok, v katerem so imeli večino kadeti (konstitucionalni demokrati). Tega povsem nedolžnega bloka se je car ustrašil in dumo začasno razpustil, a jo nekaj časa 1916 zopet dovolil, nato pa spet razpustil. Šele konec 1916 je »napredna« buržoazija obračunala s »svetim satanom« Rasputinom; ta je imel velik vpliv posebno na carico, po rodu Nemko (Alice von Hessen). Bolj pomembno pa je bilo, da so delavci že vse leto 1916 po tovarnah vedno glasneje klicali: »Dol z vojno! Dol s samovlado!«, hkrati pa so se vojaki na frontah zmeraj pogostejše spraševali, zakaj se vojskujejo in umirajo.

Prehrana v mestih je bila vedno slabša, industrija je zaradi pomanjkanja surovin in delavcev počasi hromela, na kmetih pa so si morali pomagati celo z avstrijskimi vojnimi ujetniki. V mestih so 1917, na obletnico »krvave nedelje« (1905!), izbruhnile velike demonstracije, a jih je policija še lahko krvavo zadušila. Car je (verjetno na angleški pritisk) februarja 1917 zopet dovolil zasedanje dume, a ta je vedno ostreje napadala vlado. Dne 18. februarja (3. marca) je v putilovskih tovarnah v Petrogradu izbruhnil »italijanski« štrajk; delavci so sicer na delo prišli, a niso hoteli delati.

Na dan žena 23. februarja (8. marca) je završalo v Petrogradu, delavci so demonstrirali in na zborovanjih razglasili splošno stavko. Demonstracije so se nadaljevale še naslednjega dne, 25. februarja pa se je v vseh tovarnah v Petrogradu ustavilo delo. Tega dne so nastali nemiri tudi v predmestjih, kjer je policija poskušala preprečiti delavska zborovanja, a so jo delavci začeli razoroževati. Car je iz svojega glavnega stana v Mogilevu ukazal komandantu Petrograda vse nemire zadušiti z vojsko, a v predmestja poslani kozaki so odrekli pokorščino in začeli obračati orožje proti že tako nezanesljivi policiji. Dne 26. II. (11. III.) je car dokončno razpustil dumo, toda poslanci se niso razšli in so sestavili nekakšen ilegalni odbor poslancev. Tega dne so se krvavo

spopadli demonstranti z vojsko na Nevskem obrežju (60 mrtvih!), drugod pa je vojska streljala na policijo.

Tako je prišel odločilni dan 27. februarja (12. marec). Vojska je odrekla pokorščino na vsej črti, prestopila na stran delavcev in demonstrantov, ki so se oborožili, z ulic pa je izginila policija. Vlada, ki so jo obkolili vojska in demonstranti v Zimski palači, je še upala, da bo upor zadušena z vojsko, ki jo je poslal car s fronte. Popoldne so se zbrali v dumi odposlanci stavkovnih odborov, socialistov in vojaki (delavskih in vojaških sovjetov); ilegalni odbor dume je začel sestavljati novo vlado, stara vlada pa je bila še toliko pri moči, da je razglasila obsedno stanje. Vojska, ki jo je poslal na pomoč car, je obtičala zaradi železniškega štrajka na poti in 28. februarja (13. marca) je postal petrograjski sovjet dejanski gospodar položaja. Aretirali so staro vlado in postavili delavsko milico, ki naj bi skrbela za red in prehrano. Odbor dume je 1. marca (13.) sestavil vlado iz oktobristov in kadetov, vanjo je prišel tudi Kérenski. Ta vlada je 2. marca (14.) svetovala carju, naj odstopi. Ta se ni dosti branil in je odstopil v korist svojega brata, ne prestolonaslednika.

Sovjetski zgodovinarji imenujejo čas neposredno po strmoglavljenju carizma 1. razdobje dvovladja (po starem štetju od 3. marca do 3. aprila leta 1917). Dejanske revolucionarne sile je v Petrogradu predstavljal mestni sovjet delavcev in vojakov, ki je bil brez vodstva kasnejših vidnejših boljševikov. Navzoč je bil le Molotov, 12. marca sta se iz Sibirije vrnila Stalin in Kamenjev, Lenin pa je bil še v Švici. Petrograjski sovjet je že 2. marca izdal povelje št. 1, ki je klicalo vojake, naj v svojih enotah volijo sovjete, poslušajo politična navodila petrograjskega sovjeta, predvsem pa naj se ne dajo razorožiti. Poleg tega sovjeta je obstajala še tako imenovana začasna vlada, v kateri so bili predstavniki tistih buržoaznih plasti, ki so pomagale vreči carizem.

Značilna za to razdobje je bila vedno glasnejša zahteva petrograjskega sovjeta po sklenitvi takojšnjega miru (brez aneksij in kontribucij), medtem ko je bila začasna vlada za nadaljevanje vojne in za preoblikovanje Rusije v državo republikanske oblike, ki bi ustrezala težnjam konservativnih in liberalnih voditeljev. Mnogo je bilo v tej vladi tudi prerekanja, ali je legalna ali ne, ali jo je car postavil še pred odstopom itd.

Ko se je v začetku aprila 1917 vrnil v Petrograd Lenin, se je začelo 2. razdobje in je trajalo do začetka julija 1917. Lenina

je ob izbruhu vojne 1914 aretirala avstrijska policija v Galiciji in ga potem izgnala na pritisk poljskih socialnih demokratov v Švico. Jasno je, da si je Lenin ob veliki novici o revoluciji želel čimprej domov. Toda kako? Bili sta dve možnosti. Ena, pot prek antantnih držav, a je to angleška vlada odklonila, druga pa pot prek Nemčije. To sta nemška vlada in vrhovno vojaško poveljstvo dovolili, ker sta pri tem računali, da bosta spričo Leninove mirovne akcije imeli samo korist, kajti če bi se Leninu posrečilo doseči izstop Rusije iz vojne, bi se Nemčija okrepila, saj bi ostala samo zahodna fronta. Tako se je Lenin vrnil domov prek Nemčije v zaprtem vagonu, vso pot pa so pripravili švicarski socialisti.

Prvo Leninovo dejanje svetovnega pomena so bile po njegovem povratku v domovino tako imenovane aprilske teze (teze 17. aprila), na kosu papirja na kratko skicirane misli, katerih glavna vsebina je bila: buržoaznodemokratska revolucija v Rusiji mora v najkrajšem času prerasti v socialistično, katere uspeh mora biti diktatura proletariata v obliki sovjetov »v novi obliki države«. Začasna ruska vlada je buržoazna diktatura, rahlo zakrita s sodelovanjem zmernih socialistov. Dolžnost boljševikov je doseči večino v sovjetih. Vojna je vseskozi imperialistična in dolžnost proletariata je spremeniti jo v državljansko vojno. Vso oblast v državi morajo dobiti sovjeti delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev.

V začetku junija je zasedal v Petrogradu 1. vseruski kongres sovjetov in izvolil glavni izvršilni odbor, v njem pa so imeli večino menjševiki. Sredi junija se je začela velika ruska ofenziva na fronti, od katere je začasna vlada pričakovala velikih uspehov. Toda to se ni zgodilo in položaj vlade se je začel majati. Razgibalo pa se je tudi podeželje, kjer so se začeli glasni klici po agrarni reformi.

Uvod v 3. razdobje (od 3. julija do 30. avgusta 1917) so bile velike demonstracije delavcev in vojakov pred sedežem boljševiške stranke v Petrogradu. Demonstranti so zahtevali, naj začasna vlada odstopi, vso oblast pa naj prevzamejo sovjeti. Demonstracije so se naslednjega dne ponovile, to pot pred sedežem petrograjskega sovjeta; od njega so zahtevali, naj prevzame oblast. Ta pa je to odklonil. Toda začasna vlada je bila še močna in je udarila po vodilnih boljševikih. Lenin se je rešil na Finsko, Trockega, Kamenjeva in še nekatere pa so aretirali. To je bil hud

udarec, posebno ko je začasna vlada poslala vseh pet polkov, ki so sodelovali v februarški revoluciji – razbite po četah – na fronto. Predsednik vlade je postal Kerenski, za nepokorne vojake na frontah je zopet uvedel smrtno kazen, na mesto dosedanjega vrhovnega komandanta Brusilova pa je postavil generala Kornilova.

Tako je bil šesti kongres boljševiške stranke julija 1917 v Petrogradu brez Lenina. Kongres je natančno obravnaval Leninovo poslanico kongresu, kjer je Lenin zapisal, da more ruski narod izbirati samo med zmago boljševikov ali zmago kontrarevolucije. Odločno je zahteval strmoglavljenje buržoazne diktature in postavitve diktature proletariata.

Nemci so zasedli Rigo, general Kornilov pa je menil, da je prišel čas za vojaški obračun z boljševiki. Od Kerenskega je zahteval, naj razglasi v Petrogradu obsedno stanje, ta pa je Kornilova telegrafično odstavil in s tem sprožil pohod generala Krimova v Petrograd. Petrograjski boljševiki so tedaj ustanovili rdečo gardo, v mestu postavili barikade, v Krimovo armado pa poslali svoje agitatorje. Tako je bil zlomljen puč generala Kornilova že v začetku. Konec avgusta je bil Kornilov zaprt, Kerenski pa je sam prevzel vrhovno komando. Prav v tem času so boljševiki prvič dobili večino v petrograjskem sovjetu, to pa je bilo izrednega pomena za nadaljnji razvoj dogodkov.

S padcem Kornilova se je razbila tudi koalicija v začasni vladi (buržoazija in zmerni socialisti). Buržoazija je hvalila Kornilova, socialisti pa so grajali tega in Kerenskega. Zato je Kerenski sestavil direktorij oziroma svojo osebno vlado. Ta dogodek predstavlja zadnje obdobje dvovladja (30. avgusta do 6. novembra 1917).

Rekli smo že, da so dobili boljševiki večino v petrograjskem sovjetu, katerega voditelj je postal Trocki, tega je namreč – na poročstvo – izpustila začasna vlada iz zapor. Že v začetku septembra so dobili boljševiki večino tudi v moskovskem sovjetu in še v nekaterih mestih. Sredi septembra je poslal Lenin s Finske CK boljševiške stranke dve pismi in obrazložil, da obstajajo vse možnosti za začetek oborožene vstaje, ki bo privedla do diktature proletariata. CK je o vsebini obeh pisem («... Vprašanje je silno nujno in odločilen trenutek je blizu... Večina ni več z nami...») razpravljala 23. oktobra. Proti začetku vstaje sta bila le dva člana CK (Zinovjev in Kamenjev) in tako so

Leninov predlog sprejeli z večino. Že 24. oktobra (6. novembra) zvečer so bile v Petrogradu končane vse priprave za začetek vstaje, Kerenski pa je ukazal ustaviti izdajo vseh boljševiških časopisov in aretirati boljševiške voditelje.

V noči od 24. na 25. oktober (6./7. novembra) so rdeča garda in nekatere revolucionarne vojaške enote zasedle vse strateške točke v Petrogradu. Kerenski se je komaj rešil, drugi člani direktorija pa so čakali v Zimski palači na prihod »zvestih« sil. A teh ni bilo. S pomočjo vojne ladje Aurore so 25. oktobra (7. novembra) zvečer na juriš zavzeli Zimsko palačo, aretirali so člane direktorija, v Smolnem pa je začel zasedati 2. vseruski kongres sovjetov, ki je bil že prej sklican za ta dan.

Tako so boljševiki v eni sami noči – brez prelivanja krvi – postali gospodarji prestolnice. Seveda je bila pot do končne zmage še dolga in krvava. Na 2. zasedanju vseruskega sovjeta so imeli boljševiki večino (390 delegatov od 649). Zasedanje je sprejelo 26. oktobra (8. novembra) tri odloke svetovnega pomena. Odlok, da prevzemajo vso oblast sovjeti, odlok o takojšnji sklenitvi miru in odlok o lastnini zemlje.

Odlok o miru je predlagal vsem vladam vojskujočih se držav, naj takoj začno mirovna pogajanja in sklenejo premirje. Odlok o zemlji je zahteval takojšen odvzem vse veleposesniške zemlje brez odškodnine; zemlja preide v upravo zemljiških (razlastitvenih) odborov pri vaških sovjetih. Ni pa odlok zadel zemlje malih kmetov in kozakov.

Kongres je postavil tudi prvo vlado, svet ljudskih komisarjev. Teže je potekal revolucionarni prevzem oblasti v Moskvi, saj je tu spočetka zmagovala kontrarevolucija in so bili potrebni krvavi boji za uničenje sil polkovnika Rjabceva. Tudi ubežni Kerenski je zbral nekaj oddelkov in general Krasnov je zavzel Gatčino in Carskoje selo. Toda vsi ti poskusi so bili sredi novembra zatrti. Manj uspehov so imeli boljševiki pri volitvah za konstituanto; dobili so 175 mandatov, eseri 417, menjševiki 34, meščanske stranke pa 64. Volitve so pokazale, da so imeli boljševiki absolutno večino v Petrogradu, Moskvi, v industrijskih mestih, v vojski in mornarici. In to je bilo končno tudi odločilno.

Leninova prva in največja skrb je bila, kako uresničiti odlok o miru. Nemška vlada je konec novembra izjavila, da je pripravljena pogajati se. Ker se druge antantne sile niso hotele pogajati, se je začela pogajati Rusija sama s centralnimi silami.

Čas je bil silno dragocen, kajti na Donu so že dvigali glave kontrarevolucionarji, predvsem ataman Kalédin, njega pa so podprli tudi general Kornilov, Denikin in tuje velesile.

Mirovna pogajanja so se začela v začetku decembra 1917 v Brestu Litovskem. Že začetki so pokazali, da bodo pogajanja težka in šele 15. decembra je bilo sklenjeno začasno premirje. Delegacija sveta ljudskih komisarjev (Trocki) je zahtevala od delegacije centralnih sil (general Hoffmann) izpraznitev vsega ruskega ozemlja in ni hotela pristati, da bi odstopila Ukrajino, Poljsko, baltske državice in dele Bele Rusije. Ruska delegacija se je vrnila v Petrograd, a Lenin je vztrajal, naj spričo slabega položaja nemški diktat sprejmejo.

Nemci so januarja 1918 sklenili z Ukrajino, ki se je med tem razglasila za samostojno, separadni mir. Ukrajinska osrednja vlada se je zavezala dati Nemčiji do konca avgusta 1918 ogromno količino hrane in strateških surovin, Nemci pa so začeli deželo zasedati. V vodstvu boljševiške stranke so nastala huda trenja. Lenin je zahteval, naj brezpogojno sprejmejo nemške zahteve, Trocki pa je ugovarjal in je na obnovljenih mirovnih pogajanjih celo nastopil proti sklepom CK. Zato so Nemci – kljub sklenjenemu premirju – začeli 18. februarja 1918 ofenzivo na vsej ruski fronti z glavnim udarcem proti Petrogradu. Takoj naslednjega dne je sponočil Lenin nemški vladi, da svet ljudskih komisarjev sprejema vse nemške pogoje, Nemci pa niso ničesar odgovorili, temveč so prodirali dalje. Svet ljudskih komisarjev je razglasil, da je domovina v veliki nevarnosti, in 23. februarja ukazal splošno mobilizacijo (dan rojstva rdeče armade!). Prav tega dne so Nemci postavili še težje pogoje in zahtevali odgovor v 48 urah. CK boljševiške stranke je pristal na pogoje 24. februarja in ruska delegacija je 3. marca 1918 v Brestu Litovskem podpisala mirovno pogodbo. Nemci in Avstrijci so po tej pogodbi lahko zasedli okrog 150 000 kvadratnih kilometrov ruske zemlje. Svet ljudskih komisarjev je moral priznati nemško-ukrajinsko pogodbo in odpoklicati vojsko iz predelov Ukrajine in Finske.

Kljub temu so Nemci prodirali naprej in prišli do naftnih polj na severnem Kavkazu. Toda mladi državi sovjetov je grozila še hujša nevarnost. Vladam antante je bilo že zgodaj pomladi 1918 popolnoma jasno, da ruska (domača) kontrarevolucija ne bo mogla sama obračunati s »svetovno boljševiško nevarnostjo«,

zato je skušala priti na pomoč (intervencija). Ker pa je vojna še trajala in so centralne sile držale ožine proti Črnemu morju – v Ukrajini pa so tako bili Nemci – bi lahko antanta pomagala le na ruskem severu, Daljnem vzhodu, srednji Aziji in Zakavkazju. Tako je imela mlada država sovjetov pomladi 1918 tri smrtne sovražnike: domačo kontrarevolucijo, Nemce in antanto, to je Angleže, Francoze, Američane in Japonce.

Nemci so v zasedenem Pribaltiku, v Beli Rusiji in na Krimu postavili vlade in z njihovo pomočjo se je aprila 1918 razglasil kozaški general Skoropadski za hetmana vse Ukrajine. V tej nesrečni deželi so Nemci ropali predvsem živila, vneto pa so – kot antantne sile – uničevali boljševike in s silo skušali povrniti stari caristični red. Pod nemškim pokroviteljstvom so se začeli na Donu zbirati plemiči, oficirji in meščani, ki so bili zbežali iz Petrograda in Moskve. Pojavili so se različni organizatorji kontrarevolucije, in sicer general Aleksejev, Kornilov in Kalédin ter njegov kasnejši naslednik Krasnov, ki je širil kontrarevolucionarno gibanje proti severnemu Kavkazu ter že tudi vojaško ogrožal Caricin in Vorónež.

Posredno ali neposredno pod zaščito antantne intervencije so nastala pomladi 1918 še druga kontrarevolucionarna središča na Volgi, Uralu in v Sibiriji. Omeniti je treba tudi delovanje tako imenovanega češkega korpusa ali legije, ki se je po revoluciji ustanovil iz bivših čeških avstro-ogrskih ujetnikov v Rusiji. Ta je hotel dobro oborožen preiti prek Vladivostoka na pomoč antanti na zahodni evropski fronti. Ni še povsem jasno, zakaj se je ta enota, okrog 50 000 dobro oboroženih mož, med potjo obrnila proti mladi sovjetski oblasti. Eni trdijo, da je bil kriv Trocki, ki je zahteval njeno razorožitev, drugi pa, da je podlegla vplivu antantnih intervencijskih sil. Dejstvo je, da je s pomočjo te enote nastala med Uralom in Vladivostokom velika kontrarevolucionarna vojaška enota pod vodstvom bivšega carskega admirala Kolčáka.

Tako je pomladi 1918 ostala mladi državi sovjetov pravzaprav samo osrednja Rusija. Ni imela žitorodnih ukrajinskih krajev, Sibirije in Povolžja, grozila je lakota, po mestih so nastajali nemiri in obstajala je vedno resnejša nevarnost, da udarijo hkrati vsi trije sovražniki po mladi sovjetski oblasti. Konec avgusta 1918 je bil tudi atentat na Lenina, ki so si ga bili zamislili antantni agenti. Lenin je označil te hude čase ne samo kot državljansko

Eno prvih zasedanj petrograjskega sovjeta po februarški revoluciji 1917

Lenin aprila 1917 v Petrogradu

15. К. (примеч.) 270. Как и
предметы, так и русская ре-
волюция (возражение в отрыве в ре-
волюции, как крупнейшее проявление
революции в мировой социаль-
ной революции, угроза
мира и империализма с целью
уничтожения революции в России,
— так и военное положение
(коммунистическое решение русско-
американской и китайской коалиции
Нидерландов), — так и
проявление революционной
протестантской войны в Европе,
— все это в связи с
крупнейшими событиями
и с новыми явлениями

✓ Со Соци-Европа

vojno, temveč kot vojno združenega angleškega in francoskega imperializma.

Kako sta odgovorila svet ljudskih komisarjev in Lenin na vse te nevarnosti? Iz teh časov je znano geslo: na beli teror odgovor rdečega terorja! Izvedli so mobilizacijo za rdečo armado, in to na razredni podlagi, ter splošno mobilizacijo od 18. do 40. leta, ustanovili so tudi revolucionarni vojni svet. Tako je štela rdeča armada v začetku 1919 milijon in pol vojakov. V to dobo spadajo tudi začetki originalnega gospodarskega sistema, znanega pod imenom vojni komunizem. Njegovo bistvo je bilo obseženo v enem samem stavku: mobilizacija vseh sredstev za obrambo dežele! Uvedli so karte za kruh in drugo prehrano. Kmet je moral oddati vse viške pridelkov in točno je bilo določeno, koliko sme obdržati za dom in za seme. To oddajo naj bi uredili takole: vaška revščina ne oddaja nobenih viškov, srednji kmet zmerne, veliki kmet pa velike.

Že poleti 1918 je revolucionarni vojni svet organiziral tri fronte. Največjo važnost je Lenin posvečal vzhodni fronti, tu je sovjetska oblast postavila pet armad, v njih pa je bilo nad 30 % vojakov komunistov. Lenin je trdil, da se bo usoda revolucije odločila prav na tej fronti. Že septembra so enote te fronte osvobodile Kazan in Simbirsk, v začetku oktobra pa Samaro. Na južni fronti je bil sovražnik, ki je avgusta 1918 obkolil Caricin, že septembra potisnjen za Don in oktobra je bil Caricin osvobojen. Ni pa bilo uspehov na severni fronti, kajti tam je sovražnik prodiral ob Dvini in vzdolž železnice Arhangelsk-Vologda.

V tem času se je končala prva svetovna vojna. V Nemčiji je izbruhnila buržoaznodemokratska revolucija. Kljub temu so Nemci izpraznili Ukrajino in Belo Rusijo šele v začetku 1919 in z njimi se je umaknil tudi hetman Skoropadski. Toda demagog Petljura, ki je zmešal del Ukrajincev, je postavil Ukrajino pod francosko zaščito. Zato je revolucionarni vojni svet konec 1918 organiziral še četrto, ukrajinsko fronto; ta je v začetku 1919 očistila petljurovcev Hankov, v začetku februarja pa Kijev.

O pribaltskih državah bomo govorili na drugem mestu. Tu je treba poudariti, da se je mlada sovjetska država, ki se je po ustavi od 10. julija 1918 imenovala Ruska socialistična federativna sovjetska republika, konec 1918 znatno okrepila. Toda vojnih strahot še ni bilo konec. Prav konec prve svetovne vojne

je omogočil antantno intervencijo tudi na jugu, kjer so Francozi že konec novembra podprli kontrarevolucijo z znatnimi silami z izkrcanjem v Odesi, Sevastopolu in Novorosijsku. Zato je bil konec novembra resno ogrožen Voronež. Toda januarja 1919 je prešla rdeča armada v protiofenzivo in je do marca 1919 iztrgala ruskim kontrarevolucionarnim enotam precejšen del Dona. Teže je bilo na severnem Kavkazu, kjer se je morala rdeča armada konec 1918 umakniti do Astrahana. Takrat so nastopili partizani, komunistični aktivisti pa so začeli delovati med intervencionistično armado, ki je štela okrog 130 000 mož. Ker je aprila 1919 izbruhnil v francoski mornarici na Črnem morju upor, se je vsa francoska intervencionistična vojska vrnila v domovino.

V Sibiriji se je ob polni podpori antante konec novembra 1918 razglasil admiral Kolčak za vrhovnega upravitelja Rusije in izročil vojaško komando nad severnim Kavkazom in Donom generalu Denikin, nad Sibirijo pa generalu Müllerju. Na severnem delu te vzhodne fronte so se kolčakovci poskušali združiti že konec novembra 1918, da bi potem skupaj udarili na Moskvo. Te enote so kljub junaškemu odporu rdeče armade že konec decembra zavzele Perm, rdeča armada pa s protiofenzivo Ufo.

Svet ljudskih komisarjev je antanti večkrat predlagal sklenitev miru. To je ponovil novembra 1918 tudi 6. vseruski kongres sovjetov. Svet ljudskih komisarjev se je konec decembra obrnil tudi na Wilsona in je znova predlagal antanti mirovna pogajanja za začetek 1919, toda ni dobil niti odgovora. Zgodaj spomladi 1919 se je nevarnost še povečala. Na Daljnem vzhodu so zavzele japonske in ameriške intervencionistične sile bogata ozemlja in so še naprej podpirale Kolčaka, na severnem Kavkazu je imel vojaške uspehe Denikin, v začetku februarja 1919 so udarili Poljaki in severno od njih je začel prodirati proti Petrogradu general Judenič, v Murmansk in Arhangelsku pa so bili Angleži in Američani.

Januarja 1919 je sklenil Kolčak, ki je imel skoraj polmilijsko armado, sporazum s komandantom antantnih intervencionističnih sil, da bo deloval povsem po direktivah antante. Zato je dobil denar in orožje in začel marca 1919 veliko ofenzivo. Že v začetku aprila se je približal Volgi (Kazan, Simbirsk, Samara). Lenin se je zavedal te velike nevarnosti od vzhoda, zato je zahteval od Centralnega komiteja »skrajni napor vseh sil,

da bi razbili Kolčaka«. Zahteval je povečano izdelavo orožja, uvedbo sobotnikov (sobotnega nadurnega dela) in novo mobilizacijo. Preuredili so tudi vzhodno fronto, tako da je že konec aprila razbila pri Ufi južni del Kolčakove vojske, junija in julija pa vrgla Kolčaka za Ural ter tu njegove enote do pomladi 1920 popolnoma uničila.

Sredi maja 1919 je general Judenič predril sovjetsko fronto in se v začetku oktobra nevarno približal Petrogradu. V mestu so uvedli obsedno stanje, a Judeničeve armade so bile decembra 1919 razbite.

»Druga ofenziva antante« se je začela v začetku julija z Denikinkovim ukazom, naj zavzamejo Moskvo. Začeli so se zelo hudi boji, sredi oktobra je Denikin zavzel Orjol, zatem pa je prešla rdeča armada v ofenzivo, konec oktobra je osvobodila Voronež, novembra Kursk, januarja 1920 pa Rostov in ves severni Kavkaz. Denikin je zbežal iz Rusije.

Poljaki so že od pomladi 1919 ogrožali Rusijo. Ko je antanta izgubila upanje v Denikina, Kolčaka in Judeniča, je konec 1919 začela oboroževati poljsko armado; ta je aprila 1920 udarila v Ukrajino in 6. maja zavzela Kijev. To je opogumilo Denikinovega naslednika generala Vrangla, ki je z antantno pomočjo zbral raztepane ostanke Denikinove armade, da je začel junija ofenzivo na Krimu in je ponovno ogrožal južno Ukrajino.

Načrt glavne komande rdeče armade je bil, naj bi najprej udarili na Poljake. Rdeča armada je že 12. junija osvobodila Kijev in z enim krakom prodrla do Lvova, z drugim pa je osvobodila Minsk in udarila na Varšavo. Toda rdeča armada je avgusta 1920 bitko pri Varšavi izgubila, Poljaki pa kljub velikemu pritisku antante niso hoteli nadaljevati bojev. Ostal je še Vrangel, njega pa je rdeča armada v začetku avgusta vrgla čez Dnjeper in ga po zelo hudih bojih do začetka novembra vrgla na Krim ter ga tod uničevala vse do konca 1920.

Tako je bil konec kontrarevolucije in intervencije. Že 1. marca 1919 so se sestali v Moskvi predstavniki komunistov in levo usmerjenih socialistov iz Nemčije, Švice, Finske, Norveške, ZDA, Madžarske, Holandije, balkanskih držav, Francije in Anglije. Ustanovljena je bila 3. internacionala. Kmalu zatem je bil v Moskvi 8. kongres boljševiške stranke in je kot najvišji predstavnik takratnih 300 000 ruskih komunistov izglasoval nov

program boljševiške stranke, v glavnem pa je bil kongres posvečen izboljšanju novega sovjetskega gospodarstva.

Leto 1920 je pokazalo, da je dalo kmetijstvo le 65 % pridelkov v primerjavi z letom 1913, težka industrija pa samo 10 %. V glavnem je bila to posledica povojnih časov in državljanske vojne, pa tudi vseh vrst notranjih težav, ki jih je morala prebroditi mlada sovjetska država (začetki nezadovoljstva, sabotaže, ostanki raznih miselnosti, popolna izoliranost Sovjetske Rusije od inozemstva itd.). V začetku februarja 1921 je nastal v Kronštadu hud upor mornarjev. Upor je bil delo še živeče domače kontrarevolucije in zunanjih sovražnikov. Začel se je pod varljivim geslom: vso oblast sovjetom, a ne partiji! Mornarji, bivši kmetje, nezadovoljni s politiko vojnega komunizma, so temu geslu lahko nasedli. Upor je izbruhnil prav tedaj, ko je zasedal 10. kongres boljševiške partije, in so ga krvavo zadušili. Upor pa je pospešil, da so sprejeli novi gospodarski sistem NEP (nova ekonomska politika). Bistvo NEP je razložil Lenin na 10. kongresu boljševiške partije (8. do 16. marca 1921). Dejal je, naj bo temelj NEP razvoj težke industrije ter okrepitev zveze med socialistično industrijo ter vaškim gospodarstvom, da bi se tudi to začelo razvijati po socialističnih načelih. Tako so na seji sveta ljudskih komisarjev že 21. marca sprejeli dva odloka, odlok o velikosti davka v naravi in odlok o svobodni prodaji poljedelskih pridelkov (viškov), če je bil poravnan davek. NEP je torej sprostil malo notranjo trgovino s svobodnimi viški pridelkov, po drugi strani pa je odprl možnosti inozemskemu kapitalu za graditev velikih industrijskih podjetij v SZ. Prav tega leta je zajela huda lakota srednje in spodnje Povolžje, južno Ukrajino in Krim. To je pospešilo navezavo gospodarskih stikov z inozemstvom. Že februarja 1921 so podpisali trgovinske pogodbe s Perzijo in z Afganistanom, kmalu nato tudi z Anglijo, Nemčijo itd.

Od 22. junija do 12. julija 1921 je v Moskvi zasedal 3. kongres kominterne in veliko razpravljal, kako pritegniti čim širše sloje delavcev v boj za vsakdanje potrebe in dosego končnega cilja proletariata. Tako je kongres načel nadvse pomembno, a v praksi silno zapleteno in težko izvedljivo vprašanje enotne delavske fronte. Teze, ki jih je po kongresu izdal izvršni komite kominterne, pravijo, da je enotna delavska fronta združevanje delavcev, ki se – ne glede na svojo pripadnost stranki ali sin-

dikatu – bojujejo proti skupnemu sovražniku – kapitalizmu. Taktika te fronte pa naj bo prikrojena vsaki deželi posebej. Povsod mora komunistična partija v tej delavski fronti ohraniti svojo popolno neodvisnost in samostojnost.

Prvič je Sovjetska Rusija nastopila v inozemstvu z delegacijo, in sicer na svetovni konferenci 1922 v Ženevi; vodil pa jo je komisar za zunanje zadeve Čičerin. Tu je Čičerin spričo delegacij 34 držav dejal, da se gospodarska vprašanja ne dajo oddvojiti od političnih in da se gospodarstvo ne bo uredilo tako dolgo, dokler bo nad Evropo visela nevarnost nove vojne. Konferenca je zahtevala od sovjetske delegacije, naj Sovjetska Rusija prevzame vse finančne obveznosti in dolgove bivše carske in začasne vlade in vrne nacionalizirana podjetja. Sovjetska delegacija je te zahteve odklonila, mimo te konference pa je 16. aprila sklenila z Nemčijo prijateljsko in trgovinsko pogodbo. Nemška vlada se je odrekla odškodnini za nemška nacionalizirana podjetja v Rusiji, sovjetska pa nemškim reparacijam.

To je bila pomembna zmaga. Delegati zahodnih držav, zlasti Francije in Velike Britanije, so v začetku maja prišli na dan z novimi pogoji za priznanje Sovjetske Rusije: naj se ta odreče vsaki propagandi za svoj režim v drugih državah, naj prizna vse obveznosti carske in začasne vlade, naj vrne nacionalizirana podjetja ali pa plača odškodnino. Sovjetska delegacija je to pot odgovorila, da sovjetska vlada pravno ni dolžna plačati nobenih starih dolgov ali dajati odškodnino. Ni pa zaprla vseh vrat za seboj in je predlagala ustanovitev mešane komisije. Nato je bila velika konferenca v Haagu, tu je sovjetska delegacija dejala, da bi sovjetska vlada potrebovala za tri in četrto milijona zlatih rubljev raznega industrijskega blaga. Predložila je spisek koncesij, ki bi bile možne za inozemstvo, in sicer v naftni, rudarski, metalurški in lesni industriji ter v poljedelstvu. Vodstvo v takem koncesioniranem podjetju bi obdržala sovjetska vlada, koncesije same pa ne bi bile ničesar drugega kot le pomoč pri hitrejši graditvi sovjetskega gospodarstva. Toda ta predlog so zahodni delegati odbili. Zato je sovjetska delegacija malo kasneje izjavila, da je sovjetska vlada pripravljena plačati predvojne dolgove in se v dveh letih pogoditi z vsemi bivšimi lastniki v Rusiji, če bi kapitalistične države priznale obstoj Sovjetske Rusije. Zahodni delegati so ta predlog znova odbili in haaška konferenca se je razšla. Toda že v začetku avgusta 1922 je

vprašal angleški predstavnik v Moskvi, če se zadnji predlog sovjetske delegacije v Haagu nanaša tudi na Ukrajino. Ker je sovjetska vlada odgovorila pritrdilno, so takoj začeli angleški industrialci podpisovati s sovjetsko vlado koncesijske pogodbe. Sredi avgusta je podobno in neuradno vprašala tudi vlada ZDA in kmalu je bila za 15 let sklenjena velika pogodba z ameriško petrolejsko družbo za eksploatacijo nekaterih ruskih naftnih področij.

To so bili veliki uspehi in jih je Lenin novembra 1922 pojasnjeval pred moskovskim sovjetom. Dejal je, da je bilo res treba odstopiti za nekaj korakov, a to le zato, da bo mogoče zavzeti boljši zalet za naprej. Državna oblast je krepko v rokah proletariata, ta pa se bo še okrepil z naslonitvijo na kmeta. Na gospodarsko dejavnost kapitalistov je treba budno paziti in jo dovoljevati le toliko, kolikor more koristiti boljševiški revoluciji. V kratkem času mora Rusija doseči to, kar je zamudila v stoletjih. Rusija mora uvažati najnovejše stroje iz inozemstva, toda čimprej jih je treba začeti izdelovati doma.

Zadnje veliko Leninovo delo je bilo ustanovitev Sovjetske zveze in njena prva ustava. Ob koncu državljanske vojne so obstajale številne avtonomne socialistične sovjetske republike, od teh je bila najpomembnejša ruska sovjetska socialistična republika, saj je obsegala okrog 20 milijonov kvadratnih kilometrov in imela do 100 milijonov prebivalcev, od teh 70 % Rusov. Druga po velikosti je bila Ukrajina, za njo Georgija itd. Kmalu so se začele kazati nezdrave nacionalistične težnje in Lenin je konec septembra 1922 napovedal boj velikoruskemu šovinizmu. Začela se je velika akcija za ustanovitev zveze socialističnih republik in poleti 1923 so sprejeli ustavo Sovjetske zveze, po kateri je dobila zveza upravo zunanje politike in trgovine, gospodarskega načrtovanja, narodne obrambe, pravosodja, prosvete in zdravstva.

Lenina je zaradi močne arterioskleroze že maja 1922 zadela kap in nato še dvakrat, 21. januarja 1924 pa do smrti. Tako ta veliki duh ni doživel pomembnih priznanj Sovjetske zveze, ko jo je še isto leto priznalo dvanajst držav. Po 16. decembru 1923 je Lenin narekoval politično oporoko. Kdo naj bo njegov naslednik, Trocki ali Stalin? O prvem je Lenin zapisal, da je brez dvoma najbolj sposobna glava, o drugem pa, da ni prepričan, če bi znal vselej pravilno uporabljati ogromno moč kot generalni sekretar, zato je treba premisliti, če bi ne bilo

bolje na to mesto postaviti koga drugega. (Stalin je bil generalni sekretar že od 1922.) Toda CK se je štiri mesece po Leninovi smrti odločil s 40:10 glasovi za Stalina.

2. ODMEVI RUSKIH REVOLUCIJ PO SVETU

a) Nekatere evropske države

Glasovi o obeh ruskih revolucijah in vse, kar je obema sledilo, so močno razgibali tedanjo Evropo in svet, zapleten v veliko svetovno vojno. Strmoglavljenje carizma, dvovladje in zmaga delavskega razreda pod vodstvom boljševiške stranke v Rusiji, vse to je odjeknilo po vsem svetu, v antantnem, centralnem in tako imenovanem nevtralnem taboru.

Nemčija. Nemiri in nezadovoljstvo so se začeli v Nemčiji že leta 1915. Več ali manj je bil to spontan odpor množic proti vsemu, kar je prinašala vojna. Prve velike organizirane demonstracije in zborovanja pa so bile v Nemčiji novembra 1917. V teh so zlasti delavci jasno zahtevali, naj se uresničijo cilji obeh ruskih revolucij. Te velike demonstracije so bile predvsem v mestih, čeprav je bilo delavstvo po večini pod strogo vojaško kontrolo in disciplino (militarizirano). Med nemirnimi mesti je prednjačil Berlin, tu je organizirala demonstracije posebna ilegalna skupina levih socialnih demokratov, tako imenovana zveza Spartak (Rosa Luxemburg in Karl Liebknecht), vse demonstracije pa so potekale pod geslom: za mir, za svobodo, za kruh! Te demonstracije so januarja 1918 prerastle v Berlinu v generalni štrajk in delavci so po tovarnah začeli ustanavljati revolucionarne odbore. Toda ta štrajk sta zlomili dve sili, moč desnih socialnih demokratov in vojska, ki je v prestolnici razglasila obsedno stanje.

Premirje, za katero je prva zaprosila Bolgarija septembra 1918, je bil prvi znanilec, da se vojna bliža h kraju. Oktobra 1918 je bila v Nemčiji postavljena nova vlada, vanjo pa so stopili zaradi utrditve nacionalne enotnosti tudi socialni demokrati. Ta vlada je bila pripravljena pogajati se z antanto, Spartak in del levih socialistov pa sta poudarjala, da je prišel čas, ko si more proletariat priboriti popolno zmago. Buržoazija je res toliko popustila, da je začela izpuščati politične zapornike, v Kielu so se v začetku novembra še pred sklenjenim premirjem uprli mor-

narji, njim pa se je 4. novembra pridružila tudi kopenska vojska. Takoj so začeli voliti vojaške in delavske sovjete, na vseh ladjah so visele rdeče zastave, v Kielu pa je prevzel oblast mestni sovjet. Čeprav so voditelji desnih socialnih demokratov vztrajno pozivali k redu in miru, so do 8. novembra postavili ali izvolili sovjete tudi po drugih velikih mestih. Ti so začeli odstavljati številne nemške kneze. Višek je bil vsekakor 9. novembra 1918, ko je berlinski sovjet, v katerem so imeli večino sicer desni demokrati, razglasil Nemčijo za demokratično republiko, popoldne istega dne pa jo je Karl Liebknecht razglasil za socialistično republiko in zadnji nemški cesar je zbežal.

Jasno je, da so se desni socialisti kot visoka buržoazija bali ponovitve oktobrske revolucije v Nemčiji. Pritisk od spodaj pa je bil tako močan, da je moral berlinski sovjet le sprejeti resolucijo, v kateri je bilo rečeno, da je postala Nemčija socialistična republika in da vsa oblast pripada sovjetom. Poslal je tudi prisrčen pozdrav Sovjetski Rusiji. V izvršni odbor berlinskega sovjeta so izvolili 6 desnih in 6 levih socialnih demokratov in 12 predstavnikov vojaških sovjetov, nova vlada oziroma sovjet ljudskih opolnomočencev pa je bila sestavljena iz desnih in levih socialnih demokratov. Vojska, ki se je na zahodni fronti sicer začela umikati, ne pa tudi iz Ukrajine in baltskih držav, je ostala trdno v rokah generalnega štaba, vsa državna administracija v rokah buržoazije, deželo pa so začeli preplavljati razni prostovoljski odredi, sestavljeni iz oficirjev in podoficirjev. Eden od teh odredov je že v začetku decembra 1918 začel v Berlinu na demonstrante streljati, ker so zahtevali dovršitev revolucije. Zato so bile 7. in 8. decembra velike demonstracije v Berlinu. Demonstranti so zahtevali odstranitev kapitulantske vlade, vso oblast za delavske in vojaške sovjete, takojšnjo razorožitev oficirjev in ustanovitev rdeče garde.

Toda te demonstracije niso mogle več ničesar doseči. To je dokazal vsenemški kongres sovjetov od 16. do 21. decembra 1918; nanj je prišlo že 288 delegatov desnih socialdemokratov, 87 delegatov neodvisnih socialnih demokratov (levih), 27 zastopnikov brezstrankarskih vojakov, 25 zastopnikov buržoaznih strank, toda samo 10 spartakovcev, medtem ko Rosa Luxemburg in Karl Liebknecht sploh nista bila izvoljena. Res so na dan, ko je bil kongres, spravili spartakovci na noge 250 000 delavcev, ki so v velikih demonstracijah zahtevali, naj kongres razglasi

Nemčijo za socialistično republiko. Toda kongres je sklenil samo to, naj sovjeti še ostanejo, čimprej pa naj bodo volitve za konstituanto.

Levi socialisti (neodvisni) so že 24. decembra stopili iz vlade, 30. decembra pa se je Spartak dokončno odcepil od levih in se preimenoval v komunistično stranko Nemčije, ki je odslej dalje nosila polno odgovornost za vse nadaljnje usodne razplete v Nemčiji. Komunistična stranka Nemčije je v začetku januarja 1919 organizirala v Berlinu vrsto velikih demonstracij, te pa je vlada že z lahkoto dušila z vojsko, prepovedala pa je tudi obstoj komunistične stranke. Prav v tem času so umorili Roso Luxemburg in Karla Liebknechta, to so storili nemški oficirji in se jim ni nič zgodilo. Volitve v konstituanto so bile že 19. januarja 1919. Socialni demokrati so dobili 37,6 odstotkov glasov, klerikalni centrum 15,5, liberalci pa 19,9 odstotka glasov; komunisti niso šli na volitve. Že v začetku februarja 1919 je začela zasedati konstituanta v Weimarju.

Kako je bilo drugod po Nemčiji? Sovjet v Bremenu konec decembra 1918 ni priznal sklepov vsenemškega kongresa sovjetov in je 10. januarja 1919 razglasil socialistično sovjetsko republiko v Bremenu; dan zatem so razglasili socialistično republiko tudi v Kuxhavenu. Toda že v začetku februarja 1919 je obe republiko uničila vojska. Močno razgibano je bilo tudi na Bavarskem, tu so večinski desni socialisti decembra 1918 tudi razglasili republiko. Po silno zapletenih homatijah so levi socialni demokrati 7. aprila 1919 razglasili Bavarsko za sovjetsko republiko in postavili vlado z Ernestom Tollerjem. Toda že 13. aprila je udarila kontrarevolucija, vendar so bili komunisti že toliko močni, da so z njo obračunali. Münchenski sovjet je odstavil Tollerjevo vlado in vso oblast je prevzel tako imenovani delovni komite pod vodstvom komunista Levina. Delovni komite je varovala do 30 000 mož močna rdeča garda. Lenin je posvetil tej bavarski sovjetski republiko veliko pozornost. Svetoval je, da je treba oborožiti delavce in razorožiti buržoazijo, predvsem pa je treba doseči tesno sodelovanje delavcev z malimi kmeti. Toda že je udarila vojska centralne vlade iz Berlina in v začetku maja je bilo konec te republike.

Medtem pa so se vrstile moreče debate v konstituenti v Weimarju. Posebno demagoške so bile, ko je mirovna konferenca zahtevala ratifikacijo versajske mirovne pogodbe. Kljub

izglasovanemu »dnevu narodne žalosti« je bila mirovna pogodba v začetku julija 1919 le ratificirana. Komunistična stranka Nemčije je takrat izjavila, da je bil versajski mir sklenjen sporazumno med nemškimi in zahodnimi imperialisti. Že konec julija so sprejeli tudi weimarsko ustavo.

Kljub zelo hudim zahtevam v mirovni pogodbi je imela nemška buržoazija v začetku 1920 leta do pol milijona vojakov močno in dobro oboroženo vojsko, h kateri ne štejemo številnih prav tako dobro oboroženih prostovoljskih odredov in tudi nepopolne nemške armade v Pribaltiku (general von der Goltz). Za te številke je takrat prav dobro vedela tudi Francija, vendar pa med mirovno konferenco ni nikdar zahtevala razorožitve vse te velike vojske, ker se je dobro zavedala, da ji je trenutno lahko smrtno nevaren nemški proletariat. Tega in njegovo revolucionarnost je doslej s pravo nemško temeljitostjo uničevala prav ta nemška oborožena vojska.

V začetku marca 1920 se je velika nemška buržoazija že toliko opomogla, da sta postala weimarska Nemčija in njena vlada (koalicija socialnih demokratov, klerikalcev in liberalcev) napoti in je hotela sama prevzeti oblast. Zato je 19. marca 1920 zahtevala razpust parlamenta in izvolitev novega predsednika republike namesto desnega socialdemokrata Eberta. Koalicijska vlada je zahtevo odbila, nato je v noči od 12. na 13. marec 1920 prostovoljska brigada Ehrhardt zasedla Berlin. Predsednik republike Ebert je zahteval, naj vladna vojska (rajhsver) takoj nastopi, toda generalni štab je odrekel pokorščino, vlada in Ebert sta morala bežati v Dresden in nato še v Stuttgart. Šahovska figura vsega tega podjetja je bil dr. Kapp (Kappov puč), ta je po pobegu vlade iz Berlina razpustil parlament in se oklical za predsednika vlade. Vendar je bil socialni demokrat Ebert še toliko pri moči, da ni pognal delavce samo v generalni štrajk, temveč tudi v sicer kratkotrajne, a zelo krvave poulične boje v Berlinu. Kappov puč je bil kmalu uničen. Kapp in še nekateri so zbežali v inozemstvo, vlada in Ebert pa so se lahko vrnili v Berlin. Tako so delavci – tudi s pomočjo komunistične stranke Nemčije – rešili weimarsko koalicijo. Volitve v rajhstag junija 1920 pa so pokazale tole sliko: socialni demokrati so dobili 31 % glasov, komunisti 1,6 %, centrum 15 %, liberalci pa 18,9 %. Socialni demokrati so torej izgubili nekoliko glasov.

Na Nemčijo je začela 1921 pritiskati nova nevarnost – nezprosna zahteva francoske vlade, naj začne plačevati reparacije. Toda nemška velika buržoazija se je hitro znašla in kmalu dokazala ne samo Franciji, temveč vsemu svetu, da reparacij ne more plačati. Uvedla je umetno inflacijo. Pokupila je in spravila na varno doma in v tujino ves trdni nemški denar (marke, ki so imele kritje v zlatu v državni in drugih velikih bankah). Poskrbela je tudi za varnost tega zlatega kritja, nato pa začela po mili volji tiskati nove marke brez zlatega kritja, katerih obtok se je že do konca 1921 povečal za pet milijard!

O poskusih antante, kako naj bi Nemčija plačala reparacije, bomo še govorili. Dejstvo je, da je inflacija rodila veliko revščino med malimi nemškimi ljudmi, po drugi strani pa je – zaradi koncentracije zlata in trdnih mark – pripomogla k ustanovitvi velikih nemških koncernov, med katere lahko štejemo tudi enega od največjih vojnih zločincev prve in druge svetovne vojne, koncern Kruppa von Bohlena. V teh nezdravih okoliščinah se je kot goba v blagodejnem dežju rodila tudi kasnejša Hitlerjeva nacionalnosocialistična stranka. Ta je imela svoj izdelan program že 1920. Program je v bistvu mešanica pangermanskega nacionalizma, antisemitizma, državnega centralizma in »antikapitalizma«. Ali kot ga imenujejo nekateri: bastard desničarskih socialističnih in levičarskih liberalnih idej, idej, ki morejo goditi povprečnemu meščanu, ali kot je – popolnoma v nasprotnem smislu – nekdo dejal: pravi Nемец (Nordijec) mora biti plavolas kot Hitler (kar ni bil!), vitek kot Goering (kar trebušati mož ni bil!), take rasti kot Goebbels (ruski humoristični list Krokodil ga je med vojno vedno risal kot pritlikavo opico!) in nositi mora tipični nemški priimek Rosenberg (tipični židovski priimek!). Povedati je treba še to, da vse te nemške nacionalnosocialistične ideje niso bile prav nič novega. Njeni predhodniki so bili že Francoz Gobineau, Anglež Houston Stewart Chamberlain in končno tudi češki politik Klobač.

Ker je nemška velika buržoazija z inflacijo dokazovala, da ne more začeti plačevati reparacij, sta francoska in belgijska vlada začeli povsem izgubljati živce in sta 11. januarja 1923 s svojima vojskama začeli zasedati temeljni živec vsega nemškega gospodarstva, Porurje. Nemška vlada je na to zasedbo odgovorila s politiko pasivnega odpora in ta odpor propagirala med nemškimi množicami pod varljivim geslom, da je domovina v ne-

varnosti. Vodstvo nemških komunistov je že prvi dan okupacije izdalo razglas in predlagalo socialnim demokratom in sindikatom vseh vrst ustanovitve enotne fronte za boj proti okupatorju in za strmoglavljenje koalicijske nemške vlade. Te fronte niso ustanovili, ker so socialni demokrati predlog odklonili.

Osmi kongres komunistične stranke Nemčije (od 28. januarja do 1. februarja 1923) v Leipzigu je razkril velika nesoglasja v nemški komunistični stranki glede ustanovitve enotne delavske fronte. Eni so trdili, naj bi bila enotna fronta blok komunistov z vrhovi socialne demokracije, drugi pa (Thällmann), naj bi komunisti stopili v vlado le zato, ker bi to pomenilo zarodek diktature proletariata in pripomoglo k razbitju vladajoče buržoazije. Kongres je nadalje ugotovil, da je okupacija Porurja delo francoskih in nemških monopolistov (!) in je končno pozval francoski in nemški proletariat na boj za osvoboditev delavskega razreda.

Po vsej Nemčiji so se začele velike demonstracije in stavke. Maja 1923 je bila velika stavka v Porurju, avgusta pa v Berlinu, kjer je stavkalo skoraj 2 milijona delavcev. V Porenju in Porurju se je pojavilo tudi separistično gibanje za odcep obeh pokrajin od Nemčije. Septembra je bila celo oklicana kratkotrajna renska republika. Jeseni 1923 je naredil CK komunistične stranke Nemčije načrt za oboroženo vstajo, a na obrambo se je pripravljala tudi velika buržoazija. Rajhsver je že oktobra 1923 uničil obe delavski vladi na Saksonskem in Turingiji. Ob tej priliki je ukazal CK komunistične stranke Nemčije splošno stavko, ki naj bi prerastla v splošno oboroženo vstajo. Odločil naj bi hamburški proletariat, kjer je začel Thällmann 23. oktobra z 18 000 oboroženimi komunisti oboroženo vstajo. Toda po dvodnevni hudih in krvavih bojih ni tem komunistom prišla pomoč od nikoder in odpor je bil krvavo zaduščen. Komunistična stranka Nemčije je bila prepovedana, nemški proletariat je doživel hud udarec in prenehala je tudi velika revolucionarna kriza povojnih let.

Francija. Tu je bila novembra 1917 zaradi velikih stavk uvedena stroga poštna cenzura in postavili so koncentracijska taborišča. Vojna je deželo silno mnogo stala, obogatelo pa je znanih dvesto družin. Po mnenju velike francoske buržoazije sta deželo po vojni čakali dve nalogi, varovati se nemškega maščevanja in popraviti francoske finance z nemškimi reparacijami (čez 200 milijard frankov samo notranjega dolga!).

Februarja in aprila 1919 so se uprli francoski vojaki in mornarji v intervencijski armadi na več krajih v Črnem morju. Zato se je morala v začetku maja francoska mornarica vrniti in izvesti demobilizacijo. Ta upor so podpirale v domovini številne stavke, v katerih je delavstvo zahtevalo popolno demobilizacijo, mir brez aneksij in konec intervencije. Proti vladni protisovjetski politiki so bili tedaj tudi vidni francoski inteligenti, na primer Anatole France. Na volitvah novembra 1919 je zmagal nacionalni blok, to je koalicija številnih levih in desnih strank.

Leto 1920 je bilo obdobje velikih stavk, vse pa je vlada zlomila s silo. K temu porazu je pripomogla tudi končna diferenciacija v francoski socialistični stranki. Na kongresu te stranke v Toursu konec decembra 1920 se je odločilo dve tretjini delegatov za vključitev stranke v tretjo internacionalo, to je obenem pomenilo ustanovitev komunistične stranke Francije, medtem ko je tretjina delegatov (desnica in center) ustanovila novo socialistično stranko. Kljub neprestanim zahtevam po demobilizaciji je imela Francija v začetku 1922 še vedno 630 000 mož pod orožjem. Ob okupaciji Porurja je CK komunistične stranke pozval množice proti okupaciji. Poziv je spremljalo veliko stavk vse do maja 1923, ko je vlada nastopila z vso silo, zlomila stavke in zaprla veliko komunistov.

Anglija. Tu so bila januarja 1918 velika zborovanja, na njih so govorniki zahtevali takojšnjo sklenitev miru. Kot odgovor na to je dala vlada delavcem nekaj pravic, še več pa so jih obljubljali konservativni in liberalni delegati za volitve decembra 1918. Na teh volitvah so dobili konservativci 484 mandatov, laburisti pa samo 59. Tudi Anglija je imela velike notranje dolgove, zaradi zastoja izvoza angleškega blaga pa je vladala velika brezposelnost.

Značilni so bili upori vojakov in mornarjev od januarja pa vse do poletja 1919. Vojaki so zahtevali demobilizacijo in konec intervencije proti Sovjetski zvezi. V prvi zahtevi so povsem uspeli, kajti vlada je še 1919 demobilizirala skoraj štiri milijone vojakov. Tudi številne stavke so uspešno podprle zahteve.

Maja 1919 je bil v Londonu sestanek zastopnikov levih socialističnih frakcij. Ustanovili so nekakšno zvezo teh frakcij, ta je pozdravila nastanek Sovjetske zveze in 3. internacionale. Toda glavna razprava se je razvila ob vprašanju prestopa v laburistično stranko in sodelovanja v parlamentu. Niso se mogli sporazumeti;

manjšina se je odcepila in je pomladi 1920 ustanovila skupino komunistične enotnosti, iz katere se je aprila še istega leta razvila komunistična stranka Anglije, konec julija pa je ta skupina pripravila ustanovni kongres komunistične stranke Velike Britanije. Njena glavna naloga naj bi bila združitev številnih britanskih komunističnih skupin. To pa se ni nikdar zgodilo.

Sredi 1920 se je gospodarska kriza zelo zaostila. Grozile so velike stavke in armada brezposelnih. Že konec oktobra je spodnji dom izglasoval vladi polnomočja za ustanovitev posebnih oddelkov stavkokazov in pravico poslati vojsko proti stavkajočim. Pomladi 1921 je revolucionarna kriza dosegla višek, vlada pa je že 1. aprila razglasila obsedno stanje.

Italija. Italijanska velika buržoazija je bila konec vojne precej razočarana. Mislila je, da bo z malimi žrtvami dobila veliko, toda vojna je terjala velike žrtve in Italija je zašla v ogromne dolgove. V začetku 1919 se je položaj še poslabšal. Brezposelnim se je pridružila nova armada demobilizirancev, po tovarnah v severni Italiji pa so delavci ustanavljali sovjete. Vse buržoazne stranke so odpovedale, zato si je del vladajoče buržoazije zadal nalogo ustanoviti tako stranko, ki bo imela širok demagoški nacionalni in socialni program. Tako bi mogla ta stranka uspešno konkurirati s socialisti, ki so bili takrat razcepljeni v tri oziroma v štiri skupine. Center (Turatti) je bil proti vsaki revoluciji in za sodelovanje z buržoazijo, maksimalisti (Seratti), ki so imeli večino, so bili polni revolucionarnih fraz, levica (Bordiga) je bila šibka in v njej so imeli večino ultralevičarji. V Torinu je obstajala še posebna socialistična organizacija, v kateri so bili kasnejši italijanski komunistični voditelji Gramsci, Togliatti in Terracini. Tudi buržoazija ni bila enotna. Nacionalisti in desni liberalci so zahtevali čimveč aneksij (Sonnino), medtem ko so bili levi liberalci za las zmernejši (Nitti, Giolitti).

V začetku 1919 je nastala v Italiji najprej klerikalna ljudska stranka (popolari), ki je imela močno demagoški program. S pomočjo Benita Mussolinija, med vojno izključenega socialista, pa so začeli nastajati tudi oboroženi oddelki (fasci di combattimento), pisatelj d'Annunzio pa je ustanavljal odrede legionarjev. Tako se je veliki italijanski buržoaziji posrečilo izoblikovati dve organizaciji, s katerima je mogla uspešno obračunavati z revolucionarnim razdobjem v Italiji (»periodo bolscevizzante«). Na volitvah novembra 1919 so zmagali socialisti, ko so dobili tretjino vseh

mandatov, kmalu za temi pa so bili po moči klerikalci. Mandata ni dobil še noben »fašist«, čeprav so obljubljali republiko, odpravo obvezne vojaške službe, plemiških naslovov, konfiskacijo neproduktivnega kapitala itd.

Aprila 1920 so se pričeli v severni Italiji veliki štrajki, ker so poskušali podjetniki omejiti pravice tovarniškim sovjetom. Stavke je vodila socialistična skupina iz Torina, a so jih v dobrih štirinajstih dneh razbili reformistični sindikati. Novi štrajki so izbruhnili avgusta. Središči teh štrajkov sta bila Torino in Milan, tu so začeli delavci zasedati tovarne in jih sami upravljati, kar je bilo takrat nekaj novega. Delavci so držali upravo tovarn tri do štiri tedne in povsod ustanavljali tudi rdečo gardo. Revolucionarni val se je iz severnoitalijanskih mest širil tudi v vasi in tja do Sicilije, kjer so si začeli koloni deliti zemljo. Vlada je zlomila ta veliki štrajk s pomočjo desničarskih sindikatov. Kljub temu se je v socialistični stranki močno okrepilo levo krilo, kar je pokazal kongres socialistov januarja 1921 v Livornu; na tem kongresu je levica pri glasovanju o pristopu k tretji internacionali in izključitvi reformistov iz stranke dobila 58 000 glasov, reformisti pa 14 000. Toda še vedno so bili najmočnejši maksimalisti (98 000 glasov); ti so bili za pristop k tretji internacionali, a proti izključitvi reformistov. Levica sama je 21. januarja 1921 ustanovila komunistično stranko Italije in ta je stopila v 3. internacionalo.

Toda medtem so z veliko pomočjo italijanske buržoazije rastle tudi fašisti. Že konec 1920 so fašisti napadli socialistično občino v Bologni in postopoma zavzemali provinco za provinco, zlasti v zaostalih italijanskih predelih. Na parlamentarnih volitvah maja 1921 so dobili že 35 mandatov, klerikalci 108, socialisti in komunisti pa 138. Še nevarnejši pa je nastal položaj, ko so se socialisti pomirili s fašisti in so reformisti razbili veliki splošni štrajk v začetku avgusta 1921. Leto 1922 je prineslo veliko gospodarsko krizo in brezposelnost. Julija 1922 so fašisti zlomili generalni štrajk v začetku avgusta v doslej silno močni socialistični trdnjavi, v Milanu, zažgali poslopje socialističnega glasila Avanti. Fašistične vrste so se močno povečale.

Fašisti so sklicali 24. oktobra 1922 veliko zborovanje v Neaplju, kjer naj bi zavzeli končno stališče do monarhije in savojske dinastije. Pred 40 000 črnosrajčniki je Mussolini dejal: »Smo močni, in to po pravici. Zato naj nam izročijo vlado ali si jo bomo vzeli sami. Italijanska vlada se mora trdno opirati na mo-

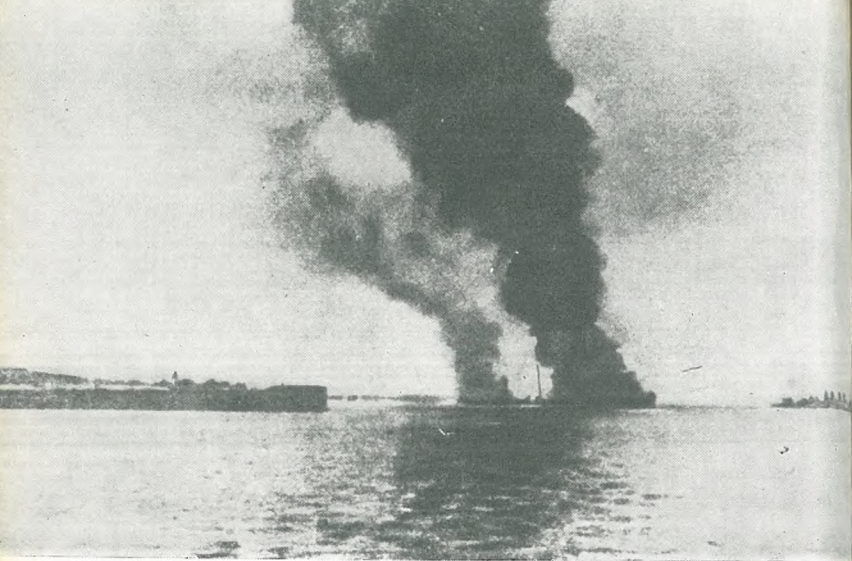
narhijo. Začeli bomo novo politiko: voditelj nove vlade bo monarhija, za njo pa bo stala armada... Delavske množice bomo na novo vzgojili.« V noči od 25. na 26. oktober je ukazal Mussolini mobilizacijo še drugih fašistov po Italiji in začeti pohod na Rim. V razglasu je med drugim dejal, da hočejo črne srajce blagor in veličino Italije.

Rimska vlada se je sprva nekoliko upirala, toda oficirji (vojska) so popolnoma podprli fašiste in vlada je 26. oktobra padla. Ker je bil tudi kralj za fašizem, je poveril mandat za sestavo nove vlade Mussoliniju. Tako so fašisti 30. oktobra »zavzeli« Rim. Čeprav je imel Mussolini v tej prvi vladi samo štiri fašiste, je prav kmalu postalo jasno, da postajajo fašisti pravi gospodarji. Na prvi seji italijanskega parlamenta je Mussolini predstavil svojo vlado in med drugim dejal: »Predstavljam se vam, a to ni nobena uslužnost, kot tudi od vas ne zahtevam nobenega priznanja. Prišel sem le zato, da dobim za revolucijo črnih srajc najvišje spoštovanje parlamenta.«

Na parlamentarnih volitvah aprila 1924 je dobila antifašistična volilna koalicija od 7,5 milijona volivcev 2,5 milijona glasov. Ker pa je novi volilni zakon dajal dve tretjini mandatov večinski stranki in opozicija ni dobila večine, je dobila dve tretjini mandatov vladna stranka, stranka fašistov. Tako so lahko fašisti nemoteno prešli v napad. Že v začetku junija 1924 so ubili socialističnega prvaka Matteottija, to pa je opozicija izrabila kot povod za izstop iz parlamenta in je pri tem – seveda močno zgrešeno – poudarila, da bo fašizem razpadel sam od sebe.

Avstrija. Konec prve svetovne vojne je Avstro-Ogrska razpadla v celo vrsto držav, dva njena zakonita dediča, Avstrija in Madžarska, pa sta morala na mirovni konferenci odgovarjati za grehe svoje matere. Avstrija, nekaj časa tudi Nemška Avstrija, je imela ob svojem nastanku 6,5 milijona prebivalcev, od teh pol milijona uradnikov, medtem ko je imel Dunaj, nekoč središče Avstro-Ogrske, četrtno vsega avstrijskega prebivalstva. Konec 1918 je vladala na Dunaju lakota. Še nekaj je bilo značilno za to novo državo: na deželi je imel velik vpliv klerikalizem, po mestih pa avstrijska socialna demokracija.

Še za Avstro-Ogrske je prišlo novembra 1917 na Dunaju in v drugih večjih industrijskih mestih do številnih zborovanj in manifestacij, ki so zahtevale mir in konec vojne. Pritisk ljudskih množic je bil tako močan, da je moralo obotavljajoče se desni-

Ostanki belogardistične armade generala Wrangla beže s Krima

Napad na zimski dvorec v Petrogradu

čarsko vodstvo socialne demokracije poslati pozdrave zasedanju vseruskega sovjeta. Že decembra 1917 je vodstvo leve socialno-demokratske frakcije ustanovilo ilegalni delavski in vojaški sovjet; ta je v letaku januarja 1918 poudaril, da »nas je ruski narod naučil, kako se pride do pravice in svobode«. Niso pa levi še pretrgali organizacijskih vezi z desnimi. Prav takrat je izbruhnil velik štrajk po vsej Avstro-Ogrski, tako da je stavkalo skoraj milijon delavcev. Že 16. januarja 1918 je bil v Wiener Neustadtu ustanovljen prvi delavski sovjet, kmalu za tem pa so začeli nastajati tudi na Dunaju. Centralni delavski sovjet na Dunaju je kmalu začel reševati delavske zahteve, prehajal pa je vedno bolj pod vpliv desnih socialnih demokratov. Na posvetovanju avstrijske vlade z voditelji socialne demokracije (Adler, Renner, Seitz) 18. januarja 1918 o prenehanju generalnega štrajka so voditelji socialne demokracije obljubili konec štrajka, od vlade pa so zahtevali, naj na mirovnih pogajanjih v Brestu Litovskem ne postavlja aneksionističnih zahtev. Dunajski sovjet je 20. januarja razglasil konec štrajka, vendar so delavci v nekaterih tovarnah še stavkali do konca meseca.

Znova so veliki štrajki zajeli avstrijski in ogrski del Avstro-Ogrske junija 1918. Bližal se je konec monarhije in 21. oktobra 1918 so avstrijski poslanci razglasili začasni avstrijski parlament, 30. oktobra pa se je začel na Dunaju generalni štrajk in demonstracije z republikanskimi gesli. V začetku novembra je Renner sestavil novo vlado, ki je podpisala tudi premirje z antanto, začasni parlament pa je 12. novembra razglasil Avstrijo za republiko kot sestavni del nemške republike. Konec oktobra so obnovili svojo dejavnost tudi delavski sovjeti. Čeprav so imeli v njih večino desni socialni demokrati, je avstrijska vlada prav s pomočjo teh sovjetov ustanovila svojo vojsko, folksver; vanje je stopilo mnogo delavcev in delno je prešel celo pod vpliv leve. Že 3. novembra 1918 je bila ustanovljena komunistična stranka Avstrije, ki je februarja 1919 bojkotirala volitve v konstituanto. Na teh so zmagali socialni demokrati, za njimi pa koalicijska klerikalcev in nemških nacionalistov.

Pomladi 1919 je Avstrijo zajela velika revolucionarna kriza. Delavci se niso borili samo za svoje pravice, temveč tudi za demokratizacijo vsega javnega življenja. Po velikih mestnih industrijskih podjetjih so bile aprila 1919 volitve v sovjete. V teh so ponekod na Dunaju dobili vodstvo komunisti. V pomoč mad-

žarski sovjetski republiki so dunajski sovjeti poslali veliko orožja in 1200 moč močan odred. Sredi aprila so delavci ponekod začeli zavzemati tovarne in v njih uvajati delavske uprave. Vlada (koalicija socialnih demokratov in klerikalcev) je hitela izdajati vrsto odlokov, s katerimi je skušala potolažiti delavce, silno vestno pa je čistila folksver komunistov.

Konstituanta je 1. oktobra 1920 izglasovala ustavo, po kateri je postala Avstrija zvezna republika. Gospodarski položaj ni bil ugoden. Veliko industrijskih surovin, zlasti pa žita, je ostalo v novo nastalih državah razpadle Avstro-Ogrske. Februarja 1921 je poskušala dunajska vlada izvesti plebiscit za priključitev Avstrije k Nemčiji, a ga je antanta prepovedala. Leta 1922 se je revolucionarna kriza v manjših oblikah ponovila, toda antanta je dala Avstriji veliko mednarodno posojilo in začel se je boj velesil za vpliv nad to deželo.

Madžarska Tu se je življenje 1917 razvijalo podobno kot v Avstriji. V noči od 30. na 31. oktober 1918 so delavci in vojaki zavzeli v Budimpešti vse strateško pomembne točke. Razglašena je bila vlada, kmalu za tem pa tudi madžarska republika. Sredi novembra je bila ustanovljena komunistična stranka Madžarske, ki je pod vodstvom Bele Kuna začela priprave za izbojevanje diktature proletariata. Decembra 1918 so začeli delavci voliti sovjete, po deželi pa so kmetje sami začeli izvajati agrarno reformo in napadati graščine.

Velika zemljiška gospoda in desni socialni demokrati pa so bili še močni. Že januarja 1919 so desni izrinili komuniste iz vodstva sindikatov, kar je povzročilo velike nemire. Zato je vlada sredi februarja aretirala skoraj vse komuniste. Kot odgovor na to je pozval 24. februarja CK komunistične stranke vse delovne ljudi, naj strmoglavijo buržoazno vlado. Glavna zahteva velikega mitinga 24. februarja v Budimpešti pa je bila izpustitev zaprtih delavcev. Mitingi in demonstracije niso prenehali in so se razširili tudi po deželi. Zahteva mirovne konference, naj Madžarska odstopi ozemlje svojim sosedom, je nemire še povečalo. V Budimpešti so oboroženi oddelki komunistov 20. marca 1919 ponovno zavzeli vse pomembne točke. Koalicijska vlada je prepustila vso oblast socialnim demokratom, a ker sami niso mogli sestaviti vlade, so se začeli pogajati s komunisti. Bela Kun in tovariši so zahtevali naslednje: razglasitev Madžarske za sovjetsko republiko, razorožitev buržoazije, ustanovitev rdeče armade in

ljudske milice, nacionalizacijo podjetij in bank, konfiskacija veleposestniške zemlje, ločitev cerkve od države in šole, prijateljska pogodba s Sovjetsko zvezo itd. Ker so se komunistom organizacijsko pridružili tudi levi socialni demokrati, je bila ustanovljena socialistična delavska stranka Madžarske.

Zvečer 21. marca 1919 je budimpeštanski sovjet delavcev razglasil Madžarsko za sovjetsko republiko in postavil vlado, ki se je imenovala revolucionarni upravni sovjet ali sovjet ljudskih komisarjev. Predsednik te vlade je bil socialni demokrat, medtem ko je bil minister za zunanje zadeve Bela Kun. Po vseh krajih so prevzeli oblast izvoljeni sovjeti delavcev, vojakov in kmetov. Sredi aprila se je sestal izvoljeni vsemadžarski kongres sovjetov in izglasoval ustavo socialistične republike Madžarske.

Revolucija je torej popolnoma zmagala, toda antanta, zbrana na mirovni konferenci, ji je takoj napovedala vojno. ZDA, Anglija in Francija so razglasile gospodarsko blokado Madžarske, svojim vojaškim misijam v Beogradu, Pragi in Bukarešti pa so naročile organizirati vojaško intervencijo Češkoslovaške republike, Romunije in Kraljevine SHS z obljubo, da bodo pridobile madžarsko ozemlje. Ta intervencijska armada, francoske kolonialne čete, romunska, češkoslovaška in jugoslovanska vojska so bile hitro pripravljene in že začetek maja je postal položaj za madžarsko socialistično republiko kritičen, ker so romunske sile prodrle že čez Tiso.

Madžarska rdeča armada je v začetku maja narastla na 100 000 delavcev-vojakov in na pomoč so prihajali tudi prostovoljci iz drugih držav. S temi silami je začela madžarska rdeča armada protiofenzivo. Presekala je romunsko in češkoslovaško fronto ter prodrla v Slovaško, kjer je sredi junija v jugovzhodnem delu Slovaške razglasila Slovaško sovjetsko republiko. Antanta je junija začela pripravljati novo intervencijo, predsednik mirovne konference Clemenceau pa je 13. junija poslal madžarski vladi ultimatum, naj takoj ustavi ofenzivo in naj se sile madžarske rdeče armade umaknejo za demarkacijsko črto pogodbe o premirju. Če bo vlada to storila, bo delegacija madžarske sovjetske republike povabljen na mirovno konferenco. O tej noti je 19. junija razpravljala tudi 1. kongres madžarskih sovjetov. Socialni demokrati ki so imeli na kongresu večino, so bili za sprejem. Za sprejem je bil tudi del komunistov in med njimi Bela Kun, in to zato, da ne bi razbili koalicije. Zato se je rdeča armada umaknila za demar-

kacijsko črto, a Clemenceau ni držal besede. V noti je namreč tudi obljubil umik romunskih sil iz Madžarske, to pa se ni zgodilo. Nastopila je tudi kontrarevolucija. Izbruhnilo je več vstaj, ki so bile sicer ponekod zadušene, v Szegedu in Aradu pa je bila pod zaščito francoske kolonialne vojske sestavljena protivlada, v kateri je postal vojni minister bivši admiral Horthy. Sredi julija je začela rdeča armada ofenzivo proti romunski vojski, a se ni posrečila, verjetno tudi ne zaradi izdaje načelnika štaba rdeče armade. Rdeča armada je bila na Tisi poražena. Umikala se je proti Budimpešti, toda romunska vojska je mesto zasedla že v začetku avgusta 1919. Horthy je novembra sestavil novo vlado in je krvavo obračunal s komunisti. Na volitvah za konstituanto v začetku januarja 1920 so močno zmagali monarhisti. Ker pa niso mogli restavrirati zadnjega Habsburžana, je konstituanta februarja 1920 postavila Horthyja za regenta z vsemi pravicami ustavnega vladarja. Ta je aprila 1921 imenoval za predsednika vlade Bethlena, ki je ostal na tem mestu polnih deset let. To je bila prva diktatura, postavljena v Podonavju, vendar je na zunaj obdržala vse ustavne demokratične ustanove.

Leta 1921 je poskušal zadnji Habsburžan, ki je živel v inozemstvu, dvakrat zasesti madžarski prestol. Proti tej akciji sta bili velika in mala antanta, še bolj pa Horthy sam.

Češkoslovaška (ČSR). Nastanek te države je bil odvisen od dela češkoslovaške buržoazne emigracije (od februarja 1916 je v Parizu obstajal češkoslovaški narodni svet) in od dela buržoazije, ki je ostala doma. Narodni svet v Parizu se je že 14. oktobra 1918 preimenoval v začasno vlado, politiki v domovini pa so 28. oktobra 1918 v Pragi razglasili ustanovitev ČSR; na to je 30. oktobra pristal tudi slovaški narodni svet.

Mlada država, v kateri je bilo več kot tretjina prebivalcev tujih narodnosti, je morala plačati antanti precejšen »prispevek za osvoboditev« (750 milijonov zlatih frankov). Precej jo je stalo tudi vzdrževanje svoje legije v Sovjetski Rusiji. Ker je razpad Avstro-Ogrske uničil organizacijo češke industrije, predvsem pa njeno tržišče, je nova država kmalu zašla v veliko odvisnost od angleškega in francoskega kapitala. Zanimivo pa je to, da ob rojstvu te države niso bila vidna tista razredna nasprotja, ki so se pokazala po vojni skoraj v vseh državah. Morda je bilo to le v kakšni zvezi z neprestanim poudarjanjem voditeljev češke

socialne demokracije, da bi boj proti lastni češki buržoaziji utegnil škodovati narodni neodvisnosti.

Prva začasna vlada ČSR je bila sestavljena v Ženevi iz emigrantov in politikov, ki so prestali vojno doma. Prvi predsednik republike je postal Tomáš Masaryk. Emigranti so bili za naslonitev na zahod, domačini pa so bili kot neke vrste rusofili ali novoslovani za naslonitev na Sovjetsko Rusijo. Decembrski kongres češke socialne demokracije leta 1918 je povsem odobril sodelovanje strankinih zastopnikov v vladi, ki je v začetku januarja 1919 dala delavcem velike pravice in začela izvajati dokaj radikalno agrarno reformo, a le na škodo veleposestnikov nemške narodne manjšine in katoliške cerkve. Decembra 1918 je vlada razpustila vse sovjete na Slovaškem, ki so nastali zaradi revolucionarnih gibanj na Madžarskem, in razglasila obsedno stanje v deželi.

Kljub takemu manevriranju vlade je leta 1919 le izbruhnilo precej nemirov in v mnogih krajih so nastajali celo sovjeti, te pa je vlada zelo uspešno paralizirala v začetku 1920 z zakonom o sovjetih, s katerim so ti dobili formalno pravico nekakšne kontrole nad administracijo podjetij. Na drugih volitvah aprila 1920 so bili socialni demokrati še vedno močni (74 mandatov od 300), vendar so morali v koalicijo s kmetijci, ki so dobili 42 mandatov.

Tudi v češki socialni demokraciji se je v začetku 1919 izoblikovala levica, ki je ostro napadla desnico. Na 13. kongresu socialnodemokratske stranke septembra 1920 se je pokazalo, da je imela levica večino; tega se je močno ustrašila vlada. Zato je policija vdrla v redakcijo levičarskega časopisa Rude pravo, vodstvo levice pa je pozvalo delavce k štrajku. Toda ta je uspel le v Kladnu, kjer je mestni sovjet prevzel celo oblast. Sedaj se vlada ni več obotavljala in je z vojsko ter s Sokoli jurišala na delavska središča, tako da je ponekod tekla kri, povsod pa so veliko ljudi aretirali. Tako je ta decembrski štrajk 1920 propadel. Na kongresu maja 1921 v Pragi se je del socialnodemokratske levice preimenoval v komunistično stranko ČSR, ki je stopila v 3. internacionalo. Leta 1922 je deželo zajela huda gospodarska kriza. Ker se je vlada zbalala novih nemirov, je parlament marca 1923 izglasoval zakon o zaščiti države in prepovedal komunistično stranko.

Romunija. Konec 1917 se je zelo okrepila moč levih socialnih demokratov. Med vojaki, ki so se vračali s fronte, so nastajale neke vrste boljševiške skupine in ilegalno delovale predvsem v mestih. V tovarnah so začeli nastajati sovjeti in ustanavljati so začeli nacionalne garde, oborožene oddelke delavcev. V romunski vojski in mornarici so izbruhnili veliki upori, v Moldaviji so se začeli upirati kmetje in si začeli deliti veleposestniško zemljo. Pomladi 1918 je nemška vojska zasedla večji del Romunije in se ni umaknila po podpisnem bukareškem premirju 17. maja 1918. Avgusta 1918 so v Jasiju, Galacu in drugod izbruhnili veliki štrajki; ti so se začeli z geslom: »Roke stran od Sovjetske Rusije!« Štrajki so trajali vse leto 1918. Vlada je nekaj časa delno popuščala, decembra 1918 pa je prvič udarila in razpustila vse sovjete.

Intervencija proti Madžarski se je romunski veliki buržoaziji zelo izplačala. Poleg Besarabije, ki jo je zasedla romunska vojska že januarja 1918, je kot plačilo za intervencijo dobila še Transilvanijo, južno Bukovino in del severne. A popustiti je morala tudi tujemu kapitalu, ki se je usedel skoraj na vsa njena bogata naftna polja.

V začetku 1919 je izbruhnila velika kmečka vstaja v Besarabiji, a so jo krvavo zadušili. Za intervencije na Madžarskem je izbruhnila v deželi cela vrsta štrajkov. Maja 1921 je bila v Bukarešti ustanovljena komunistična stranka Romunije. Toda vlada je aretirala vse delegate ustanovnega kongresa in jih postavila pred sodišče.

Dve glavni buržoazni stranki sta si od leta 1922 dalje zopet skočili v lase, liberalci (denarna aristokracija pod vodstvom Bratianuja) in agrarci ali nacionalisti (fevdalna buržoazija pod vodstvom Maniuja). Omeniti je treba še stranko romunskih kulakov ali zaranistov. Ponovna kmečka vstaja v južni Besarabiji je izbruhnila septembra 1924; tu je bila v nekaterih krajih razglašena celo sovjetska oblast. Vstajo je vlada krvavo zadušila z vojsko in pobila 3 000 ljudi. Leta 1924 je vlada prepovedala komunistično stranko in delavske sindikate.

Bolgarija. Levi socialisti ali tesnjaki so navdušeno pozdravili rusko oktobrsko revolucijo in Rabotnički vestnik, njihovo glasilo, je 10. novembra 1917 objavilo ruski revolucionarni dekret o miru. Na velikem zborovanju začetek decembra 1917 v Sofiji so množice zahtevale, naj sobranje sprejme ruski predlog o sklenitvi miru.

Decembra so demonstrirale tudi žene, tesnjaki pa so pridno agitirali med armado, naj vojaki ustanavljajo v svojih enotah sovjete in organizirano dezertirajo s fronte.

Leta 1918 je v Bolgariji umrlo za lakoto in za boleznimi, ki so s tem v zvezi, 182 000 ljudi. Bolgarska vojska je 15. septembra doživela na solunski fronti (Kajmakčalan) popoln poraz, kar je bil povod za začetek tako imenovane vladajske vstaje (po kraju Vladaju). Oddelek upornih vojakov je razgnal bolgarski glavni stan v Čustendilu in začel operirati na področju Gornje Džumaje. Več kot 30 000 upornih vojakov je zavzelo Radomir. Položaj za vlado je postajal vedno slabši in se je že pripravljala, da bi s carjem zbežala iz Sofije. To vstajo je vodil šef bolgarske kmetijske stranke Aleksander Stambolijski; ta je hotel doseči takojšnjo sklenitev miru in odstranitev carja Ferdinanda. Uporna vojska je razglasila 27. septembra 1918 v Radomiru republiko, odstavela carja in postavila republikansko vlado s predsednikom Stambolijskim.

Carjski vladi ni preostalo drugega, kot da je – poleg name-ranega pobega, ki pa ga je preprečila nemška vojska – sklenila 29. septembra z antanto premirje. Tako so bolgarski revolucionarji brez dvoma po svoje le skrajšali prvo svetovno vojno, saj so njen konec najodgovornejši politiki in voditelji pričakovali šele pomladi 1919. S premirjem je dobila antanta pravico zasesti vso Bolgarijo. Kljub sklenjenemu premirju je prosil car Ferdinand svoje rojake Nemce, naj pohitijo uničiti nevarno radomirsko republiko. Tako je nemška vojska naredila antanti veliko uslugo, ko je oktobra, torej mesec dni po sklenjenem premirju, uničila radomirsko republiko. Nato šele so začele Bolgarijo zasedati antantne čete in povsod vpeljavati zelo hud režim. V bolgarski vojski so puščale na najodgovornejših položajih vse stare oficirje, ostala je seveda tudi dinastija Koburg, vendar se je osovraženi Ferdinand oktobra le odpovedal prestolu v korist sinu Borisu.

Na vse to so tesnjaki odgovorili z velikimi demonstracijami in štrajki. Na kongresu njihove stranke maja 1919 se je stranka preimenovala v bolgarsko komunistično stranko, ki je pristopila k 3. internacionali. Zelo uspešno so začeli delovati delavski sindikati, saj so pod vodstvom Dimitrova junija in julija 1919 organizirali celo vrsto uspešnih štrajkov. Od teh je bil največji julija 1919 štrajk rudarjev in tobačnih delavcev, v katerem so si

delavci priporili osemurni delavnik. Na volitvah v narodno so-
branje so dobili komunisti 47, kmetijci pa 85 mandatov. Pora-
žene so bile vse buržoazne stranke. Vse je kazalo, da so dnevi
buržoazne Bolgarije šteti in kapital se je že začel umikati čez
mejo. Toda komunisti in kmetijci niso sklenili bloka – in to po
krivdi obeh strani.

Po sklenjenem miru v Neuillyju 27. septembra 1919 so množice
zahtevale, naj postavijo pred sodišče vse vojne krivce, med temi
tudi carsko družino. Toda uspehov ni bilo, kajti »široki socialisti«
so začeli vedno bolj podpirati buržoazijo in z njihovo pomočjo
je bil 27. decembra 1919 zlomljen štrajk železničarjev in po-
štarjev, ki je trajal 55 dni. Marčne volitve 1920 so znova prinesle
zmago kmetijcem, drugi za njimi pa so bili komunisti. Zopet
niso sklenili bloka in maja 1920 je sestavil Stambolijski vlado
samo iz svoje stranke in z njo vladal tri leta. Sobranje je aprila
1920 sprejelo revolucionarni zakon o agrarni reformi, vpeljali so
progresivni davek itd. Med kmetijci samimi se je pričela dife-
renciacija in doslej enotna stranka se je začela cepiti med levico
in desnico.

Šele jeseni 1922 se je okrepila bolgarska buržoazija. Ustano-
vila je dve organizaciji, narodni zgovor in oficirsko vojaško
zvezo. Volitve 1923 niso prinesle v bistvu ničesar novega, pač
pa je junija 1923 puč strmoglavil Stambolijskega in postavil na
oblast Cankova. Tako je na Bolgarskem prišla na površje od-
krita diktatura in sprožila celo vrsto revolucionarnih gibanj
kmečkih množic, spricho katerih pa je ostala komunistična stranka
Bolgarije povsem pasivna in je tako zamudila ugodne trenutke.
Ko so Stambolijskega 14. junija 1923 umorili in potem še veliko
komunistov, je ukazal izvršni komite kominterne centralnemu ko-
miteju bolgarske komunistične stranke, naj na vsak način začne
boj proti diktaturi Cankova, in to skupaj s kmeti. CK je v začetku
avgusta 1923 pripravil vstajo proti diktatorskemu režimu in
pozval v enotno fronto kmete, socialiste in radikale. Toda socia-
listi niso hoteli stopiti v fronto. Program te nove fronte je bil
sestav delavsko-kmetske vlade, popolna izvedba agrarne reforme,
razpust vseh buržoaznih organizacij, ki so bile po zunanjem na-
stopu podobne fašističnim, zveza s Sovjetsko Rusijo itd.

Tudi vlada ni mirovala in je prvič udarila že 12. septembra
1923. Aretirali so nad 2 500 komunistov, prepovedali ves komu-
nistični tisk in razglasili obsedno stanje. Na vse to so delavci

odgovorili z vstajo 19. septembra 1923 v Stari Zagori; na to je CK komunistične stranke naslednjega dne zapovedal splošno obo-
roženo vstajo v vsej državi. Toda policija je že 21. septembra
aretirala v Sofiji nekaj članov vojnorevolucionarnega komiteja,
drugi člani pa so razglasili, da vstaje ne bo. Proti vstaji so bila
tudi nekatera partijska okrožna vodstva. Tako je izbruhnila vstaja
le v severozahodnih predelih, toda to je vlada zlomila z vojsko do
konca septembra. Kljub temu se bolgarsko delovno ljudstvo ni
pomirilo s porazom. Komunistična stranka je morala sicer v ile-
galo, ustanovila pa je delavsko kmečki blok, ki je dobil na
volitvah novembra 1923 tretjino vseh oddanih glasov.

Zaradi tesne povezave takratnih dogodkov moramo na tem
mestu obravnavati oris turške in grške zgodovine skupaj. Usoda
nekdanje *Turčije* (Otomanskega imperija) je bila konec prve
svetovne vojne na zunaj podobna usodi Avstro-Ogrske, ki je
popolnoma razpadla. Že 1915 sta Anglija in Francija obljubili
carski Rusiji Carigrad in ožine, 1916 pa je antanta sklenila, da
dobi Anglija vse turško ozemlje do spodnjega Evfrata, Tigrisa
in Perzijskega zaliva, palestinsko obrežje na Sredozemlju, v no-
tranjosti pa naj bi se ustanovila samostojna turška država pod
angleškim vplivom. Francija naj bi dobila obrežno Sirijo in
Cilicijo, vzhodno Anatolijo in zahodno Mezopotamijo, notranja
Sirija z Damaskom, Alepom in Mosulom pa naj bi postala
nekako arabsko kraljestvo pod francoskim vplivom. Toda Rusija
se je po revoluciji odpovedala Carigradu in ožinam, to pa je
povzročilo, da se je začela Anglija potegovati tudi za to dediščino
in kmalu za ves bližnji vzhod. Posebno sta jo mikala Irak in
Mosul (nafta!). V severovzhodni Anatoliji je Anglija hotela usta-
noviti armensko republiko (Erivan) in je obljubila ustanovitev
»judovskega središča« v Palestini. Takratni šef angleške vlade
Lloyd George se je tudi močno ogreval za načrte grškega držav-
nika Venizelosa, da naj bi Grčija dobila od Turčije Trakijo,
Carigrad in zahodno Malo Azijo (tako imenovana Venizelosova
»megale idea«).

Že ta površni oris nam more povedati, da se je nujno
moralo začeti veliko nesoglasje med Anglijo in Francijo zaradi
delitve turškega plena kljub vsem tajnim pogodbam, katerih
glavno vsebino smo že omenili. To se je pokazalo že pri premirju
s Turčijo, ki so ga sklenili Angleži sami 30. oktobra 1918 brez

vednosti Francije v Mudrosu, ker so se bali, da bi Francija s svojo vojsko v Solunu ne zasedla Carigrada.

Ne Anglija in ne Francija nista takrat računali s prebujajočim se turškim nacionalizmom. Od pomladi do jeseni 1919 je vedno bolj rastlo »anatolsko gibanje« s središči v Erzerumu in Sivasu. Bilo je mnogo kongresov, na katerih so eni zahtevali ohranitev starega fevdalnega teokratskega reda, drugi pa ustanovitev nove, buržoazno demokratične države. Večino te druge skupine so sestavljali predvsem oficirji, med katerimi se je začel kmalu dvigati general Mustafa Kemal paša. Na velikem zborovanju pozno v jeseni 1919 je bil v Sivasu postavljen predstavniški odbor na čelu s Kemalom; ta je zahteval turško samostojnost v okviru etnografskih meja v Mali Aziji vključno Mosul, zahodno Trakijo s Carigradom in ožinami.

To kemalistično gibanje je sprva naletelo na odpor tudi doma, zlasti pri veliki turški buržoaziji, sultanu in velikem vezirju ter pri vseh tistih, ki so bili za ohranitev starega reda. Zato so kemalisti konec septembra 1919 pretrgali vse zveze s Carigradom, predstavniški odbor pa se je razglasil za protivlado. Toda obe skupini sta se kmalu sporazumeli in na volitvah konec 1919 so kemalisti odločno zmagali. Novi parlament, ki ga je sklical sultan 11. januarja 1920 v Carigradu, pa ni bil popoln, ker so kemalisti ostali v Ankari, od koder so vodili uspešne vojaške operacije proti Grkom, ki so že zasedli Smirno, in proti francoski vojski v Ciliciji. Čeprav so Angleži že februarja 1920 obljubili, da bo ostal Carigrad pod sultanovo oblastjo, so ga 16. marca zasedli in pozaprlji vse poslance, ki se niso rešili v Ankaro. Vso oblast v Carigradu je prevzel angleški visoki komisar, sultan pa je – pod njegovim okriljem – obsodil Kemala in njegove pristaše na smrt in imenoval novo vlado. Na to je Kemal odgovoril z napadom na angleške in italijanske postojanke v Anatoliji.

Kemalisti so sklicali 23. aprila 1920 Veliko turško narodno skupščino, ta je prevzela začasno oblast in razglasila Ankaro za novo turško prestolnico. Na angleško zahtevo je moral sultan poslati vojsko proti Ankari, toda kemalisti so jo popolnoma razbili in prodrli do Marmarskega morja in Bospora in začeli junija obstreljevati angleško mornarico in Carigrad. Sultanova vojska v Trakiji je prestopila na stran kemalistov in začela ogrožati Carigrad z zahoda. Sedaj naj bi prišla na pomoč Angliji in Franciji Venizelosova »megale idea«. Venizelos je na sestanku

z angleškimi in francoskimi premieri 19. junija 1920 dejal, da je Grčija pripravljena »postati meč antante«, če bo dobila Smirno in zahodni del Anatolije.

Tako so začeli Grki z angleško pomočjo in orožjem konec junija prodirati od Izmira proti kemalistom, jih razbili in zavzeli Bruso. Porazili so kemaliste tudi v Trakiji. Ta poraz je antanta porabila in prisilila sultanovo vlado, da je 10. avgusta 1920 podpisala v Sèvresu mirovno pogodbo, katere pa kemalisti niso hoteli priznati. Po tej pogodbi se je Turčija odpovedala vsem pravicam do Egipta, Sudana, Cipra, Tripolisa, Tunisa in Maroka, čeprav je vse to dejansko izgubila že veliko poprej. Odpovedala se je tudi Arabiji, Palestini, Mezopotamiji in Siriji, ki jih je še imela do začetka vojne. Priznala je neodvisnost Armenije, Kurdistan pa je dobil avtonomijo, a ostal je pod turško suverenostjo.

Grčija je po tej pogodbi dobila 15 let upravo nad Smirno in jugozahodno Malo Azijo, dokončno je dobila nekaj egejskih otokov in del vzhodne Trakije, Italija pa Rodos in Dodekanez. Pač pa je Turčija obdržala Carigrad in demilitarizirane in internacionalizirane ožine, njeno ozemlje v Evropi pa se je končalo pri Čataldži.

Kemal je že aprila 1920 pisal Leninu, želeč vzpostaviti diplomatske stike s Sovjetsko Rusijo in dobiti pomoč. Pogodba o prijateljstvu je bila podpisana 16. marca 1921. Ker je bil Kemal premagan na zahodu, se je obrnil s svojo vojsko proti vzhodu. Napadel je nastajajočo armensko državo Erivan, ki je upala na angleško pomoč. Toda Angleži so že izpraznili Kavkaz, na severu pa je bila Sovjetska Rusija. Armenci so morali prepustiti Turkom ozemlje od Karsa do Batuma, ostal jim je le Erivan, kjer pa je kmalu izbruhnila revolucija. Po prijateljski pogodbi je marca 1921 Sovjetska Rusija odstopila Turčiji Kars in Erivan, Turčija pa je odstopila Batum georgijski sovjetski republiki. Kemal je vztrajno uril svojo mlado vojsko.

Antanta je kmalu sprevidela, da ji Grčija ne bo rešila prestiža na Bližnjem vzhodu. Zato ji je svetovala, naj sklene premirje s Turčijo, a Grkom je zaradi trenutnih vojaških uspehov že tako zrastle greben, da so se hoteli polastiti Carigrada, oklicali pa so že grško suverenost nad Smirno. Toda Kemal je začel 26. avgusta 1922 ofenzivo proti Smirni in je pri Dumlu Punarju pognal grško vojsko, ta se ni ustavila poprej, dokler se ni vkrcala

na ladje. Grška vlada je začela prositi antanto za posredovanje, toda Franciji so Turki nenadoma postali simpatični, Anglija je sicer še bila na strani Grkov, Italija pa je previdno čakala. Turki so 9. septembra zasedli Smirno in prodrli do morja.

Stvari so se začele naglo razvijati v korist novi Turčiji. Antanta je povabila za 19. september 1922 na novo mirovno konferenco v Pariz že zastopstvo nove Turčije, ni pa povabila Sovjetske Rusije. Ta konferenca je dala Turčiji Trakijo. Posledica te konference je bila sklenitev premirja med Turčijo in Grčijo v Mudaniji. Grki so morali izprazniti vzhodno Trakijo do Marice, nad Carigradom, ki so ga zasedli kemalisti; s tem je ugasnila oblast angleškega visokega komisarja. Konec oktobra 1922 so kemalisti odstavili sultana in ločili kalifat (versko poglavarstvo) od sultanata (državno poglavarstvo). Zadnji turški sultan, kateremu je skupščina v Ankari zagrozila zaradi veleizdaje domovine s sodnim procesom, je zbežal in kmalu zatem je skupščina sama imenovala novega kalifa.

Dopolnilo mirovne pogodbe, o kateri smo pravkar govorili, je bila konferenca v Lausanni; nanjo je bila povabljena tudi Sovjetska zveza. Na tej konferenci, ki naj bi revidirala sévrsko mirovno pogodbo, je angleška delegacija najprej zahtevala ustanovitev balkanske zveze. Nato so se razvile dolgotrajne razprave okrog Mosula, ki ga je zahtevala Turčija, vprašanje ožin pa je prva načela delegacija Sovjetske zveze. Turčija, ki jo je podprla Sovjetska zveza, je zahtevala, da bi prepovedali prehod vojnih ladij vseh dežel. Načeli so tudi vprašanje dolgov otomanskega imperija. Po nekajkratnih prekinitvah je bila lausanska mirovna pogodba 24. julija 1923 podpisana. Turčija je dobila vzhodno Trakijo z Odrinom, Carigrad in demilitarizirane ožine, ki so morale biti odprte v mirnem času za ladje vseh držav, v vojnem času pa le, če bi ostala Turčija nevtralna. Rodos in Dodekanez je dobila Italija, Imbros in Tenedos Turčija, druge otoke pa Grčija. Turčija se je odpovedala vsem pravicam do Sirije, Palestine, Iraka, Egipta, Sudana, Libije in Cipra. Glede Mosula so sklenili neposredna pogajanja med Anglijo in Turčijo; če bi bila pogajanja neuspešna, naj bi posredovalo Društvo narodov. Antanta se je odpovedala vsem reparacijam, otomanske dolgove pa so morale prevzeti nasledstvene države.

Turška republika je bila slovesno razglašena 29. oktobra 1923, začetek marca 1924 pa je narodna skupščina odpravila

kalifat. Kemal je nadaljeval reforme, izpeljal je ločitev cerkve od države, uvedel laično šolo, latinski alfabet itd. Ni pa bil naklonjen komunistični stranki, zato je morala ta že leta 1922 v ilegalo.

V Grčiji so nastala med vojno huda nasprotja med kraljem Konstantinom, ki je bil za nevtralnost dežele, in med Venizelosom, ki so ga prepričevali Angleži, naj potegne Grčijo v vojno na strani antante. Spor se je tako zaostрил, da je moral junija 1917 kralj bežati v inozemstvo ter prepustiti prestol sinu Aleksandru.

O nesrečni grški pustolovščini, ki so jo podprli Angleži v Mali Aziji, smo že slišali. Tedaj so nastopili pristaši kralja Konstantina. Ko je oktobra 1920 umrl kralj Aleksander, njegov brat ni hotel sprejeti prestola, čeprav ga je Venizelos prav prijazno vabil. Ko so novembra 1920 na volitvah zmagali konstantinovci, se je moral Venizelos umakniti. Tako je imel Konstantin prosto pot za vrnitev na prestol, čeprav je bila antanta proti. Kmalu pa se je izkazalo, da je bil Konstantin prav tako okužen od panhelenističnih idej. Ofenzivam, ki so jih začeli Grki proti kemalistom, je načeljeval Konstantin sam. Po hudih porazih je zbežal iz domovine, 28. novembra 1922 pa je bilo namesto njega ustreljenih kar pet ministrov, ki so jih obdolžili, da so krivi za poraz.

Po prvi svetovni vojni je nastala tudi *Poljska*, in sicer na razvalinah treh nekdanjih mogočnih držav, medtem ko sama ni nikdar postala velesila. Nastala je po prizadevanju antante, zlasti Francije, bila pa naj bi pregraja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Nova država je bila velik konglomerat Poljakov, Litvancev, Ukrajincev, Belorusov in Nemcev. Njena velika buržoazija je spočetka silno sovražila oba svoja velika soseda, Nemčijo in Sovjetsko Rusijo. Na Poljskem je bilo 30 % nepoljskega prebivalstva, 6 milijonov Ukrajincev, 1,2 milijona Nemcev, čez milijon Belorusov in 2 do 3 milijone Judov.

Centralne sile (Nemčija in Avstro-Ogrska) so že novembra 1916 objavile, da so za obnovo kongresne Poljske (kongres 1815 na Dunaju), ki naj bi se omejila samo na ruski del. Oktobra 1917 so centralne sile postavile že tudi regentski svet. Ko je Sovjetska Rusija marca 1918 priznala poljsko neodvisnost, sta med poljskimi emigranti nastali dve struji: desničarska, ki je videla v Nemčiji glavnega sovražnika in je bila zato za naslopitev na Rusijo (ta skupina je ustanovila v Parizu poljski narodni

svet), in skupina, katero je vodil socialist Pilsudski. Ta je trdila, da je glavni sovražnik Poljske Rusija; zato je podpirala Nemčijo in Avstro-Ogrsko in Pilsudski je v začetku vojne ustanovil celo poljsko legijo za boj proti Rusiji na strani centralnih sil. Ker je prišel kasneje v spor z Nemčijo, so ga v Berlinu zaprli.

Sredi januarja 1918 so se na poljskem ozemlju začeli veliki nemiri in pričeli so nastajati tudi sovjeti. Vedno bolj je bilo čutiti delovanje levice v poljski socialno demokratski stranki, ta je jeseni 1918 povsem pod vplivom oktobrske revolucije zahtevala tudi za poljski narod pravico do samoodločbe. V začetku oktobra 1918 je izbruhnil velik štrajk rudarjev v Dombrovskem bazenu in pričeli so razoroževati avstrijsko vojsko.

Toda buržoazija in desnica v socialdemokratski stranki sta bili močni. V začetku novembra 1918 so začeli nastajati na Poljskem posebne vrste sovjeti, ti naj bi bili nekak dodatek k nastajajočim organom buržoazne državne oblasti, ki je nastajala na svojevrsten način. Že v začetku novembra 1918 je bila ustanovljena v Lublinu začasna vlada, ki je razglasila Poljsko za republiko in izdala za delavce vrsto pomembnih odlokov (osemurni delavnik itd.). Toda v Krakovu je obstajal že regentski svet, ki so ga postavili Nemci in Avstrijci, in je izročil 14. novembra v Varšavi vso oblast Pilsudskemu, ko se je vrnil iz berlinskih zaporov. Lublinska in krakovska vlada sta se kmalu pobotali, »načelnik države« je postal Pilsudski, 19. januarja 1919 pa je postal prvi predsednik nove vlade Paderewski, svetovnoznani klavirski virtouz, ki se je vrnil iz ZDA.

Novo državo so preplavile številne politične stranke in država je kmalu zašla v izredno težko finančno stanje, saj je na njenem ozemlju krožilo kar troje vrst denarja treh razpadlih imperijev. Med volitvami v konstituantno (ustavodajni sejm) je bilo na Poljskem obsedno stanje. Zato je zmagala skrajna desnica ter močna kulaška kmečka stranka. V začetku junija 1919 je konstituenta postavila Pilsudskega za šefa države.

Ko so na mirovni konferenci reševali poljsko vprašanje, je zmagala ideja o ustvaritvi močne Poljske. Toda na Poljskem je bilo vse poletje 1919 mnogo štrajkov, ki jih je do jeseni zadušila poljska vojska. Ta je jeseni 1919 narastla z antantino pomočjo na 600 000 mož. To je okrepilo oblast poljske buržoazije. Ker so se aprila 1920 razbila poljsko-ruska pogajanja zaradi prevelikih poljskih teritorialnih zahtev, je maja poljska

vojska zasedla Kijev. Toda boljševiška rdeča armada je v začetku junija prebila poljsko vojno črto in začela uspešno napredovati. Na prošnjo poljske vlade je antanta konec junija pooblastila angleškega zunanjega ministra Curzona, naj pošlje sovjetski vladi noto z zahtevo, naj se ustavijo sile rdeče armade na črti, ki jo je določil vrhovni vojni svet antante. Ta črta, ki je prešla v zgodovino kot Curzonova črta, je še najbolj ustrezala poljskim etnografskim mejam. Toda rdeča armada se na tej črti ni ustavila. Konec julija 1920 je bil ustanovljen začasni poljski revolucionarni odbor in razglasil ustanovitev socialistične Poljske. Toda Sovjetska Rusija te Poljske ni mogla dolgo podpirati in 18. marca 1921 je bil sklenjen med Poljsko in Sovjetsko Rusijo mir v Rigi.

Komunistična stranka Poljske je bila ustanovljena šele februarja 1921, do posebne moči pa ni nikoli prišla, čeprav je vse leto 1922 divjal hud politični boj med desničarskimi strankami in socialisti, delavci pa so štrajkali. Na novembrskih volitvah v sejm 1922 so dobile buržoazne stranke večino, a nobena absolutne. Nastale so tudi težave z volitvami predsednika republike. Pilsudski ni hotel kandidirati, ker je imel po ustavi premalo pravic. Na 2. kongresu komunistične stranke septembra 1923 je bila sprejeta resolucija, v kateri je bilo med drugim rečeno, da pomeni buržoazna vlada smrtno nevarnost za svobodo Poljske. Popolno svobodo more prinesiti Poljski le revolucija, ki jo more izbojevati poljski revolucionarni proletarijat. Še tisto jesen se je pričel velik štrajk, a ga je vlada zlomila z vojaško silo.

Na *Finskem* so razglasili neodvisnost v začetku septembra 1917, to je priznala Sovjetska Rusija še istega leta konec decembra. Delavci so si priborili osemurni delavnik že aprila 1917, a ker so bili levi socialni demokrati prešibki, se je začela buržoazija oboroževati in ustanavljati oborožene odrede. Ti oboroženi odredi, ki jih je vodil bivši carski general Mannerheim, so januarja 1918 prevzeli vso oblast. Toda 27. januarja 1918 je po hudih bojih zavzela finska rdeča garda Helsinki in tu je bila naslednjega dne ustanovljena revolucionarna vlada, svet ljudskih pooblaščenecv. Revolucija je hitro zmagovala v južni Finski, medtem ko je na severu obdržala oblast buržoazija. Tako se je na severu začela kontrarevolucija, kjer je buržoazija s pomočjo Nemcev oborožila močno armado in dosegla v dveh mesecih velike uspehe. V začetku marca so ti kontrarevolucionarji sklenili z Nemčijo mir in Mannerheim jo je prosil za vojaško

pomoč. V začetku aprila 1918 so Nemci poslali močno enoto, ki ji je načeloval general von der Goltz, in Nemci so že aprila zavzeli Helsinki in Viborg, v začetku maja 1918 pa so razbili tudi rdečo gardo. Finska je bila razglašena sprva za monarhijo, 1919 pa je postala republika. Med prvimi jo je priznala Sovjetska Rusija.

Tudi na *Estonskem* je bila že 24. februarja 1918 razglašena neodvisnost, toda buržoazija je poklicala na pomoč Nemce; ti so aprila zasedli deželo. Po porazu Nemčije so 12. novembra 1918 izbruhnile v Tallinu velike demonstracije. Ustanovljen je bil sovjet, ta je zaprosil vlado Sovjetske Rusije, naj pošlje pomoč proti internacionalistom. Rdeča armada je do konca novembra zasedla Narvo in vso Estonsko, ki je bila razglašena za sovjetsko republiko. V začetku decembra 1918 jo je priznala tudi Sovjetska Rusija. Toda deželo je že februarja 1919 zasedla nemška armada generala von der Goltza, rdeča armada se je umaknila in bilo je konec sovjetske Estonske. Dežela je postala buržoazna republika in leto dni kasneje jo je priznala tudi vlada Sovjetske Rusije.

Letonsko so Nemci zasedli že septembra 1915 in postavili iz domačega plemstva lokalne oblastne organe. V začetku januarja 1918 so se začele hude demonstracije proti nemškim okupatorjem v Rigi, novembra je bila razglašena neodvisnost, a zaradi nevarnosti revolucije je še po nemški kapitulaciji na ukaz antante v deželi ostala nemška vojska. Kljub temu je bila na malem delu Letonske le razglašena tudi sovjetska republika, ki je s pomočjo ruske rdeče armade in vstaje v začetku 1919 v Rigi pregnala buržoazno vlado in Nemce, 13. januarja pa je kongres sovjetov v Rigi sklenil federacijo s Sovjetsko Rusijo. Toda v začetku 1920 je rdeča armada izpraznila Letonsko. Razglasili so buržoazno republiko, ki jo je naslednje leto priznala tudi Sovjetska Rusija.

Tudi *Litvo* so zasedli Nemci že septembra 1915 in ji dali decembra 1917 samostojnost. Postala je celo monarhija in sklenila je večno zvezo z Nemčijo. Že v drugi polovici 1918 so začeli v deželi nastajati oboroženi partizanski oddelki, ki so napadali Nemce in domačo buržoazijo in oktobra 1918 so ustanovili komunistično stranko Litve. Po nemškem porazu je postala novembra 1918 Litva republika. Napovedala je boj Nemčiji pa tudi Sovjetski Rusiji. Ker pa je bila »boljševiška nevarnost«

vsekakor večja, je v začetku januarja 1919 prosila litvanska buržoazija za pomoč Nemčijo. Februarja 1919 so vdrli v Litvo Nemci in Poljaki ter so deželo oktobra 1919 popolnoma zasedli.

b) Wilson in Vatikan

Naš pregled je pokazal odmeve obeh ruskih revolucij v omenjenih državah. Videli smo lahko, kdo je vse te odmeve, ki so bili silno različni in odvisni od neštetihih okoliščin, zadušil. To ni bila samo domača kontrarevolucija in ponekod tudi intervencija, temveč je bila tega veliko kriva tudi slabost takratnega mladega in še nerazvitega marksističnega tabora. Na tem mestu je treba omeniti še dve velesili, ki sta se vrgli v boj proti boljševiški nevarnosti, ZDA in Vatikan.

Na začetku vojne je vladal na papeškem prestolu Benedikt XV. in nosil polno odgovornost za začetek te vojne. Že strmo-glavljenje carizma v Rusiji je bilo za Benedikta pomemben signal za veliko nevarnost. Od aprila 1917, ko je vodstvo ruske revolucije prevzel Lenin sam, je bilo papežu jasno, da bo poslej dalje Leninov največji revolucionarni adut zahteva po takojšnji sklenitvi miru. Papež Benedikt je na začetku vojne molčal o miru kot grob, saj je bil sam za vojno. V začetku avgusta 1917 pa je nepričakovano izdal okrožnico o miru. V njej je zahteval konec svetovnega klanja, po vojni pa zmanjšanje oborožitve, medsebojno posvetovanje državnikov, miroljubno reševanje sporov, svobodno plovbo po morjih, mir brez aneksij in kontribucij.

Nobenega dvoma ni, da je ves svet prisluhnil tem pametnim besedam. Razboriti duhovi so kmalu začeli trditi, da so bile anticipacija kasnejših Wilsonovih točk. Papež je bil za mir, ker se je bal, da ne bi nadaljevanje vojne privedlo do revolucij še v drugih deželah. Že po sklenjenem premirju in pred začetkom mirovne konference je papež znova spregovoril o miru, o njem je dejal, da mora biti pravičen, trajen in spravljiv. Po sklenitvi že skoraj vseh mirovnihih pogodb pa je papež v posebni okrožnici *Pacem Dei munus* zapisal, da so mirovne pogodbe sicer sklenjene, ostalo pa je še vedno seme starega sovraštva. Ni pa povedal, kakšnega in čigavega.

ZDA in njihov takratni predsednik Wilson so za nekaj mesecev le prehiteli papeža, saj so aprila 1917 napovedale

centralnim silam vojno, čeprav so se zavedale, da jim je njihova nevtralnost od 1914 dalje prinašala velikanske dobičke. V besedah pa je bil Wilson previdnejši od papeža, zato je rajši spregovoril šele po oktobrski revoluciji. Gre za tistih znanih štirinajst Wilsonovih točk, ki jih je poslal kongresu in o katerih pravijo današnji ruski zgodovinarji, da so bile poskus prikriti z demokratičnimi frazami imperialistične vojne cilje. To je vzeto v prenesenem pomenu besede točno. Treba pa je gledati na neposreden učinek Wilsonovih točk, saj so nastale takoj po oktobrski revoluciji. Njihova vsebina je bila: 1. javnost mirovnih pogodb in nobenih tajnih mednarodnih združevanj; 2. svobodna plovba po morjih; 3. enakopravnost trgovskih odnosov med narodi; 4. razorožitev vseh držav do skrajnosti; 5. nepristranska ponovna ureditev kolonialnega vprašanja; 6. vojaška izpraznitev Rusije; 7. vojaška izpraznitev in ponovna vzpostavitvev Belgije; 8. vojaška izpraznitev Francije in odstop Alzacije in Lorene Franciji; 9. popravek italijanske meje po jasno določenih narodnostnih črtah; 10. avtonomni razvoj za avstro-ogrske narode; 11. vojaška izpraznitev in zopetna obnovitev Romunije, Srbije in Črne gore; za Srbijo svoboden dohod k morju; 12. avtonomen razvoj neturških narodov osmanskega imperija; 13. neodvisna poljska država, ki mora zajeti ozemlje, nesporno naseljeno s poljskim prebivalstvom, in mora dobiti svoboden dostop k morju; 14. štanovitev zveze narodov (Društva narodov).

Vsekakor so bile te Wilsonove zahteve dobre in po vsebini niso zaostajale niti za nekaterimi temeljnimi zahtevami ruske oktobrske revolucije. Najbolj pa je seveda vžgala Wilsonova zahteva o narodni samoodločbi. Narodi naj sami odločajo po vojni o svoji usodi! Toda kako? Prav v tem pa je bila bistvena razlika med Wilsonovo samoodločbo in samoodločbo, ki jo je zahtevala boljševiška revolucija. Po Wilsonovem mnenju in po prepričanju vse takratne buržoazije naj bi o tem odločala buržoazija vsakega naroda, boljševiki pa so trdili, da naj o tem odloča proletariat vsakega naroda oziroma njegova stranka (konkretno komunistična stranka). Po tej samoodločbi je ob koncu vojne, kot smo videli, nastala cela vrsta novih držav. Toda družbeni red se je spremenil samo v državah Sovjetske Rusije, povsod drugod pa je ostalo pri starem. Še več, videli smo tudi, kako dosledno je tudi republikanska buržoazija v novih državah uničila sleherno sovjetsko republiko izven Sovjetske Rusije.

V *Združenih državah Amerike (ZDA)* so bili leta 1918 in 1919 veliki štrajki, toda glavni sindikati so povsem podprli vladajočo buržoazijo, levo krilo socialistične stranke pa je bilo šibko, čeprav je imelo od maja 1919 v izvršnem odboru večino, ki je konec avgusta 1919 ustanovila komunistično delavsko stranko Amerike. Ta čikaška levica je bila podobna michiganski, ki je v začetku septembra 1919 ustanovila komunistično stranko Amerike in v glavnem združila neameriške delavce (Ruse, Poljake itd.). Obe sta bili za vključitev v 3. internacionalo, toda policija jih je že oktobra 1919 razbila, v začetku 1920 pa aretirala nad 10 000 komunistov. Skupini sta se umaknili v ilegalo in se 1920 združili.

Veliko bogastvo, ki je pritekalo v ZDA med vojno, in veliki predeli v Evropi, ki so po vojni šele prav začeli čutiti vojne posledice, so pripeljali industrijo in trgovino v ZDA že konec 1918 do velikega razvoja in novega bogatenja. Kmalu je nastalo znano geslo »v vsaki garaži dva avtomobila«, ki pa nikakor ni moglo obveljati za vsakega Američana. Bogati ljudje so bogastvo vlagali v delnice, s katerimi so špekulirali še bogatejši. Ob neprestanem uvajanju še popolnejših strojev pa je vedno ostajala armada 2 do 4 milijone brezposelnih, kmetijsko krizo pa so prvi začeli bogati farmerji, ki so uničevali šibkejše. Že 1921 je ameriška proizvodnja padla na 40 % od predvojne, to pa je takoj rodilo armado skoraj 8 milijonov brezposelnih.

Novembra 1920 so bile prve volitve v ZDA po vojni. Republikanci so ostro kritizirali politiko demokrata Wilsona. Poudarjali so znani ameriški izolacionizem, ki pa je takrat pomenil ne si vezati rok v boju za gospodarsko nadvlado v svetu. Kljub izolacionizmu so bili za gospodarsko pomoč novemu nemškemu imperializmu, ki bi držal v šahu Sovjetsko zvezo, do katere so takoj v začetku pokazali odkrito sovrašтво; bili so tudi za vlaganje kapitala na Kitajskem in Japonskem ter za gospodarski in politični vpliv nad Latinsko Ameriko. Republikanski kandidat Harding je bil velik bogataš naftnih polj. Bil je tudi izvoljen. Ko je nastopil v začetku marca 1921 predsedniško mesto, je prevzel v vlado najbogatejše Amerikance, a dva od teh je moral prav kmalu odpustiti zaradi velikanske korupcije.

Decembra 1921 je bila ustanovljena v New Yorku legalna delavska stranka. Začetna kriza po vojni je kmalu minila. Leta 1923 se je povečala proizvodnja že za 42 % nad predvojno.

c) Mirovna konferenca

Ko se je Wilson pripravljaj na pot v Pariz, je bil prepričan, da bo mirovna konferenca zasedala pod zastavo demokracije, na kateri bodo zapisane njegove točke, ki jih je takratna Evropa sprejela s takim navdušenjem. Toda od rojstnega dne njegovih točk pa do začetka mirovne konference je preteklo sicer samo nekaj dni več kot eno samo leto, a svet se je v tem času izredno spremenil. V Rusiji je zmagala socialistična revolucija in prve intervencije so propadle. Evropo je zajel val revolucionarnih gibanj, zmagovita antanta pa si je bila glede delitve plena že v laseh. Če bi bile v Wilsonovi torbi samo njegove točke in osnutek za ustanovitev Društva narodov, bi ne bile zbujale posebnega spoštovanja. Toda Wilson je nosil s seboj močnejše orožje, z njim je za silo, dokler se mu doma ni uprl senat, krotil prepirajočo se antanto. Nosil je s seboj dokumente, iz katerih je bilo jasno razvidno, da so bile ZDA konec vojne že lastnik skoraj polovice vsega zlata na svetu in imele zadolžnice vseh antantnih držav, na katerih so bile zapisane zelo visoke številke.

Končno je bilo le treba sestiti za mirovno mizo, za njo pa so antantne države takoj pokazale, kaj hočejo. Francija je hotela predvsem francosko nadvlado v Evropi. Zahtevala je meje na Renu, velike reparacije, ustanovitev Poljske, ČSR, Romunije in kraljevine SHS, čimveč nemških kolonij in intervencijo proti Sovjetski Rusiji. Temeljna zahteva Anglije je bila onemogočiti nemški kolonialni imperij, Nemčije pa v Evropi ne oslabilo zaradi zavarovanja Evrope proti Sovjetski Rusiji in ravnotežja zaradi Francije. Japonska se je hotela utrditi na Daljnem vzhodu in je previdno načela kitajsko vprašanje, Italija pa, francoski konkurent v Sredozemlju in v Afriki, se je zanašala na angleško in ameriško pomoč. Seveda je vsaka vsaj približna in kompromisna rešitev vseh teh vprašanj morala roditi številna nova protislovja v versajskem sistemu, zato mirovna konferenca ni odpravila glavnih vzrokov, ki so 1914 sprožili vojno, ni prinesla pravičnejše razdelitve sveta.

Ko se je 18. januarja 1919 v Parizu začela mirovna konferenca, je v Evropi komaj začela ponehavati neke vrste gripa (španska bolezen), ki je od jeseni 1918 pobrala skoraj 20 milijonov ljudi ali dvakrat toliko kot svetovna vojna. Na mirovni

konferenci je bilo zastopanih 25 držav iz vseh petih kontinentov, vendar pa brez Sovjetske Rusije. Že aprila 1919 so dosegli soglasje o ustanovitvi Društva ali Zveze narodov, za katero je dal pobudo Wilson sam. Glavna njegova naloga je bila varovati mir in varnost s pomočjo mednarodnega sodelovanja. To je bila nadvse pomembna naloga, te pa vsi organi Društva narodov (plenium, svet in številne komisije) le niso mogli nikdar do kraja uspešno rešiti v celoti. Ustanovitev Društva narodov je sprožila tudi znani »problem kolektivne varnosti«, to je odgovornost vseh, v društvu včlanjenih držav, za svetovni mir. Temu velikemu vprašanju so bila podrejena še naslednja tri vprašanja: razorožitev, pomirjenje mednarodnih sporov in sankcije proti napadalcu. Potrebno bi bilo velikih naporov, velike državniške modrosti in spretnosti in več kot točnega izpolnjevanja vseh norm in zakonov tako imenovane naravne etike, da bi bilo moglo Društvo narodov res ugodno in uspešno opravljati svojo najpomembnejšo nalogo, varovati mir na svetu. Vse mogoči problemi, veliki in majhni, so se že takoj po vojni pokazali v Evropi in po svetu. Naj naštejemo vsaj pogloblitve: politična in gospodarska razcepljenost – zlasti v srednji Evropi, očitni bojkot nemške vlade versajske mirovne pogodbe, pretirani in neupravičeni ponos zmagovalcev, ki je samo povečeval maščevalne naklepe premagancev, strah pred komunistično nevarnostjo, razdelitev Evrope na tri tabore, zmagovalce, premagance in Sovjetsko Rusijo, nastanek avtoritarnih režimov itd. Prva in najpomembnejša od sklenjenih pogodb pariške konference je bila mirovna pogodba med antanto in Nemčijo, sklenjena 28. junija 1919 v Versaillesu, torej točno pet let po sarajevskem atentatu. Pomembnost pogodbe ni samo v obračunu z Nemčijo, temveč tudi v tem, da je bila ta pogodba predloga kasnejšim in je pokazala, kako si zamišlja zmagovita antanta pravičnejšo razdelitev in ureditev sveta. Že tehnična stran – sodelovalo je čez 10 000 ljudi, 58 komisij in bilo je 1646 sej – ni bila lahka. Še huje pa je bilo zaradi nesoglasja v taborih zmagovalcev. Wilson se je skliceval na svoje točke, Angleži so zahtevali nemške kolonije in uničenje nemške trgovske mornarice, sicer pa so bili popustljivejši. Francozi pa niso hoteli ničesar popuščati in so zahtevali, naj se Nemčija kar se le da oslabi, in to tako, da ne bo postala nikdar več nevarna Franciji.

Po versajski mirovni pogodbi je Nemčija izgubila Alzacijo in Loreno, ki ju je dobila Francija, pokrajine Moresnet, Eupen in Malmedy, ki jih je dobila Belgija, severni del Schleswiga, ki ga je dobila Danska, Luxemburg je stopil iz nemške carinske zveze, dalje je izgubila Nemčija Klajpedo (Memel), skoraj vso zahodno Prusijo in del Pomeranije, ozemlje tako imenovanega poljskega koridora, Gdansk, ki je prišel pod upravo Društva narodov, pokrajino Poznanj in gornjo Šlezijo, kar vse je dobila Poljska, ter končno vse kolonije. Za Posarje je bil določen po 15. letih plebiscit, Porenje pa je bilo demilitarizirano. Tako je Nemčija izgubila v Evropi nekaj nad 73 000 km² in okrog 7 milijonov prebivalcev.

Nadaljnje glavne točke določbe so bile: plačevanje antantne zasedbene vojske v Posarju in Porenju, prepoved priključitve Avstrije, le 100 000 velika najemniška vojska, točno določena tonaža in vrsta vojnih ladij, razpust generalnega štaba, zahteva postaviti cesarja Viljema II. pred posebno sodišče »zaradi najhujšega prestopka mednarodnega moralnega zakona in svetosti pogodb« in zahteva po ustanovitvi posebnega sodišča za vojne zločince. Najhujša zahteva pa je bila zahteva o plačilu vojne škode (reparacij), o tem pa bomo še govorili.

Druga po vrstnem redu je bila mirovna pogodba v Saint Germainu, sklenjena 10. septembra 1919 med antanto in republiko Avstrijo (avstrijskim delom bivše Avstro-Ogrske). Na račun te bivše avstro-ogrske polovice je delno nastala ČSR, Italija je dobila južno Tirolsko do Brennerja z Bolzanom in Meranom, Primorsko s Trstom, Istro, del Koroške, Kranjske in Dalmacije (razen Reke), kraljevina SHS je dobila majhen del Koroške, del Kranjske (kasneje od ogrske polovice še Hrvaško, Slavonijo, Bosno in Hercegovino), Poljska pa je dobila Galicijo.

Tretja mirovna pogodba je bila sklenjena med antanto in Bolgarijo 27. novembra 1919 v Neuillyju. Po tej pogodbi je dobila kraljevina SHS nekaj sveta ob Strumici in severni Makedoniji, Grčija pa v južni Makedoniji.

Od pariških mirovnih pogodb sta bili dve sklenjeni šele 1920. Junija je bila sklenjena v Trianonu pogodba med antanto in ogrskim delom bivše Avstro-Ogrske, ki je moral odstopiti ČSR Slovaško in Podkarpatsko Rusijo, Romuniji Transilvanijo, odreči se je moral tudi Reki. O mirovni pogodbi med antanto in Turčijo, sklenjeni v Sèvresu, pa smo že slišali.

Versajska mirovna pogodba je naložila Nemčiji in delno tudi drugim premaganim državam tri naloge: sankcije (kaznovanje vojnih zločincev), razorožitev in reparacije. Prvo obveznost je Nemčija opravila zelo površno, čeprav ji je januarja 1920 predložil vrhovni antantni svet seznam 900 vojnih zločincev in zahteval njihovo izročitev mednarodnemu sodišču. Nemčija se je tega otepala, končno je bila pripravljena pričeti proces le proti nekaterim, in to pred posebnim nemškim sodiščem v Leipzigu. Ker je bil s tem vrhovni antantni svet zadovoljen, se je maja 1921 začel v Leipzigu proces proti 12 obtožencem, od katerih je bilo obsojenih le šest, in še to na mile kazni. Močno se je Nemčija otepala tudi razorožitve. Končno je marca 1923 le začela uničevati svoje orožje (čez 30 000 topov, 4 milijone pušk itd.). Toda to je bilo vse zastarelo orožje in vse uničevanje taka komedija, da je mogla vzbujati in razpihovati nemške maščevalne misli.

Najtežje vprašanje pa so bile nemške reparacije. Slišali smo že, kako se jih je nemška vlada mislila sploh rešiti. Toda tu je bila zlasti Francija nepopustljiva. Oglejmo si, kako je bilo s plačevanjem nemških reparacij, nekoliko natančneje, saj se je ta zadeva vlekla mnogo let po vojni in prav do tedaj, ko je nastopil Hitler.

Prvič je razpravljala o reparacijah antantna konferenca v San Remu od 18. do 26. aprila 1920. Posebna reparacijska komisija je namreč določila, da mora Nemčija plačati do maja 1921 dvajset milijard zlatih mark. Nemška vlada ni bila pripravljena plačati v denarju, pač pa v naravi, kar je Francija odklonila s poudarkom, da bi bil to samo vzrok za porast nemške industrije. Poleg tega je antanta očitala Nemčiji, da se njena vojska ni zmanjšala na stopnjo, določeno v mirovni pogodbi. Nemška vlada se je izgovarjala, da so v deželi še vedno nemiri. Konferenca v San Remu je že dobro pokazala temeljno nesoglasje med Francijo in Anglijo glede Nemčije. Prva je neizprosno zahtevala od Nemčije denar, medtem ko je druga zagovarjala milo ravnanje z Nemčijo in poudarjala potrebo olajšati ji težke pogoje versajske mirovne pogodbe. Na novi konferenci v Boulognu (od 21. do 22. junija 1920) se je antanta končno zedinila, kolikoli naj plača Nemčija reparacij. Določili so, naj plača v 42 letih 269 milijard zlatih mark. Nemška vlada je takoj odgovorila, da je to nemoogoče. Na novi konferenci v Spa (5. do 16. julija 1920) je an-

gleški premier, Lloyd George zahteval vpricho nemške delegacije, naj se zaradi prodiranja rdeče armade na Poljsko nemška armada še ne razoroži. Francoska delegacija se je nekaj časa upirala, vendar je morala popustiti na daljši rok nemške razorožitve kot tudi na odpravo mesečnega nemškega kontingenta premoga, določenega po versajski mirovni pogodbi. (Nemci so torej nekaj že dosegli!) To pot o vsoti reparacij ni bilo govora, pač pa je konferenca nam že znano vsoto razdelila takole: Francija dobi 52,5 %, Anglija 22 %, Italija 10 %, Belgija 8 %, kraljevina SHS 5 %, Romunija 1,1 %, Japonska in Portugalska vsaka po 0,75 % in Grčija 0,4 %.

Znova je imela antanta konferenco decembra 1920, v Bruslju, tu so določili, naj plača Nemčija prvih pet let po 3 milijarde zlatih mark, a nova konferenca je konec januarja 1921 v Parizu določila, naj plača Nemčija v 42 letih 226 milijard zlatih mark (torej že manj!), letni obrok pa naj znaša 12 % od nemškega eksporta, torej približno 8 milijard zlatih mark. Ko so Nemci videli, da se more z nesramnostjo daleč priti, so na konferenci v Londonu 21. februarja 1921 predlagali, da sprejmejo le 8 % anuitete, in še to, če dobi Nemčija zgornjo Šlezijo in ji dovolijo popolnoma svobodno trgovino. Ker s tem predlogom le niso prodrli, so prišli na dan z novim: naj se – spricho splošnega padca vrednosti denarja – znižajo reparacije na samo 50 milijard zlatih mark. Konferenca tudi tega ni sprejela, nato so Nemci predlagali, da so pripravljeni plačati reparacije, kot je bil sklep na zadnji pariški konferenci, če dobi Nemčija zgornjo Šlezijo in zunanje posojilo. Zadnji nemški predlog je Francoze tako pogrel, da so zasedli nekaj mest v Porurju, to pa ni bilo vseč Angliji. Nemci so se za hrbtom Anglije in Francije obrnili za pomoč in posojilo v ZDA. Kmalu za tem je vlada ZDA res priporočila Angliji in Franciji, naj sprejmeta zadnji nemški predlog in še znižata reparacije na 50 milijard zlatih mark.

Nemci sicer niso povsem uspeli, a nekaj so le. Na dveh konferencah, aprila 1921 v Parizu in Londonu, so sklenili, naj Nemčija plača 132 milijard zlatih mark (v to vsoto so bile vštete tudi bolgarske in turške reparacije) v 42 letih, na leto po 2 milijardi zlatih mark in 26 % od vrednosti nemškega izvoza. Ta sklep je spremljal ultimatus: če tega ne sprejmejo do 12. maja, bo Francija okupirala vse Porurje. Tega se je nemška vlada tako ustrašila, da je 10. maja 1921 nakazala na račun reparacij eno

milijardo zlatih mark. A že oktobra 1921 je Nemčija dosegla nove olajšave, da bi lahko do 1. maja 1926 plačala 7 milijard zlatih mark v blagu.

Novo zmago so Nemci dosegli na konferenci v Cannesu (od 6. do 13. januarja 1922), ko so jim dovolili moratorij pri plačevanju reparacij za eno leto. Kmalu za tem se je vnela v Nemčiji sami velika kampanja proti plačevanju reparacij, ki jo je vodil veliki industrijalec Stinnes. V teh nemirih je bil ubit 24. junija 1922 celo nemški zunanji minister Rathenau, ker je zagovarjal vestno izpolnjevanje določb versajske mirovne pogodbe. Še več, nemški veliki kapital je sprožil nam že znano inflacijo.

Antanti je bilo povsem jasno, kako je nastala inflacija, manj jasno pa je bilo Franciji, kako bo prišla do nemških reparacij, saj so pomenile velikansko postavko v njenem državnem proračunu. Francoska vlada je tudi spoznala, da s popuščanjem ne bo dobila od Nemčije ničesar. Zato je francoski predsednik vlade Poincaré dejal na konferenci v Londonu konec decembra 1922 (na tej konferenci je bil navzoč tudi Mussolini), da bo Francija zasedla Porurje. Angleški delegat je bil proti, Mussolini pa je modro molčal. Na konferenci v Parizu v začetku januarja 1923 je angleški delegat Law znova predlagal znižanje nemških reparacij, to pot kar za polovico. Nekaj nemških obligacij bi prevzela Anglija in zato črtala toliko francoskih in italijanskih dolgov Angliji. Nekaj nemških obligacij pa naj bi prevzele tudi druge države in ZDA. Toda francoske in belgijske čete so 11. januarja 1923 zasedle Porurje, ozemlje s 4,5 milijonov prebivalcev in 73 % vse nemške produkcije premoga, 84 % koksa in 83 % jekla. Poncairé je okupacijo opravičeval s tem, da bo Porurje okupirano tako dolgo, dokler ne bo Nemčija začela plačevati reparacij. Anglija je ob tem dogodku hotela ostati pasivni opazovalec, ZDA pa so dejanje javno kritizirale.

V Porurju se je začela hladna vojna, kajti Nemci so se disciplinirano odzvali pasivnemu odporu, ki ga je ukazala nemška vlada. V Nemčiji se je sovraštvo do Francije še povečalo, in to do take stopnje, kot ga ni bilo niti med vojno, inflacija pa se je še povečala. (1 dolar je bil junija 1923 že 167 000 mark, julija 5 milijonov, začetek septembra 33 milijonov in konec oktobra 3 milijarde 760 milijonov mark.)

Nemška vlada je prosila za pomoč Anglijo. Angleška vlada je odgovorila, da ne bo intervenirala, 21. aprila pa je svetovala

nemški vladi, naj stavi tak predlog, o katerem bi bilo mogoče debatirati. Zato je nemška vlada 1. maja 1923 izjavila, da je pripravljena plačati v denarju in naravi 30 milijard zlatih mark (!), če bi dobila mednarodno posojilo. Francija in Belgija sta to odklonili. Mesec dni nato je nemška vlada ta predlog dopolnila samo toliko, da bi dala za mednarodno posojilo jamstvo dohodkov od železnic, indirektnih davkov in carine.

Poncairé je kot pogoj za začetek novih razpravljanj z nemško vlado zahteval, naj preneha pasivni odpor v Porurju. Poncairé je sam junija 1923 priznal, da so znašali francoski dohodki iz Porurja 525 milijonov frankov, izdatki pa 691 milijonov. Kot posrednik se je pojavil tudi novi papež Pij XI. in svetoval, naj reparacije uredijo tako, da ne bosta trpeli krščanska pravičnost in ljubezen. Nemška vlada je ukazala, naj preneha pasivni odpor 27. septembra 1923.

Oktobra 1923 je vzela zadevo glede reparacij znova v roke Anglija. Nasvetovala je ZDA, naj pomagajo pri ureditvi tega zapletenega vprašanja. Te so bile pripravljene in začela so se dolgotrajna razpravljanja s Francijo. Končno so 30. novembra 1923 ustanovili dve reparacijski komisiji, ena naj bi uredila nemške finančne zadeve in stabilizirala marko, druga pa naj bi ugotovila moč nemškega kapitala.

Po petmesečnem delu obeh komisij je v imenu obeh predlagal ameriški bankir Dawes: 1. angleški in ameriški denarni zavodi naj dajo Nemčiji pomoč za stabilizacijo njene valute in uravnoteženje proračuna 800 milijonov zlatih mark; 2. v Nemčiji naj ustanovijo emisijsko banko, ki bo pod kontrolo držav antante; 3. prvo leto naj plača Nemčija 1 milijardo zlatih mark reparacij, drugo leto 1 220 milijonov, tretje 1 120 milijonov, četrto leto 1 750 milijonov in nato vsako leto skozi 42 let 2 500 milijonov. Varstvo za posojilo naj bo nemški državni proračun, dohodki železnic in carine.

To se imenuje danes Dawesov načrt. V oči pade najbolj dejstvo, da so ZDA pomagale ozdraviti nemško finančno krizo. V Nemčiji se je sicer začela ostra kampanja proti temu načrtu, to je proti plačevanju reparacij, vendar je rajhstag na angleški in ameriški pritisk ta načrt le ratificiral.

č) Druge države

Pri opisu nekaterih držav bomo omejitev časovnega razdobja, zapisanega na začetku poglavja, nekoliko prekoračili, ker se kontrarevolucije proti gibanju, ki ga je sprožila vsekakor oktobrska revolucija, niso mogle tako hitro organizirati, kot so se v Evropi ali v ZDA.

Med vojno je na *Kitajskem* močno porastel kitajski nacionalni kapital, kar je samo še poglobilo nesoglasja med kitajsko nacionalno buržoazijo in tujimi imperialističnimi silami, Japonsko, Veliko Britanijo in ZDA. Zrastlo je tudi veliko delavcev po velikih mestih, na katere je imela – kot na napredno kitajsko inteligenco – oktobrska revolucija zelo velik vpliv.

Kitajska težka industrija, transport, trgovina in finance so bile po večini v rokah tujega kapitala. Kitajska sama je bila politično razdrobljena, ker ni imela močne osrednje oblasti. Po deželi so vladali fevdalni pokrajinski upravitelji s svojimi najemniškimi vojskami, oblast osrednje vlade v Peking in predsednika republike pa je segala le malo stran od predmestij Pekinga. Posebna nadloga v deželi so bili številni roparski generali, ki so služili s svojimi vojskami tistemu, ki jim je več plačal, če pa teh ni bilo, so se bojevali med seboj.

Mirovna konferenca je zahtevala od kitajske delegacije vrnitev šantunškega polotoka Japonski in odstranitev tujih vojsk iz Kitajske. Delegacija ni pristala, vendar so Japonci dobili Šantung. To je maja 1919 povzročilo velike demonstracije kitajskih študentov, te so začele s pomočjo delavcev preraščati v široko antiimperialistično gibanje, ki je zajelo kmalu do 10 milijonov ljudi. Leto dni zatem je poslala pod pritiskom javnega mnenja pekinška vlada diplomatsko misijo v Moskvo, sovjetska vlada pa svojo v Peking. Maja 1920 je bil v Šanghaju ustanovljen marksistični krožek. Kmalu zatem so začeli nastajati taki krožki tudi drugod, 1. julija 1921 pa je bil v Šanghaju prvi kongres kitajskih revolucionarjev-marksistov in ustanovljena je bila komunistična stranka Kitajske; ta je imela sprva le 53 članov, a še ti niso bili vsi pristaši Mao Ce Tunga. Kmalu zatem je bil ustanovljen tudi vsekitajski delavski sindikat in prve mesece 1922 so v Hongkongu izbruhnili veliki štrajki mornarjev in pristaniških delavcev.

Aprila 1921 se je v Kantonu sestala na zasedanje kitajska narodna skupščina. To je bila pekinška vlada 1917 razpustila. Tu-

kaj so izvolili Sunjatsena (ustanovitelja in voditelja vsekitajske politične organizacije Kvomintang iz leta 1912) za izrednega predsednika republike in predsednika vlade. Tako je Kitajska imela dve vladi, eno v Pekingu in eno v Kantonu. Julija 1923 je bil v Kantonu 3. kongres komunistične stranke Kitajske, ki je imela takrat že 420 članov. Kongres je sklenil ustanoviti enotno fronto komunistov in Kvomintanga, ki naj bi postala blok antiimperialističnih sil vse Kitajske. Vodstvo samega Kvomintanga pa je jeseni 1923 izjavilo, da je potrebna tesna povezava Kitajske s Sovjetsko zvezo in s kitajskimi komunisti. Tako je na 1. kongresu Kvomintanga začetek 1924. leta prišel v vodstvo Kvomintanga tudi predstavnik kitajske komunistične stranke.

Na tem kongresu Kvomintanga je bila torej ustanovljena enotna nacionalna, antiimperialistična in antifevdalna kitajska fronta. Bila naj bi to zveza delavcev, kmetov, male in srednje buržoazije. Kongres je sprejel znana tri Sunjatsenova načela: nacionalizem (boj proti imperializmu), demokracijo (oblast ljudstvu) in blaginjo ljudstva (rešitev agrarne reforme). Maja 1924 je bila ustanovljena na otoku Vampu vojaška šola, ki naj bi vzgajala kadre za kvomintanško narodno revolucionarno armado. Politični voditelj te šole je bil Ču En Laj, komandant pa pristaš desne kvomintanške struje Čankajšek. Šola je imela tudi dva sovjetska inštruktorja.

Na vse to niso z veseljem gledale tuje imperialistične države, predvsem Anglija. Že v začetku oktobra 1924 je izbruhnila kontrarevolucionarna vstaja proti Sunjatsenovi vladi v Kantonu, to so podprli Angleži in desnica v Kvomintangu. Upor je bil po petih dneh zaduščen. Prav v tem času se je dvignil na severu domoljubni general Finjusjan in strmoglavil skorumpirano pekinško vlado, a sta ga kmalu pregnala dva roparska generala.

Konec decembra je odšel v Peking sam Sunjatsen, da bi pridobil sever za združitev z jugom. V Pekingu pa je zbolel in je 12. marca 1925 umrl. Februarja in marca 1925 je začela prodirati južna kvomintanška armada proti severu, da bi ga očistila roparskih in Japoncem prijaznih generalov. Toda sredi maja so postale kontrarevolucionarne oborožene sile, ki sta jih podpirala Anglija in Japonska, že tako močne, da so začele ogrožati Kanton. Kantonška vlada se je morala umakniti. Julija 1925 so bile kontrarevolucionarne sile razbite, nato se je razglasila kantonška vlada za narodno kitajsko vlado.

Manj uspešno se je končala tako imenovana vstaja 30. maja (1925) proti japonski okupaciji v Šanghaju. Tu je bil januarja 1925 4. kongres komunistične stranke Kitajske, ki je imela takrat 950 članov. Na kongresu so govorili o agitaciji in pritegovanju kmetov v revolucionarni boj in o boju za dosego zmage levega krila v Kvomintangu. Prav takrat so začeli v Šanghaju velik štrajk v japonskih tekstilnih tovarnah, ki ga Japonci niso mogli zlomiti. Zato so se maja Japonci zatekli k sili, to pa je 30. maja povzročilo velike demonstracije delavcev in študentov, ki jih je razbila šele policija mednarodnih koncesij. Zvečer istega dne je pozval CK na splošni štrajk; ta se je začel 1. junija. Stavkujoči so zahtevali odhod tuje vojske iz Šanghaja, kaznovanje krivcev za krvoprelitje prejšnjega dne in demokratične pravice za Kitajce na ozemlju tujih koncesij. Toda tuje velesile so svoje oborožene sile še povečale, vendar so štrajk zlomile šele konec 1925. leta.

Prav ta čas je na severu znova uspešno nastopil domoljubni general Finjusjan. Zavzel je Peking in vzpostavil kontrolo nad severno Kitajsko. Toda konec januarja 1926 se je združila vsa kitajska reakcija in začela ofenzivo na severu in jugu. Pri tem so jo podpirale velesile. Na severu se je moral general Finjusjan počasi umikati; še nevarneje pa je bilo spočetka na jugu, kjer so kontrarevolucijo povsem podprli desni kvomintangovci in je Čankajšek začel zapirati komuniste. Toda ta se je naenkrat premislil in je maja 1926 postal celo predsednik Kvomintanga, mesec dni zatem pa še vrhovni komandant narodnorevolucionarne armade.

Maja 1926 je sklenil Kvomintang pohod proti generalom na severu. Ti so imeli zelo veliko vojsko. Ker pa je prestopil na stran Kvomintanga tudi general Finjusjan, je imela kvomintanška vojska na severu uspeh in tako sta bili do novembra 1926 združeni vsa južna in severna Kitajska.

Toda januarja 1927 se je začel pripravljati Čankajšek na odločilni spopad s komunisti. Komunistična stranka Kitajske je takrat narastla na 60.000 članov, a nekateri člani v vodstvu so se še vedno branili kmetov kot zaveznikov proletariata. Svojo kontrarevolucionarno vlogo je Čankajšek povsem jasno odkril spričo oborožene vstaje, ki so jo začeli delavci konec oktobra 1926 v Šanghaju. Noben napor ni mogel vstaje zadušiti in upornim delavcem so februarja 1927 poslali kot okrepitev tudi

kvomintanško narodno revolucionarno vojsko. Toda tedaj je Čankajšek nenadoma ustavil napredovanje te vojske in krvava vstaja, ki je trajala tako dolgo, je bil zadušena. Sredi marca 1927 se je vstaja znova začela in delavci so zasedli skoraj že vse mesto. Tudi to pot Čankajšek spočetka ni dopustil, da bi bila delavcem prišla na pomoč narodna revolucionarna vojska. Dovolil pa je to pomoč takrat, ko je postalo popolnoma jasno, da bodo delavci pod vodstvom komunistov sami osvobodili Šanghaj.

Toda v noči od 11. na 12. april 1927 je ukazal Čankajšek razorožiti delavce v Šanghaju in zapreti voditelje vstaje. Velik protestni miting delavcev in študentov, prek 100 000 ljudi, pa je dal razgnati s strojnicami. Podobno je bilo tudi v Nankingu, kjer so desni kvomintangovci sestavili vlado s predsednikom Čankajškom. Tako je imela sedaj Kitajska pravzaprav tri vlade: staro vlado v Pekingu, v Kantonu in v Nankingu. Del narodno-revolucionarne vojske, ki je ostal zvest kantonški vladi, je maja 1927 začel prodirati proti severu, razbil vojsko pekinške vlade ter se združil z armado generala Finjusjana. Toda ta je že 1927 prešel na stran nankinške vlade.

Toda tudi v Kantonu je začela zmagovati kontrarevolucija. Iz Kvomintanga so bili izključeni komunisti. Ko je leto dni zatem (1928) vojska nankinške vlade premagala vojsko pekinške vlade, je ta vlada priznala vlado v Nankingu. Tako je postala nankinška vlada vsekitajska vlada, kajti vlada v Kantonu je medtem razpadla. Poleti 1928 so ZDA prve priznale to nankinško vlado, kmalu zatem pa tudi Anglija, Japonska, Nemčija, Italija itd.

Na 6. kongresu komunistične stranke Kitajske poleti 1928 so sklenili razbiti desni oportunistem v stranki in določili, da je kitajska revolucija po svoji vsebini le buržoazno demokratična revolucija.

Japonska je stopila v vojno na strani antante, ker so jo makedone nemske kolonije, Kitajsko pa bi si rada popolnoma podredila. Anglija in Francija sta ji vse obljubili, toda pojavil se je drug konkurent Japonske, ZDA, ki so zahtevale glede Kitajske »politiko odprtih vrat«. Tako je Japonska na mirovni konferenci dobila le nekaj koncesij v Šanghaju, Mandžuriji in Šantungu.

Med vojno je visoka buržoazija močno obogatela, med delovnimi ljudmi pa je vladala velika revščina. Že poleti 1918 so se začeli veliki nemiri, ki jih je sprožila tako imenovana riževa

vojna, zahteva revnih ljudi, naj trgovci znižajo cene rižu. Tem nemirom so se pridružili tudi delavski štrajki. Tudi med napredno buržoazijo je bilo takoj po vojni čutiti revolucionarno vrenje in težnje k demokratizaciji dežele. Začel je nastajati močan demokratični tabor, ki pa je zadel na veliko oviro, ostanke starih spon japonskega fevdalizma.

Leta 1921 je bila ustanovljena japonska sindikalna zveza, v nji so imeli precej vpliva socialisti, ki so sprožili tudi boj za agrarno reformo. Že konec leta 1920 se je vrsta socialističnih skupin združila v japonsko socialistično zvezo, ki pa jo je vlada že 1921 prepovedala. Julija 1921 je bila ustanovljena stranka narodnega preporoda, leto dni zatem pa komunistična stranka Japonske. Toda že 1923 je izšel zakon o varstvu miru in prinesel vse tiste posledice kot znani evropski zakoni o zaščiti države.

V *Mongoliji* je konec vojne na 1,5 milijona km² živelo samo 650 000 ljudi. Velestile so se zelo zanimale za njena zemeljska bogastva (zlato), sicer pa so nad bornimi kočarji vladali fevdalni knezi in 750 budističnih samostanov.

Ko se je v začetku 1918 razširila sovjetska oblast do Zabajkala, so mongolski fevdalci takoj prešli na stran intervencionistov, Japonci pa so zasedli Urgo. Ko so Mongolijo jeseni 1919 zasedli belogardisti (vojska barona Ungerna), se je v deželi začelo partizansko gibanje, ki je povzročilo, da so ustanovili mongolsko revolucionarno organizacijo, marca 1921 pa mongolsko ljudsko stranko. Ta si je nadela nalogo očistiti deželo sovražnikov in dati ljudstvu oblast. Ko je še istega meseca mongolske partizanske oddelke razbila vojska japonskih intervencionistov, je prišla na pomoč ruska rdeča armada. Tako je mongolska vojska s pomočjo rdeče armade julija 1921 osvobodila Urgo in tu je bila sestavljena mongolska narodna vlada. Že jeseni 1921 je to novo državo priznala Sovjetska zveza.

Na *Koreji*, ki je bila pod oblastjo Japoncev, je vladal med vojno hud okupatorski režim. Kmete – kolone so odirali japonski veleposestniki, z Japonci pa ni bila zadovoljna tudi domača buržoazija. Februarja 1919 je izdala revolucionarna buržoazija deklaracijo o neodvisnosti, pri tem pa je pričakovala pomoči od mirovne konference. To deklaracijo so prebrali na velikem mitingu v Seulu pred 300 000 ljudmi, to je povzročilo velike nemire in štrajke, a so jih Japonci zatrli. Krvavi nemiri so trajali skoraj dva meseca. Aprila je sestavila skupina emigrantov začasno vlado

v Šanghaju in poslala svoje predstavnike celo na pariško mirovno konferenco, toda tam so zvedeli, da veljajo Wilsonove točke samo za Evropo.

Čeprav je objavila japonska vlada konec 1919 prenehanje vojaške uprave nad Korejo in začetek »kulturnega vladanja«, se dežela še 1920 ni pomirila. V Seulu je bila 1920 ustanovljena zveza korejskih delavcev, 1925 pa je bila ustanovljena komunistična stranka Koreje.

V vseh teh deželah je vplivala oktobrska revolucija predvsem s svojim nacionalnim programom (samoodločba narodov). V Indiji pa je bilo nacionalno gibanje starejše. V angleški vojski je bilo med vojno 1,5 milijona indijskih vojakov, konec vojne pa je pomrlo v Indiji od lakote in španske bolezni 12 do 13 milijonov ljudi. Avgusta 1917 je obljubila britanska vlada Indiji nekaj samostojnosti, kar naj bi bilo plačilo za podporo Indije med vojno, ki sta jo dali dve glavni indijski stranki, narodna kongresna stranka in muslimanska zveza. Angleži so to obljubo izpolnili 1919. Po tej reformi so v pokrajinah britanske Indije (okrog 600 držav) mogli doseči manj pomembne visoke službe in tudi ministrska mesta Indijci, ki so jih izvolile pokrajinske skupščine, medtem ko je na pomembnejša mesta imenoval še vedno angleški guverner, ki je imel tudi popolno oblast nad pokrajinskimi skupščinami. Popolnoma v rokah Angležev pa je ostala osrednja oblast v Indiji, medtem ko je v Indiji, deželi kneževin ostal še stari kolonijalni red.

Nadvse pomembna osebnost v povojni Indiji je bil Mahatma Gandhi, ki se je vrnil v Indijo 1915 iz južne Afrike. Takrat je podprl Anglijo, misleč, da bo dobila Indija v zahvalo popolno samostojnost po vojni. Gandhi je bil prepričan, da Indija s silo ne bo dobila samostojnosti, zato je kasneje, po izjalovljenem upanju, da dobijo samostojnost, dovoljeval Indijcem le »nenasilno nesodelovanje« z angleškimi oblastmi in nenasilno meščansko nepokorščino. Veliko se je Gandhi boril tudi proti sistemu kast, govoril je o hindu-muslimanski enotnosti, pridigoval o svobodi žena. Bil je zelo popularen in je imel kot voditelj kongresne stranke velik ugled in nesporno avtoriteto med Indijci. Zato so ga ti, zlasti kmetje, začeli imenovati Mahatma (velika duša).

Gandhi je februarja 1919 prvič napovedal meščansko nepokorščino, ki je aprila dosegla velike obsege ter se spremenila

*Velika četvorica na pariški mirovni konferenci
Razglasitev nemške republike novembra 1918 v Berlinu*

Špartakovci v januarskih akcijah 1919 v Berlinu

Revolucionarjem na Madžarskem delijo orožje

v močne demonstracije proti Angležem. Zlasti so bile te demonstracije hude v Pendžabu, kjer je angleška vojska 13. aprila streljala v mestu Amritsar v množice in pobila 1 000 ter ranila 2 000 demonstrantov. Takratni poveljujoči angleški general je cinično dejal, da so to storili zaradi psihološkega učinka ne samo na demonstrante, temveč na ves Pendžab. Pokol v Amritsaru je imel velik odmev, začela se je dvigati vsa Indija, Angleži pa so razglasili obsedno stanje. Čeprav je Gandhi konec 1919 zapovedal, naj preneha meščanska nepokorščina, so štrajki in demonstracije še vedno trajali. Toda Angleži so ostali trdovratni in zato je Gandhi jeseni 1920 znova ukazal nepokorščino. To je sprožilo v začetku leta 1921 bojkotiranje vladnih odredb, sklepov sodišč, obiskovanje angleških šol, javno sežiganje angleškega blaga, tako da je narodnoosvobodilno gibanje v Indiji v tem času doseglo prvi višek. Zopet je v odporu prednjačil Pandžab, kmalu za tem pa so se vzdignili tudi muslimanski kmetje v Madrasu, proti njim pa so Angleži nastopili z največjim nasiljem, ker niso računali, da se jim bodo začeli upirati tudi muslimani. Tako je bil narodnoosvobodilni boj v Indiji nekaj časa enoten, toda Gandhi je konec leta znova prepovedal nepokorščino. Začetek leta 1922 je začel veliki revolucionarni val meščanske nepokorščine pojemati in tedaj šele so si angleške oblasti upale aretirati Gandija in ga obsoditi na šest let ječe.

Angleži se niso toliko bali, da bi v Indiji izbruhnila revolucija, saj je Gandhi še malo ni mislil zanetiti, kot zaradi bojkota angleškega blaga, ki je bil tako vsesplošen, da je bil v nevarnosti angleški uvoz v Indijo. Gandhi je bil kmalu izpuščen iz zapora in je 1924 izdal tako imenovani konstruktivni program, v njem je zahteval tkanje domačega platna za obleke, boj proti alkoholu in opiju. Medtem pa se je začel zanimiv proces v indijski kongresni stranki, v nji se je do 1927 izoblikovalo levo krilo, tako imenovana zveza neodvisnosti pod vodstvom Džavaharlala Nehruja. Šele pod pritiskom te zveze je kongresna stranka prvič uradno zahtevala popolno neodvisnost Indije kot končni cilj kongresne stranke. Leto dni za tem je bila ustanovljena vseindijska delavsko-kmečka stranka, tudi ta je zahtevala popolno svobodo Indije in še odpravo veleposesti.

Indonezija (Holandska Indija) je zaradi pomorskih blokad in nemožnosti izvoza med vojno precej utrpela. Ker ni imela zvez z Evropo, so se kmalu začele zanimati za deželo ZDA, pa tudi

Japonska ter začeli vlagati kapital v bogata naftna polja. Največjo politično moč v deželi je imela islamska zveza pa tudi socialnodemokratska zveza, ki so jo ustanovili holandski socialni demokrati. Dejstvo je, da se je pod vplivom oktobrske revolucije začela diferenciacija v tej stranki. Desnica se je odcepila in ustanovila socialnodemokratsko stranko Indonezije, ki se je povezala z desnimi socialnimi demokrati v Holandiji, levica pa je začela delati zlasti med islamsko zvezo za ustanovitev delavskih sindikatov. Maja 1918 je bil ustanovljen nekak parlament, vendar pa ni zadovoljil nikogar. Imel je 48 članov, del jih je imenoval holandski guverner, del pa so jih izvolili Holandci in domača buržoazija. Zato sta jeseni obe glavni stranki ustanovili zvezo radikalne koncentracije; ta je zahtevala parlament, ki naj bi ga izvolilo ljudstvo z vsemi zakonodajnimi pravicami in parlamentu odgovorno vlado. Spričo te zahteve je holandska vlada imenovala komisijo za sestavo načrta o preureditvi Indonezije.

Začetek 1919 je islamska zveza prerasla v veliko narodno stranko s čez 2 milijona člani in združila kmete, malo buržoazijo ter delavce. Komunistična stranka Indonezije je bila ustanovljena maja 1920. Toda leta 1923 je nastal razcep v islamski zvezi, to pa je njeno moč znatno oslabilo. Kongres komunistične stranke Indonezije v Bataviji je zahteval popolno neodvisnost Indonezije in ustanovitev federativne republike, nacionalizacijo podjetij, bank, plantaž in agrarno reformo. Leta 1925 je bila zaradi številnih štrajkov v deželi komunistična stranka prepovedana, leto dni za tem pa so bili prepovedani tudi sindikati.

Preidimo sedaj na Bližnji vzhod in si nekoliko oglejmo *Palestino!* Ta je bila stoletja arabska dežela in v njej so živeli Judje mirno in složno z arabskimi sosedi. Nejasna izjava angleškega zunanjega ministra Balfourja 1917. leta o nekakšni »judovski državi« pa je odprla pot novim judovskim naseljencem, pa drugi strani pa sprožila protest že prebujenega arabskega nacionalizma.

Julija 1922 je Društvo narodov izročilo mandat nad Palestino Angliji, obenem pa je tolmačilo Balfourjevo izjavo tako, naj bi se ustanovila v Palestini judovska družba, ta bi sodelovala z angleško upravo v vseh zadevah, ki bi se tikala Judov v Palestini. Ta družba se je kmalu začela imenovati sionistični izvršni odbor in je ustanovila judovski narodni fond za nakupovanje zemlje v Palestini ter za naseljevanje novih judovskih naselnikov.

V ta fond so se stekali prostovoljni prispevki vseh Judov po svetu. Toda Arabci so odločno nastopili proti temu.

Leta 1922 je imela Palestina 757 000 prebivalcev, od teh 600 000 Arabcev – muslimanov, 73 000 Arabcev – kristjanov in 83 000 Judov. Angleška vlada je določila točno letno kvoto za priseljevanje Judov, ki so se selili iz Rusije, Poljske in vzhodne Evrope. Arabci so drago prodajali zemljo in začele so nastajati velike in dobro urejene judovske poljedelske zadruge. Ideal sionistov je bil ustanovitev prave judovske države, o tem pa angleška vlada ni hotela ničesar slišati. Jeseni 1922 so izvolili Judje že neke vrste narodno skupščino, ki pa se je morala na angleški pritisk preimenovati v narodni svet. Med novo naseljenimi Judi sta nastali dve struji. Levica, med katero je bilo tudi nekaj socialistov in komunistov, ter desnica, ki je zahtevala ureditev Palestine točno po talmudskih predpisih. Weizmann, voditelj prvih, je bil za ureditev Palestine sporazumno z Anglijo in Arabci, Jabotinski, voditelj drugih, pa je bil odločno proti temu.

Sionistična ekspanzija je začela združevati mohamedanske in krščanske Arabce, kajti tudi za Arabce-mohamedance je bil Jeruzalem tretje sveto mesto na svetu. Februarja 1921 so sklicali Arabci v Hajfi nacionalni kongres, ki je zahteval za Palestino arabski parlament in vlado. Voditelj tega novega arabskega narodnostnega gibanja v Palestini je postal veliki mufti v Jeruzalemu. Toda že aprila so se začeli krvavi spopadi v Jeruzalemu. Ti so terjali žrtve na obeh straneh; maja so bili nemiri v Jafi in Arabci so začeli napadati in uničevati judovske poljedelske zadruge. Zato so Judje proti arabskemu terorizmu ustanovili tajno vojaško obrambno organizacijo.

Angleži so mislili preprečiti nemire tako, da so pri visokem komisariatu v Jeruzalemu ustanovili na videz zakonodajno telo, ki naj bi bilo sestavljeno iz arabcev, muslimanov, kristjanov in Judov. Toda Arabci so to konzulto bojkotirali in proti njej sta bila tudi jeruzalemski patriarh in Vatikan. Nato so Angleži 1923 razdelili Palestino na dva mandata: na Palestino in Transjordanijo, kjer so se Arabci kmaľu pobotali z angleškim mandatom, ki jim je pustil celo nekaj avtonomije.

Toda Judje so se še vedno priseljevali v Palestino in njihovo število je do 1930 naraslo na 160 000. Na ponovnem arabskem kongresu junija 1928 v Jeruzalemu so Arabci obeh ver zahtevali postavitev parlamentarne vlade in parlamenta, kjer naj bi bili

zastopani sorazmerno vsi prebivalci. 17. sionistični kongres 1929 v Švici pa je vztrajal, da je treba ustanoviti v Palestini judovsko državo. Posledica te zahteve so bili avgusta 1929 veliki arabski pogromi nad Judi. Boji so trajali več dni in padlo je veliko ljudi. Angleži so morali pripeljati svoje sile z Malte in iz Egipta, tako so preprečili nadaljnje prelivanje krvi. Za tem so ustanovili dve komisiji za proučevanje palestinskega vprašanja, 1930 pa so začasno prepovedali novo naseljevanje Judov.

Aprila 1920 je vrhovni svet antante izročil Franciji mandat nad *Sirijo in Libanom*. To je bilo pravzaprav pet držav, ki so se v začetku 1925 združile v republiko Sirijo (Damask) in republiko Libanon (Bejrut). Ves mandat (Sirija in Libanon) je bil pod francoskim visokim komisarjem, ta pa je imel poleg sebe nekakšno konzulto, sestavljeno iz francoskih uradnikov in domačinov. Ker pa so Francozi ta svoj mandat vedno bolj spreminjali v kolonijo, se je do 1925 izoblikovalo v obeh deželah močno osvobodilno gibanje, ki ga je vodila domača buržoazija.

Višek je to gibanje doseglo leta 1925, ko so se uprli Druzi, prebivalci avtonomne pokrajine Džebel el Druz. Uporni Druzi so julija 1925 osvobodili francoske nadvlade svoje glavno mesto Suveido, 2. avgusta pa so popolnoma razbili francosko vojsko in pobili čez 1 600 okupatorjev. Tako je bila pot v Damask svobodna, a Francozi so se krvavo maščevali nad civilnim prebivalstvom. Septembra 1925 so Druzi uničili novo francosko ofenzivo, narodnoosvobodilni boj je zajel vso severno Sirijo in 18. oktobra je bilo osvobojeno glavno mesto Damask. Toda Francozi so odprli topovski ogenj na mesto in pobili 25 000 ljudi. Zato se je morala osvobodilna vojska umakniti iz mesta. Pokol v Damasku je dvignil vso Sirijo, ta je bila v začetku novembra 1925 skoraj vsa osvobojena, razen velikih mest, kjer so imeli Francozi močne postojanke.

Francozi so se nato zatekli k preizkušnemu sredstvu, pridobiti so si skušali sirska buržoazija. Toda pogovori niso bili uspešni, ker so Francozi preveč trmasto vztrajali pri svojem mandatu. Posebna komisija Društva narodov je pomladi 1926 obsodila sirska vstajo in priporočila Sircem, naj lojalno sodelujejo s francoskimi oblastmi, Francozom pa je Društvo narodov prepustilo popolno svobodno delovanje v Siriji. Takoj za tem so Francozi začeli novo ofenzivo, ki jo je spremljal hud teror. Toda avgusta 1926 je sirska osvobodilna vojska znova zasedla Damask, Fran-

cozi pa so ga znova bombardirali. Jeseni 1926 so začeli Francozi novo ofenzivo, ta je trajala do poletja 1927. Takrat šele se je junaški sultan Atraš z okrog 600 borci prebil v Transjordanijo, toda Angleži so jih izročili Francozom.

Čeprav je bil *Iran* (*Perzija*) med vojno nevtralen, je dežela veliko pretrpela zaradi hudih bojev med antantnimi in centralnimi silami na njenem področju. Porušenih in požganih je bilo mnogo mest in vasi, po vojni pa sta divjala lakota in španska bolezen. Fevdalci in dvor so med vojno obogateli, a napredna buržoazija se je po vojni uprla fevdalnemu bremenom. Brž ko je ruska vojska zapustila deželo, se je začelo močno osvobodilno gibanje. Toda kmalu so Iran zasedli Angleži in ga preuredili za bazo svoji intervenciji proti Sovjetski Rusiji. Še več, avgusta 1919 so Angleži ustanovili celo neke vrste protektorat nad deželo.

Pomladi 1920 se je vnelo veliko osvobodilno gibanje v iranskem Azerbajdžanu (*Tebris*). Gibanje je zahtevalo neodvisnost za ves Iran, za Azerbajdžan pa avtonomijo v svobodnem Iranu. Kmalu nato je bila ustanovljena v Gilanski pokrajini sovjetska oblast. V začetku 1921 je prišla v Teheran sovjetska diplomatska misija in sklenjena je bila sovjetsko-iranska prijateljska pogodba. Toda jeseni 1921 je v deželi zmagala močna opozicija proti naslonitvi države na Sovjetsko Rusijo.

Irak je postal v začetku marca 1920 nekako neodvisen, čeprav je ostal pod angleškim protektoratom. Iz Sirije pregnani emir Fejzal je poleti 1921 postal iraški kralj. Iraški nacionalisti bi se bili radi znebili angleškega protektorata, zato so vztrajno prosili za vstop Iraka v Društvo narodov. A to ni šlo tako gladko, vendar so Angleži nazadnje obljubili, da bodo to kandidaturo podprli, vendar šele leta 1932.

V *Arabiji* je postal v začetku 1962 kralj Ibn Saud in je navezal najtesnejše stike z Anglijo (nafta).

Še manj kot Turčija in Iran je bil gospodarsko razvit *Afganistan*, katerega neodvisnost je priznala Sovjetska Rusija 1919, mesec za tem pa so Angleži zanetili afganistansko-angleško vojno, ki je pomenila za Afganistance narodnoosvobodilni boj. Kmalu je bilo sklenjeno premirje in Angleži so deželi obljubili neodvisnost.

Egipt je bil od 1882 angleška kolonija, 1914 pa so Angleži objavili nad njim samo protektorat. Sredi novembra 1918 so zahtevali egiptovski politiki popolno samostojnost dežele. Ustanov-

ljena je bila narodna stranka (vafd), ki jo je vodil Zaglul paša in je skušala doseči samostojnost z mirnimi in zakonitimi sredstvi. Ker so bili Angleži proti udeležbi delegacije vafda na mirovni konferenci, je to vzbudilo velike nemire v Egiptu, Zaglul pašo in še nekatere voditelje pa so Angleži poslali v internacijo na Malto. Toda to je rodilo še večji upor, ki je prerastel celo v sabotažne in diverzantske akcije.

Mirovna konferenca je določila, da ostane Egipt angleški protektorat. Konec 1919 je prišla v Egipt posebna komisija mirovne konference. Egipt jo je dočakal z nemiri in štrajki. Leta 1920 je bila ustanovljena socialistična stranka, še istega leta je pristopila k 3. internacionali in se preimenovala v komunistično stranko Egipta. Posebna angleška komisija je avgusta 1920 vodstvu vafda in Zaglul paši, ki se je vrnil iz internacije, predlagala načrt, po katerem bi Anglija priznala neodvisnost Egipta, za varstvo svojih in drugih tujih koristi pa bi obdržala v Egiptu svojo vojsko. Vafdisti so ta predlog odklonili. Na pomlad 1921 so se razmere še bolj zaostriale in Zaglul paša je pretrgal vse zveze s sultanom in angleškim visokim komisarjem. Maja 1921 so celo pobili v Aleksandriji nekaj Evropejcev, to pa je povzročilo nova pogajanja z Angleži, ki jih je to pot vodil sultan sam. Toda Angleži so ponudili še slabše pogoje kot leto dni poprej.

Konec februarja 1922 je Anglija odpravila protektorat in Egipt je postal samostojno kraljestvo, sultan Fuad je postal kralj, Angleži pa so obdržali svojo vojsko za varstvo plovbe po Sueškem kanalu in v Sudanu.

Angleži so dali Egiptu 1923. leta tudi ustavo. Vafd je zrasel v veliko stranko, ki je zmagala na volitvah in Zaglul paša je postal prvi predsednik vlade. Ta je oktobra 1924 znova zahteval popolno samostojnost Egipta, za Sueški kanal pa je predlagal internacionalizacijo. Novembra 1924 so se začeli novi nemiri. Angleži so znova okupirali Sudan. Vafd je odšel v opozicijo, a je na volitvah leta 1925 in 1926 znova zmagal z veliko večino. Vendar so bili Angleži proti vrnitvi Zaglul paše. Ko je ta 1927 umrl, so prenesli Angleži svojo jezo na Nahas pašo, njegovega naslednika v vodstvu stranke.

V *Alžiru* se je med vojno močno okrepila domača buržoazija. Francoska vlada je 1919 izdala dekret, ki naj bi odpravil razlike med pravicami Alžircev in naseljenih Francozov, toda razlike so

kljub temu ostale. Leta 1920 so domačini ustanovili stranko mladih Alžircev, ki je zahtevala zastopstvo Alžircev v francoskem parlamentu, enakopravnost Francozov in Alžircev, svobodo tiska itd. Toda francoska vlada na to ni pristala. Leta 1920 je bila ustanovljena alžirska federacija komunistične stranke Francije, ki pa so jo sestavljali le francoski delavci, zato ni imela opore med domačini.

V *Tunisu* se domača buržoazija ni borila samo za enakopravnost domačinov s Francozi, temveč tudi za ustavo lastne dežele, parlament itd. Novembra 1918 so zahtevali voditelji nacionalistov lastno tuniško ustavo, a v mejah protektorata. Leta 1920 je bila ustanovljena liberalna ustavodajna stranka *Dustur*, ki se je zelo razširila, toda francoska vlada njenih zahtev ni sprejela.

Leta 1919 je bila ustanovljena socialistična zveza *Tunisa*, že naslednje leto pa se je preoblikovala v tuniško federacijo komunistične stranke Francije. Konec 1920 je poslal *Dustur* v Pariz delegacijo, vendar pa ni ničesar dosegla. V deželi so se začele hude demonstracije in nemiri, ki so se stopnjevali vse do poletja 1920, lko je izdala francoska vlada dekret o ustavni reformi, ki je predvideval za *Tunis* parlament, toda iz več Francozov kot Arabcev, in nekake odbore po provincah, ti pa bi smeli sprejemati samo proračun. Desno krilo *Dustura* je to reformo sprejelo in ustanovilo stranko reforme, ki je začela sodelovati s Francijo. Tako je *Dustur* močno opešal, francoska vlada pa je razpustila sindikate in pognala komunistično stranko v ilegalo.

Maroko je bil nemirna dežela in razna plemena so se bojevala za svobodo. Središče teh bojev je bilo v španskem Maroku, kjer so se 1919. leta hoteli Španci maščevati za svoj poraz pred 11 leti. Začeli so veliko ofenzivo in so do aprila 1921 pomirili vso deželo razen pokrajine *Rif*.

Pokrajina *Rif* je bogata dežela (rude), zato so si Španci prizadevali pridobiti *Abd el Kerima*, ki je imel velik vpliv na rifska plemena. Predlagali so mu, naj stopi v njihovo službo, a je to odklonil in začel pripravljati deželo na obrambo pred Španci. Medtem je nenadoma umrl in vodstvo je prevzel njegov sin *Ibn Abd el Kerim*, ki je bil izšolan v muslimanskem semenišču in bil šeriatski sodnik, a med vojno pri Špancih zaprt. V začetku 1921 so začeli Španci ofenzivo proti *Rifom* in zasedli precej dežele. A 1. junija 1921 jih je napadel dobro pripravljeni

Ibn Abd el Kerim in do avgusta popolnoma razbil špansko vojsko. Združilo se je 12 rifskih plemen, ki so septembra 1921 ustanovila republiko Rif.

To je močno prestrašilo Francoze, zato so 1924 zasedli žitodni del Rifa. Toda aprila 1925 so Rifi začeli ofenzivo tudi proti Francozom in zavzeli francoska oporišča. Zato so poslali Francozi v Maroko do 100 000 mož vojske, a tudi ta ni imela uspehov in so zato prosili pomoči pri Špancih. Tako se je avgusta 1925 začela velika ofenziva (200 000 Francozov in 100 000 Špancev, Rifov pa je bilo le okrog 70 000), sredi oktobra se je začela rifska vojska polagoma umikati, ohranila pa je svojo glavnino in začela partizanske akcije.

Ves ta čas se je rifska vlada želela pogajati s Francozi in Španci in edini njihov pogoj je bil neodvisnost rifske republike. Marca 1926 je prinesel francoski komunistični tisk znova apel predsednika rifske republike Ibn Abd el Kerima, naj bi se začela pogajanja. Aprila 1926 so se ta pogajanja res začela, a hkrati so zbrali Francozi in Španci novo veliko armado, na pogajanjih z Rifi pa so zahtevali razorožitev njihove armade in podrejenost rifske republike sultanu v francoskem Maroku. Ker so Rifi vse to odklonili, so začeli Francozi in Španci v začetku maja 1926 veliko ofenzivo, ki je razbila rifsko vojsko, in 25. maja 1926 se je Ibn Abd el Kerim predal.

* * *

Tudi v državah Latinske Amerike moremo zasledovati vplive oktobrske revolucije. V Mehiki, Urugvaju, Argentini, Čilu in Braziliji so nastale komunistične stranke. V nekaterih deželah se je vnel osvobodilni boj za rešitev izpod jarma tujega kapitala, prav tako pa je čutiti tudi reakcijo proti osvobodilnim bojem. Med vojno se je v državah Latinske Amerike povečala odvisnost od tujega kapitala, zlasti ZDA. Zato se ni mogla razvijati domača industrija in dežele so bile prisiljene biti samo poljedelske in surovinske baze tujih imperialističnih držav, ZDA, Anglije, Francije in Španije.

Gospodarsko blaginjo v *Argentini* (1915–1918) je povečal industrijski razvoj dežele. Angleški kapital je gradil nova in razširjal stara podjetja (tekstilna industrija, metalurgija), takoj po vojni pa je bilo že čutiti krizo, ker sta zasedli svetovno

tržišče za žito, meso in druge kmetijske pridelke (predvsem ZDA in Kanada. Zato je bilo 1918, in 1919 v Argentini veliko štrajkov. Že med vojno se je v argentinski socialistični stranki izoblikovala levica in se je januarja preimenovala v internacionalno socialistično stranko Argentine, decembra 1920 pa v komunistično stranko Argentine. Slabše je bilo s sindikati. Obstajali sta dve sindikalni centrali, a v obeh so imeli večino anarhisti. Ko je leta 1919 dosegla revolucionarna kriza višek, se je vodstvo obeh sindikalnih central pogajalo z vlado in vojsko in tako je vojska z lahkoto razbila barikade revolucionarjev. Iz teh časov je znan tako imenovani 'krvavi teden' v Buenos Airesu, kjer je bilo pobitih 1500 in čez 4000 ranjenih delavcev.

Nov revolucionarni val se je dvignil še enkrat pomladi 1920, zlasti v Patagoniji so nastali hudi boji. A že 1923 je bilo revolucionarne krize konec.

Edina dežela Latinske Amerike, ki je sodelovala v vojni na zahodni fronti z nekaj brigadami, je bila *Braziliija*. Velik razvoj industrije (predvsem angleški kapital) je zahteval tudi porast delavstva, med katerim pa je bilo konec vojne močno čutiti anarhistične težnje.

Novembra 1918 so izbruhnile velike demonstracije in boji na barikadah v Riu de Janeiru in vlada je razglasila obsedno stanje. Leto dni za tem so se demonstracije in nemiri ponovili. Po velikih mestih so začeli nastajati sindikati in delavci so si priborili osemurni delavnik.

Že 1918 in 1919 so začeli v Riu de Janeiru in Portu Allegru nastajati marksistični krožki, marca 1922 pa je bila v Riu de Janeiru ustanovljena komunistična stranka Braziliije, a je morala že leto dni zatem v ilegalno.

V Čilu, kjer je bila domača buržoazija bolj povezana s kapitalom ZDA, so 1919 med rudarji izbruhnili veliki nemiri. Te nemire in demonstracije je vodila socialistična stranka mednarodnega proletariata, ki se je v začetku 1922 preimenovala v komunistično stranko.

V Peruju je bila v letih 1919 in 1920 velika brezposelnost rudarjev. Pričele so se velike demonstracije zlasti v Limi, konec maja 1919 pa je izbruhnil splošen štrajk v vsej deželi. Tega je vlada zlomila z obsednim stanjem in velikim krvoprelitjem. Nad deželo je prevladal ameriški kapital družbe Standard Oil Co.

Kuba je do 1920 dobro prodajala sladkor, domača zemljiška gospoda pa je bogatela. Čeprav je bila republika, je bila polkolonija ZDA, saj so vložile v deželo velik kapital (80,7 % kubanskega izvoza je šlo v ZDA in 60,7 % uvoza iz ZDA). Kmetje so bili brez zemlje, v mestih je bila sladkorna in tekstilna industrija. Ko je padla cena sladkorju, se je začela 1921 huda gospodarska kriza in tej je sledil bankrot domačih bank. Ker so grozili upori, so ZDA zasedle deželo z močno vojsko. Tako je nastalo tako imenovano kubansko vprašanje ali vprašanje suverenosti Kube, ki je ostalo odprto še po letu 1922, ko so ZDA odpoklicale svojo vojsko.

V *Mehiki* je 1917 zmagala buržoazno demokratična revolucija. Dežela je dobila moderno ustavo; to pa je bilo silno težko izvajati, zlasti pa agrarno reformo. Odpor reakcije je bil 1918 do 1919 tako močan, da je bilo veliko naprednih ljudi pobitih. Ko je vlada povečala davke tujim lastnikom naftnih polj, je prešel 1918 v ofenzivo še tuji kapital, zlasti ZDA, ki so imele 75 % delnic v mehiški naftni industriji.

Maja 1918 so ustanovili mehiško delavsko konfederacijo, ta je zajela največ industrijskih delavcev. Poleg teh so obstajale še nekatere anarhistične sindikalne organizacije, ki so se 1919 združile v laboristično stranko. V Veracruzu pa tudi drugod so začeli ustanavljati komunistične skupine, septembra 1919 pa je bila ustanovljena komunistična stranka Mehike.

Velika kriza in brezposelnost, ki je 1920 zajela Mehiko, je vodila do državnega udara, ki ga je podprla tudi domača buržoazija, boječ se revolucije. Začelo se je preganjanje komunistov, vendar pa je Mehika 1924 navezala diplomatske stike s Sovjetsko Rusijo.

1. STABILIZACIJA, ISKANJE MIRU IN SVETOVNA KRIZA

Revolucionarna kriza povojnih let je bila končana in velika buržoazija se je dobro zavedala vseh naporov, ki so bili potrebni za uničenje te krize, kot tudi tega, kdo je bil njen poglavitni sovražnik. Dosledni udarci po komunističnih strankah in zato njihova trenutna defenziva so znatno omajali revolucionarnost ljudskih množic. Zato se je velika buržoazija lahko za nekaj časa posvetila reševanju svojih lastnih problemov, ki so konec vojne ostali prav tako nerešeni, kot so bili v začetku. Še vedno sta ostala dva tabora, zmagoviti in premagani. V prvem je obstajala cela vrsta nesoglasij, drugi ni hotel nositi odgovornosti premaganca in ni priznaval, da je bil premagan. Tako v obeh taborih niso mogli najti pravega in resničnega krivca za prvo svetovno vojno. Točno je, da je antanta dolžila za to Nemčijo, a ta se je že v tem času, čeprav je bil Hitler takrat zaprt in še ni bil na oblasti, pripravljala na drugo svetovno vojno, s katero naj bi dosegla pravičnejšo razdelitev sveta.

Trenutno je bila na svetu blaginja. Prve rane svetovne vojne so se zacelile, cvetela je trgovina in večina držav je uravnovesila svoje državne proračune. V krogih visoke buržoazije je celo mogoče začutiti neke vrste spravljenost, kajti nespravljiva Poincaréjeva politika do Nemčije se ni obnesla. Tako leta 1924 v dveh najpomembnejših antantnih državah, Franciji in Angliji, ni slučajno nastala sprememba režimov. V Franciji so prišli na oblast radikalni socialisti, v Angliji pa laburisti. Čeprav ta sprememba ni trajala več kot eno leto, je vendar prinesla tako imenovane ženevske protokole in oktobra 1924 so na plenarnem zasedanju Društva narodov sprejeli Mac Donaldov predlog, naj bi vse mednarodne spore reševali miroljubno, in sicer v okviru Društva narodov.

Vzrok vseh trenutnih mednarodnih sporov je bila še vedno Nemčija. Njena vlada je sicer sprejela in ratificirala Dawesov načrt plačevanja reparacij, a s tem še ni bilo rečeno, da bo začela reparacije tudi plačevati. Toda nemška vlada je šla še dalje in je – spretno izrabljajoč velika nesoglasja med Francijo in Anglijo – v začetku 1925 povsem jasno pokazala, da ne priznava teritorialnih določil versajske mirovne pogodbe. Nemška vlada je namreč v noti 9. februarja 1925 predlagala status quo na svojih zahodnih mejah. S tem se je odrekla Alzaciji in Loreni in priznala demilitarizacijo Porenja, zahtevala pa je, naj bi za ta status quo še posebej jamčili Anglija in Italija. To na videz lepo ponudbo sta angleška in francoska vlada pravilno razumeli takole: zahodno mejo je določila versajska mirovna pogodba, zakaj potem jamstvo in zakaj Nemčija ne obljublja statusa quo tudi na svojih vzhodnih mejah, torej Poljski, ČSR in Avstriji?

Ponudba se je zdela Franciji tako nevarna, da je takoj znova nastopil Poincaréjev vladni kurz. Vendar je odgovorila nemški vladi, da bi kljub sklenitvi take pogodbe o statusu quo priskočila Francija na pomoč vsaki državi, ki bi jo Nemčija napadla, in bi pri tem ne čakala niti na proceduro Društva narodov. Od vsega tega političnega manevra pa je imela nemška vlada veliko korist in jo je celo francoska vlada povabila, naj stopi v Društvo narodov.

Prav zaradi tega je nemški vladi zrasel greben in je za svoj vstop v Društvo narodov stavila predvsem dva pogoja: stalni sedež v svetu Društva narodov in delež pri kolonialnih mandatih. Francoska vlada je oba pogoja odbila in zahtevala od Nemčije, da v duhu versajske pogodbe prizna nespremenljivost svojih meja.

Kljub temu so se 5. oktobra 1925 v Locarnu sestali zastopniki Anglije, Francije, Nemčije, Belgije, Poljske in ČSR. Glavna debata se je sukala okrog nemškega formalnega priznanja zahodnih meja, kot so bile določene v versajski mirovni pogodbi, o nemškem pomisleku, da bi njen vstop v Društvo narodov pomenil posredno priznanje tistih členov versajske mirovne pogodbe, ki govorijo o vojnem krivcu (!) in o francoski zahtevi prehoda tujih oboroženih sil prek Nemčije, če bi hotela priti na pomoč kateri koli napadeni državi vzhodno od Nemčije.

Po dolgih debatah so sklenili v tako imenovani lokarnski pogodbi: Nemčija prizna status quo na zahodu, za kar jamčita

poleg Francije, Belgije in Nemčije še Anglija in Italija. Vse spore med Nemčijo in Belgijo, Nemčijo in Francijo, Nemčijo in Poljsko ter Nemčijo in ČSR bodo reševali zlepa v okviru Društva narodov. Francija obljubi pomoč Poljski in ČSR, če bi bili napadeni, Nemčija pa bo sprejeta v Društvo narodov po letu 1926.

Trije glavni avtorji te pogodbe so bili ob podpisu zelo zadovoljni. Novi angleški premier Chamberlain je dejal, da odslej dalje ni več ne zmagovalcev ne premagancev, Francoz Briand, da bo začela izhajati iz Locarna nova doba, Nемец Stressemann pa je rekel: »Prepričan sem, da je mogoče le z miroljubnim sožitjem narodov doseči tisti razvoj, ki ni za noben del zemlje tako potreben kot za veliko evropsko državo.«

Ne moremo tajiti, da bi ne bile to lepe in pametne besede! Zato nekateri zgodovinarji imenujejo to razdobje lokarnsko razdobje.

Po tem so se lotili najodgovornejši zahodni državniki novih problemov. Ob deseti obletnici stopa ZDA v vojno je poslal 6. aprila 1927 francoski državnik Briand poslanico ameriškemu narodu; v nji je poudaril skupnost ameriških in francoskih idealov in pripravljenost francoske vlade, da sklene kakršno koli obojestransko pogodbo, ki bi »postavila vojno izven zakona«. Konec junija je francoska vlada poslala približno isti predlog uradno tudi ameriški vladi (sekretarju za zunanje zadeve Kelloggu). Na to uradno noto je Kellogg oz. ameriška vlada odgovorila šele konec 1927. Poudarila je, da hoče ostati nevtralna in ne bo podpisala nobene formalne pogodbe s Francijo, pač pa je svetovala, naj evropske države podpišejo pogodbo, s katero bi se »odrekle vojne kot sredstva svoje narodne politike«. V posebni noti je vlada ZDA aprila 1928 obvestila o noti francoske vlade iz prejšnjega leta še vlade Velike Britanije, Nemčije, Italije in Japonske ter je predlagala, naj bi sklenile tako pogodbo, kot jo je predlagala ZDA Franciji.

Ta predlog, ki ga je podpisal Kellogg, je sprožil med državami najrazličnejše komentarje, odobravanja, pa tudi pomisleke. Vendar je v Parizu podpisalo 27. avgusta 1928 15 držav tako imenovano Kelloggovo-Brindovo pogodbo. V uvodu te pogodbe je bilo rečeno, da je prišel čas, ko bi se »odpovedali vojni kot sredstvu narodne politike in vzpostavili med državami miroljubne odnose«. V pogodbi sami so slovesno obsodili vojno kot sredstvo

za urejanje mednarodnih spornih zadev in urejanje narodne politike. Dalje so poudarili, naj države urejajo medsebojne sporne zadeve miroljubno in z miroljubnimi sredstvi.

To so bile še lepše besede in misli kot v lokarnski pogodbi, zato ni čudno, da je pogodbo podpisalo do konca leta 1928 kar 62 držav, med temi tudi Sovjetska zveza, čeprav ni bila avgusta 1928 povabljena v Pariz. Svet bi torej od te pogodbe dalje lahko ostal brez vojne! Eno samo, a to bistveno napako, pa je ta pogodba le imela. Nikjer ni bilo namreč določeno, kakšna kazen bo doletela tistega, ki bi tako slovesno podpisano pogodbo prekršil. Toda če samo na kratko pregledamo vprašanje, ki je bilo v nujni zvezi z lokarnsko in pariško pogodbo, vprašanje razorožitve, bomo kmalu videli, kako daleč je bilo še takrat do miru.

Rekli smo že, da so mirovne pogodbe zahtevale *razorožitev* premaganih držav. Kot varuh miru je bilo ustanovljeno tudi Društvo narodov; to je že v začetku ustanovilo stalno posvetovalno komisijo, ki naj bi se ukvarjala z vprašanjem splošne razorožitve. Tretje zasedanje Društva narodov je septembra 1921 sprejelo celo tako imenovano štirinajsto resolucijo o splošni razorožitvi.

Komisija Društva narodov o razorožitvi, v kateri so bile zastopane tudi nečlanice Društva narodov, ZDA in Nemčija, je začela resno delati šele decembra 1925. Razpravljala je o treh načrtih. O angleškem, ki je predlagal zmanjšanje oborožitve vseh drugih držav, samo ne lastne, o francoskem, naj se vpelje mednarodna kontrola nad oborožitvijo in nad vojnim potencialom, in o nemškem, ki je zahteval enakopravnost v oborožitvi z drugimi državami. Na zasedanju komisije marca in aprila 1927 se je debata močno zapletla pri vprašanju, kam naj štejejo izvežbane rezerviste (med aktivni vojaški potencial ali ne), dalje se je debata zataknila glede kontrole nad vojnim potencialom in pri vprašanju pomorske razorožitve. Francija in njene zaveznice, mala antanta, ter Poljska so bile proti vključitvi izvežbane rezerve v število oboroženih sil države, Nemčija, ki je smela imeti le 100 000 mož najemniške vojske, pa je zahtevala vključitev te rezerve, pri tem sta jo podprli Anglija in ZDA. Glede kontrole nad oboroževanjem so zahtevali Francija in njeni zavezniki strogo mednarodno kontrolo nad določeno omejitvijo oborožitve države, toda druge države niso hotele verjeti v možnost take kontrole. Pri pomorski razorožitvi sta zahtevali

Anglija in ZDA točno določeno omejitev tonaže za vsako kategorijo vojnih ladij, Francija in Italija pa svobodo oborožitve raznih kategorij ladij v okviru določene omejene tonaže.

Na novi konferenci te komisije je novembra 1927 komisijo in svet presenetil sovjetski delegat Litvinov s predlogom o popolni odpravi vseh oboroženih sil na zemlji, na morju in v zraku, odpravo vseh tovarn orožja, municije itd. To naj bi storili v štirih stopnjah. Takoj je ugovarjal francoski delegat, češ da Društvo narodov ni nikdar mislilo na popolno razorožitev, pa tudi če bi to dosegli, bi male države še vedno lahko postale žrtve velikih. Na seji konec marca 1928 je Litvinov vztrajal pri svojem načrtu, tega so podprli tudi Turki in Nemci. Po živahni debati je izjavil angleški delegat, da je namen sovjetskega predloga sabotirati Društvo narodov. Končno so sovjetski predlog, čeprav ga je Litvinov nekoliko spremenil, črtali z dnevnega reda, češ da nima nobene praktične vrednosti.

Delo te razorožitvene komisije je nato obstalo skoraj za tri leta. Nova konferenca se je začela šele februarja 1932 v Ženevi, tu se je takrat zbralo 60 držav, ki so skupaj predstavljale 1700 milijonov ljudi. Prvi govornik v generalni debati je bil angleški delegat, dejal je, da je »skrajni čas za razorožitev, sicer bo to vedno teže doseči «čimbolj se oddaljujemo od vojne«. Ameriški delegat je predlagal oborožitev samo za ohranitev notranjega miru v deželi in za varnost meja, naj bi odpravili kemično vojno, tanke, težko topništvo in podmornice. Istega mnenja je bil italijanski delegat, delno tudi japonski, ki pa je poudaril, da je razorožitev nemogoča, dokler obstajajo vzroki vojne nevarnosti. Z ameriškim predlogom se je strinjal tudi Litvinov, dejal pa je, da bi bilo lahko izpeljati in kontrolirati tudi sovjetski predlog o popolni razorožitvi.

Nemčija je zahtevala enakopravnost v oborožitvi z drugimi državami, pri tem sta jo podprli Anglija in Francija. ZDA so junija 1932 predlagale znižanje vseh oboroženih sil za tretjino. Nato je nastopil odmor; to je Nemčija izrabila, da je avgusta 1932 poslala francoski vladi zahtevo o zopetni nemški oborožitvi. Francoska vlada je to noto odločno odbila, nato pa je nemška vlada zagrozila, da ne bo več sodelovala na konferenci. Vendar se je še premislila. Končno je konferenca decembra 1932 obljubila Nemčiji in vsem državam »enakost pravic v režimu, ki vsebuje varnost za vse narode«. To pa je mogla biti samo oborožitev.

Tako ta ženevska konferenca ni dosegla razorožitve, obljubila pa je oborožitev Nemčiji. In to točno mesec dni prej, preden je prišel Hitler na oblast!

Nekaj dni po Hitlerjevem prihodu na oblast je konferenca zopet začela zasedati. Francozi so dali nove predloge, vendar pa jih ni podprla nobena velesila. Marca 1933 so predložili Angleži nov načrt: Sovjetska zveza naj bi imela pol milijona vojske, Nemčija, Francija, Italija in Poljska po 200 000, ČSR, Jugoslavija po 100 000, Belgija, Madžarska, Bolgarija, Grčija po 60 000. Francija kot kolonialna država še 200 000 in prav tako še 50 000 tudi Italija. Velesile naj bi imele po 500 letal, druge države pa 200 do 250.

Francija in Italija sta sprejeli ta načrt kot podlago za pogovore, Nemci so bili proti, sovjetski delegat pa je dejal, da se ukvarja načrt samo z evropskimi državami. Maja istega leta sta nato intervenirala pri tej komisiji dva novo izvoljena predsednika. Prvi je bil predsednik ZDA Roosevelt, svetoval je, naj se sporazumejo o razorožitvi in sklenejo take nenapadalne pogodbe, ki bodo res držale. Dva dni za tem se je v rajhstagu oglasil tudi Hitler in dejal, da je Rooseveltov predlog naletel na velik odmev v Nemčiji. Hitler je bil odločno proti vojni, saj »ne bi prinesla ničesar dobrega niti zmagovalcu in bi porušila ves socialni red ter prinesla boljše življenje«. Dejal je, da nacionalno socialistična Nemčija priznava pravice drugih narodov, da še malo ne misli drugih narodov ponemčiti in da so meje s Francijo in Poljsko stalne. Pripravljen se je pridružiti vsaki slovesni nenapadalni pogodbi, ker ne bo nikdar napadalec in ne bo nikoli izbiral drugačnih poti kot samo zakonitost, določeno v pogodbah. Konec maja je izjavil ameriški delegat, da bi bile ZDA pripravljene sprejeti odgovornost za razorožitveno pogodbo in tudi nadzorstvo nad njenim izpolnjevanjem. Toda že v začetku junija se je konferenca končala brez uspeha.

Nova in zadnja razorožitvena konferenca je bila maja 1934, in sicer brez navzočnosti nemškega delegata. Ameriški delegat je dejal, da sta možni dve poti: ustanovitev močnih blokov, ki pa so pripeljali do svetovne vojne, ali pa okrepitev obrambne moči držav in zmanjšanje napadalne moči (odprava težkega topništva, tankov, bombnikov, plina itd.). Sovjetski delegat je poudaril, da vse dosedanje delo konference pa tudi neposredna pogajanja niso prinesla uspehov. Svetoval je, naj bi določili

Inflacija v Nemčiji – bankovci od 2 milijona do 20 milijard mark

Mussolinijev pohod na Rim oktobra 1922

Spopad 12. maja 1926 v Varšavi ob razglasitvi diktature maršala Pilsudskega

Zasedanje Društva narodov 10. 9. 1926, ko so sprejeli Nemčijo

sankcije za kršitev Kelloggovega-Brindovega pakta; naj bi se še izpopolnil z različnimi nenapadalnimi pogodbami med posameznimi državami, kot jih je na primer že sklenila Francija. Pristavil je še, naj bi se konferenca spremenila v stalni organ varuha miru na svetu.

Angleški delegat je dejal, da mednarodni sporazum o razorožitvi nujno zahteva tudi sodelovanje Nemčije, ta pa ne sodeluje več v komisiji zaradi nesoglasij s Francijo. Francoski delegat mu je odgovoril, da je očitek neupravičen, ker je na konferenci ves čas prevladovalo načelo, da po vojni oborožene države ne morejo takoj povečavati svoje oborožitve. Nemčije nihče ne ogroža. Dala je Goetheja, Kanta, Bacha, Beethovna in Wagnerja. Toda sedaj je v njej prevzel oblast pruski nacionalni socializem, vojna pa je »pruska domača industrija«.

Konferenca se je razšla s silno medlimi sklepi: predsedstvo naj naredi vse, da bi se na konferenco vrnila Nemčija, saj bi to delo konference olajšalo. Tudi naj ustanove pododbor, ki bi pomagal pri sklepanju nenapadalnih pogodb med posameznimi državami.

Kako je bilo z *reparacijami* v tem času? Ko so januarja 1925 v Parizu na konferenci na novo razdelili reparacije po Dawesovem načrtu, se je za svoj delež priglasila tudi ZDA. Beseda je dala besedo in delegat ZDA je končno načel tudi vprašanje medzavezniških dolgov. To je za nekaj časa zavrlo delitev reparacijskega plena, končno pa so določili, naj se pogodi vsaka država za svoje dolgove z ZDA posebej. Vsaka država bi seveda rada plačala najmanj, a vse so bile dolžne ZDA 4277 milijonov dolarjev. V dveh letih so bile potem sklenjene pogodbe, po katerih naj bi Italija plačala ZDA v 62 letih 2042 milijonov dolarjev, Italija Veliki Britaniji 610 840 000 funtšterlingov, Francija ZDA v 62 letih po 30 do 125 milijonov dolarjev na leto in Francija Angliji v 62 letih 653,5 milijona funtšterlingov. Nista pa uredili dolgov ZDA in Anglija.

Leta 1927 je nemški izvoz že dosegel predvojno raven in Nemčija je začejala govoriti še glasneje. Zelo jasno je zahtevala od Anglije, Francije in ZDA skorajšnjo izpraznitev Porenja in zopetno znižanje reparacij. Vse tri države so morale ugrizniti v to in konec 1928 so sestavili posebno komisijo. Komisija se je prvič sestala februarja 1929 v Parizu in izvolila za svojega predsednika zopet Američana, to pot bankirja Younga iz Mor-

ganove banke. Komisija je kmalu izdelala pomemben predlog: reparacijsko komisijo, ki je doslej skrbela za urejanje in plačevanje reparacij, naj nadomesti mednarodna banka. To je pomenilo, da so prešle reparacije z dosedanjega političnega področja na golo gospodarsko bankirsko področje. Komisija je tudi svetovala, naj bi ta banka urejala medzavezniške dolgove. Nazadnje je komisija razdelila nemški dolg na dva dela, na pogojni del, ki naj bi pokril medzavezniške dolgove, in na brezpogojni del, to je na prave reparacije za vojno škodo.

Aprila 1929 je komisija predlagala, naj bi Nemčija plačala 58 letnih obrokov, ki bi se sukali med 1700 do 2450 milijonov zlatih mark, ena anuiteta pa naj bi bila 900 milijonov zlatih mark. Predsednik nemške državne banke, znani dr. Schacht, je takoj začel mešetariti. Predlagal je 37 anuitet po 1650 milijonov zlatih mark, toda pod pogojem, če dobi Nemčija kolonije in popravek vzhodne meje. Komisija je le toliko popravila svoj predlog, da je ostala pri 58 anuitetah, ki naj bi znašale povprečno 2050 milijonov zlatih mark. Poudarila je, da je ta rešitev dokončna in da bi se nemško breme moglo znižati le, če bi ZDA kaj popustile pri medzavezniških dolgovih.

To novo ureditev nemških reparacij imenujemo Youngov načrt, o njem je začela razpravljati avgusta 1929 konferenca dvanajstih držav v Haagu. Konferenca je imenovala dve komisiji, finančno in politično, francoski delegat pa je takoj poudaril, naj se izpraznitev Porenja ne veže z rešitvijo reparacij. Nemci so ugovarjali in zahtevali najprej izpraznitev Porenja, potem šele končno sklepanje o reparacijah; pri tem so jih podprli Angleži. Tako se je najprej začela debata o izpraznitvi Porenja. Zmagali so zopet Nemci, kajti konferenca je določila izpraznitev Porenja. Prva etapa naj bi se začela že septembra, po nemškem podpisu Youngovega načrta pa naj bi se izvedla zadnja etapa, ki se mora končati do konca junija 1930. Na drugi haški konferenci januarja 1930 so Youngov načrt v celoti sprejeli. Določili so tudi tako imenovane vzhodne reparacije, to je, kaj morajo plačati Avstrija, Madžarska in Bolgarija. Madžarski delegat je trdil, da so reparacije že plačane z agrarno reformo, ki so jo izvedle države naslednice. Končno je pristal na plačilo državam male antante 13 milijonov 500 000 zlatih kron v letih 1944 do 1966. V istem času naj bi plačala Avstrija Italiji na leto po 4 milijone lir, Bolgarija pa v 37 letih Jugoslaviji in

Grčiji 420 milijonov zlatih frankov. Končni protokol konference, ki pa ni nikoli stopil v veljavo, so podpisali 20. januarja 1930 in funkcije reparacijske komisije je prevzela mednarodna banka s sedežem v Baslu. Francozi so do 30. junija 1930 izpraznili Porenje.

Kmalu so se začele čutiti posledice ameriškega »črnega petka«, toda o tem bomo še govorili. Tudi Evropo je preplavila nepričakovana in zato tem hujša velika gospodarska in finančna kriza. V številnih državah so najmočnejši denarni zavodi doživeli bankrot in vsa Evropa je klicala na pomoč ZDA, te pa so bile same v najhujši krizi in obenem največji upnik Anglije in Francije. Za evropske velesile je nastalo pomembno vprašanje, ali bodo ZDA rigorozno zahtevale plačevanje medzavezniških dolgov. Toda to se ni zgodilo in takratni predsednik ZDA Hoover je predlagal enoletni moratorij za plačilo vseh državnih dolgov in reparacij (glavnice in obresti), razen seveda za dolgove držav privatnikom. Vse države so ugodno sprejele ta predlog, le Francija je brezpogojno zahtevala nadaljnje plačevanje reparacij. Končno so se države sporazumele, naj bi veljal predlagani moratorij res samo eno leto, in to od 1. julija 1931 do 30. junija 1932. Še več. Francoske, angleške in ameriške banke so bile pripravljene dati Nemčiji 400 milijonov mark posojila. A tudi to ni pomagalo in v Nemčiji je doživela bankrot ena največjih nemških bank. Zato je nemška vlada julija 1931 zaprla vse banke razen državne banke in borze. Začelo se je beganje državnikov po Evropi, a končno so avgusta 1931 sprejeli Hooverjev moratorij. Prva je za to zagrabila Nemčija. Njen takratni kancler Brüning je uradno izjavil, da bi mogli končno pravilno rešiti reparacijsko vprašanje, če bi popolnoma črtali reparacije; v tem primeru bi bila Nemčija pripravljena plačati 3 milijarde zlatih mark s 5 % obrestmi do 9. julija 1935. Ta izjava je bila mrtvaški zvon nemškim reparacijam. Dejstvo pa je, da je Nemčija do takrat le plačala 53 155 milijonov zlatih mark reparacij.

Vse države, ki so sprejele Hooverjev moratorij, so se sestale julija 1932 v Lausannu. Sprejele so Brüningov predlog. Churchill je to sprejetje in ves boj okrog reparacij duhovito imenoval »žalostna zgodovina kompliciranega idiotizma«.

Do »črnega petka« v ZDA 1929 je bila v Evropi gospodarska konjunktura, čeprav je tudi to razdobje poznalo brezposelnost. Dejstvo je, da cene najvažnejšim življenjskim potrebščinam niso

preveč padale in rastle, saj je bilo evropsko tržišče polno. Deset let so skrbele za to evropsko tržišče predvsem ZDA. Šele po desetih letih se je opomogla tudi sama Evropa, predvsem v najpotrebnejših prehrabnih pridelkih (žito, meso), in ogromnim farmam v ZDA se je evropsko tržišče začelo izmikati. Nekaj časa je moglo ameriško blago še vztrajati na evropskem tržišču z zniževanjem cen, a to ni moglo iti v nedogled. Tako se je začela jeseni 1929 v ZDA prva kriza v poljedelstvu, ta se je zaradi navala farmarjev na prihranke v bankah kmalu spremenila tudi v finančno krizo, kajti banke takega izplačila niso zmogle. Dejanski črni petek, »polom« na newyorški borzi, pa so povzročile nezdrave špekulacije z delnicami, katerih nominalna vrednost zdaleč ni ustrezala njihovi realni vrednosti.

V evropskih državah se je ta ameriška kriza poznala na dva načina. Ker je bilo v sami Evropi žita in mesa prepolno tržišče, to oboje ni imelo prave cene, novice o krah bank v Ameriki in v Evropi pa so povzročile, da so ljudje izgubili zaupanje v denarne zavode in so začeli hraniti doma. Tako denar ni več pravilno krožil.

Kriza je najbolj zadela poljedelca. Ker ta ni mogel več pokriti svojih potreb iz kmetije, ni pa imel denarja, se je nekaj časa zadolževal pri trgovcu, ta pa ni mogel trajno dajati na kredit. Ker je počasi začelo zmanjkovati denarja tudi pri trgovcu, nista dobili naročil niti industrija niti obrt in morali sta zmanjševati obseg dela ali pa ga popolnoma ustaviti. To in popolnoma porušeno svetovno tržišče je rodilo brezposelnost. Konec oktobra 1931 je bilo v Združenih državah Amerike 6,5 milijona brezposelnih, v Nemčiji 4,5 milijona, v Angliji in na Japonskem skoraj 3 milijone, v Italiji kljub fašizmu 800 000, v Franciji pa pol milijona itd. Brezposelnost se je ponekod še stopnjevala in dosegla konec februarja 1932 v Nemčiji 5 739 070, v Angliji 2 726 445, v Franciji in Italiji 1 milijon, v ZDA 10 600 000 (in v Jugoslaviji 20 089).

Svet se je poskušal rešiti krize s pomočjo velike mednarodne gospodarske konference; ta se je začela 12. junija 1933 v Londonu in je trajala več kot mesec dni, vendar ni prinesla nobenih uspehov.

2. RAZVOJ V POSAMEZNIH DRŽAVAH

Sovjetska zveza. Na 14. kongresu boljševiške stranke decembra 1925 je Stalin zmagal s svojo trditvijo, da se je začel socializem v eni deželi (Sovjetski zvezi) z industrializacijo te dežele. Za Stalinovo tezo je bilo 459 glasov, proti 65, 41 pa se jih je vzdržalo glasovanja. Tako naj bi se končal veliki teoretični spor med Stalinom in Trockim, ki je že moral odstopiti kot komisar za narodno obrambo. Trocki je trdil, da Rusija ne more uresničiti socialističnega reda, če ne bo revolucij tudi v zahodnoevropskih državah, ki bi podprle revolucijo v Rusiji. Stalin mu je ugovarjal, kaj pa če izbruhne svetovna revolucija prepozno, kajti proletariat po drugih državah postaja pasiven. Raje uresničimo socializem na ruskih tleh, namesto da čakamo na nesigurno vstajo. Na 14. kongresu se je pomnožil tudi politbiro s Stalinovimi pristaši, trojica Trocki, Zinovjev in Kamenjev pa je obljubila, da ne bo rušila enotnosti v stranki. Ko pa je Trocki poleti 1927 kritiziral zunanjo politiko Sovjetske zveze zaradi poraza kitajskih komunistov, je bil z Zinovjevom izključen iz CK, decembra istega leta pa so oba izključili iz stranke. Vendar se je na 15. kongresu sredi decembra 1927 opozicija še pojavila. Zahtevala je svobodo debate v političnih vprašanjih, toda 75 opozicionalcev so izključili iz partije, Trockega pa so deportirali v Almo Ato (Kazahstan). Ta kongres je sprejel tudi predlog o začetku načrtnega gospodarstva, o prvi petletki v Sovjetski zvezi, ki so jo naznanili že aprila 1927 pod znanim geslom, da mora Sovjetska zveza dohiteti in prehiteti najnaprednejše države v Evropi in Ameriki.

To je sprožilo celo vrsto vprašanj. Manjkalo je izučenih delavcev, tehnikov in inženirjev, za boljšo prehrano mest je manjkalo v začetku 1928 okrog 2 milijona ton žita. Na vasi je naraščala vaška revščina, mali kmet je oral še z lesenimi plugi, kulaki pa, ki jih je rodil pravzaprav NEP, so se branili prodajati žito ceneje. Ni bilo deviz za stroje in uvažati je bilo treba tuj tehnični kader. Kulake so baje zagovarjali znani boljševiški teoretiki Buharin, Rykov in Tomski, češ da bodo mesta bolje oskrbovana s svobodnimi cenami.

To »desno opozicijo« je bilo lažje zatreti kot kulake, čeprav so bili prvi začetki kolektivizacije na vasi zelo previdni (npr. živina in orodje je v začetku ostalo v privatni lasti). Ku-

laki so sprva odgovorili s požiganjem kolhozov, nato pa so začeli vsevprek klati živino. Zato so 1929 sklenili »likvidirati kulake kot razred« s pomočjo vojske, milice in nahujskane vaške revščine. Do 2 milijona kulakov so pognali na prisilno delo (kopanje kanalov). Nekateri imenujejo to drugo zemljiško revolucijo, ki je bila tudi v veliki tehnični pomoči kmetom, v razpuščanju nasilno ustanovljenih kolhozov in ustvarjanju novih, na prostovoljni bazi. To pa je šlo zelo počasi. Še konec prve petletke so kolhozi obsegali le tretjino nekdanje obdelovalne zemlje (a dve tretjini obdelane zemlje), privatni kmetje so dali na trg 125 milijonov centov žita, kolhozi pa le 19 milijonov centov. A že 1933 se je obrnilo na bolje. Privatni kmetje so dali le še 21 milijonov centov, kolhozi pa že prek 160.

Za sestavo petletnega načrta so ustanovili posebno državno komisijo, ki je obsegala tudi okoli 100 znanstvenikov in praktikov. Načrt je presenetil celo Američane. Bistvo načrta je bilo, da se mora temeljni kapital Sovjetske zveze povečati od 70,2 na 127,8 milijard rubljev, torej za 82,1 %. Konec petletke se mora narodni dohodek podvojiti. Od tega dohodka bo šlo 12 % za amortizacijo obrabljenih produkcijskih sredstev, 31 % za nove investicije, pri njih bodo imela državna in zadružna podjetja prednost pred privatnimi. Načrt je predvideval letno uporabo na osebo: žita 259 kg, mesa 62,7 kg v mestih in 26,6 kg na vasi, jajc 155 v mestih in 72 na deželi, čevljev pa 0,74 para. Načrt je zahteval veliko povečanje industrijskih izdelkov, povečanje kadra specialistov, znižanje delavnika na 6 ur in 48 minut in povečanje plač za okrog 70 %.

Maja 1929 je vrhovni sovjet izglasoval prvi petletni načrt; na 16. kongresu boljševiške partije 26. junija 1930 pa so sklenili, da se mora petletka končati v štirih letih. Stalinov boj z opozicijo ni prenehal. Oktobra 1932 sta bila izključena iz stranke Zinovjev in Kamenjev, češ da sta hotela obnoviti kapitalistični režim, 1934 pa so izključili iz CK Buharina in Rykova.

Ali se je končala prva petletka uspešno? Lahko rečemo, da so nekatere gospodarske panoge načrt izpolnile in ga tudi prekoračile (n. pr. industrija nafte, produkcija električne energije itd.), nekatere veje pa so ostale. V začetku 1933 se je začela druga petletka, ki naj bi se končala konec 1937 in ki naj bi še bolj povečala narodni dohodek in produktivna sredstva na Ūralu, v Sibi-

riji in onstran Kavkaza (ustanovitev težke in vojne industrije za Uralom in v Sibiriji).

Tudi v drugi petletki se je vas počasi prenavljala, vendar se je s silnimi stroški in naporji le spreminjala v tovarno žita. Preuredili so tudi kolhoze (1935). Vso zemljo na vasi in del zemlje, kjer so bili razpuščeni sovhozi, so dodelili kolhozom, a vsak kolhoznik je dobil del zemlje v lastno uporabo (ohišnica) in določeno dnevno normo. Za prekoračenje norme je dobil dodatek v zaslužku. Že prva petletka je poznala udarnike in udarne brigade, druga pa je prinesla stahanovstvo. (Rudar Stahanov je nakopal avgusta 1935 v enem šihu 102 toni premoga, septembra pa 175. Kmalu ga je prehitel rudar Izotov z 240 tonami). Uspehi druge petletke so bili: Sovjetski zvezi ni bilo treba več uvažati tujih strojev in specialistov, kar je močno prihranilo devize. Izoblikovala se je nova inteligenca, ki pa je bila zelo ozko specializirana. Zelo se je povečala zdravniška pomoč. Skratka, Sovjetska zveza se je spreminjala v armado na gospodarski fronti.

Bile pa so tudi senčne strani. Močan pritisk je rodil hudo »psihozo sabotaž«, zato je kar deževalo denuncijacij, tem so sledili zapori in obsodbe. Prav v tej drugi petletki si je pridobil Stalin veliko avtoriteto, nimb popolne nezmotljivosti. Začel se je Stalinov kult. Povsod so visele njegove slike, po stenah pa so bili napisani citati iz njegovih govorov.

Na 17. kongresu boljševiške partije (26. januarja do 10. februarja 1934) so sklenili, da je treba odpraviti zadnje kapitalistične ostanke v deželi, dokončati tehnično obnovo narodnega gospodarstva, povečati produkcijo in končati kolektivizacijo na vasi. Povečati je treba tudi življenjski standard in storiti vse za še večji razvoj znanosti in kulture. Močno je kongres pohvalil Stalina in sovjetski zgodovinarji pravijo danes takole: »Ker je verjel v svojo nezmotljivost, se je vedno bolj oddaljeval od leninističnih temeljev in določil partijskega življenja.« Že takrat – pravijo – so stari boljševiki spoznali, da je treba Stalina odstraniti z mesta generalnega sekretarja in ga postaviti kam drugam.

Toda prav takrat so se začela v Sovjetski zvezi »strahotna leta«, leta velikih čistk in sodnih procesov. Že junija 1934 je izšla odredba o zaporu vse družine, katere član bi naredil kako državni sovražno dejanje. V začetku decembra 1934 je padel v zelo sumljivih okoliščinah pod streli atentatorjev leningrajski partijski sekretar Kirov. Začetno preiskavo je vodil sam Stalin (!), sodni

proces proti storilcem je bil popolnoma tajen in vsi so bili obsojeni na smrt. Obsojena sta bila tudi Zinovjev in Kamenjev, prvi na deset in drugi na pet let prisilnega dela. Pomladi 1935 je bilo obsojenih na tajnih procesih 40 ljudi iz neposredne Stalinove okolice. Maja 1935 je bila postavljena posebna centralna komisija za uničevanje ljudskih sovražnikov. Zaprtih je bilo nad 100 000 ljudi, nekateri samo zato, ker so dobili pošto iz kapitalističnega inozemstva. Veliko jih je bilo pobitih brez procesov.

Septembra 1934 je bila Sovjetska zveza sprejeta v Društvo narodov. Od 47 navzočih držav je glasovalo 38 za sprejem, 7 se jih je glasovanja vzdržalo, proti pa so bile Holandija, Portugalska in Švica.

Nemčija. Rekli smo že, da je povojno Nemčijo dvigalo predvsem dvoje: velika nesoglasja v taboru antante in brezvestna nersramnost nemške velike buržoazije, ki se še zdavnaj ni hotela sprijazniti z resnico, da je vojno izgubila in mora zato nositi tudi posledice. Politični položaj v Nemčiji so dobro pokazale decembrske volitve 1924 v rajhstag. Okrepile so se predvsem sredinske stranke (klerikalci in socialni demokrati), medtem ko so komunisti in skrajna desnica zdrknili navzdol. Nastalo je torej vprašanje, kdo bo pridobil sredino, levica ali desnica. Ne pozabimo, da se je prav v tem času vrnil iz zapora, kjer je odsedel kazen zaradi preuranjenega münchenskega puča, Adolf Hitler, noseč s seboj svojo knjigo *Mein Kampf*, ki je kasneje postala tako usodna prav za to nemško politično sredino.

Konec februarja 1925 je umrl Ebert, prvi predsednik nemške republike. Kdo bo naslednik? Vse glavne stranke so postavile svoje kandidate, a ker na prvih volitvah ni dobila nobena potrebne večine, je sredina za druge volitve aprila 1925 predlagala maršala von Hindenburga, najodgovornejšega nemškega generala v prvi svetovni vojni, ki pa ni nikdar prišel v seznam vojnih zločincev. Glasovali so takole: Hindenburg je dobil 14 600 000, Marx (strogi center) 13 milijonov, Thälmann (komunist) pa 1 900 000 glasov.

Februarja 1926 je Nemčija zaprosila za sprejem v Društvo narodov; to se je zgodilo jeseni istega leta. Na volitvah maja 1928 so nastopili socialni demokrati samostojno in so nekoliko zrastle, zrastle pa so tudi komunisti, Hitlerjeva stranka ali NSDAP je dobila le 12 mandatov, sredina pa je brez koalicije s socialnimi demokrati močno padla. Volitve septembra 1930 so pokazale že

močno drugačno sliko. Socialni demokrati so dobili 20 % glasov, komunisti 10,7 %, sredina (klerikalci in liberalci) 30 %, NSDAP pa skoraj 15 %. Takrat je bilo v Nemčiji skoraj 4 milijone brezposelnih, kajti industrijska produkcija je zaradi krize padla za 46 % glede na raven iz leta 1913. Tako sta se v boju za sredino začela oblikovati dva tabora, komunisti in NSDAP. Toda priznati moramo, da je imel v tem boju več uspehov Hitler, saj je od zadnjih volitev (12 poslancev) dobil to pot kar 107 poslancev.

Konec januarja 1932 se je v Düsseldorfu Hitler skrivaj sestel s predstavniki velikega finančnega in industrijskega kapitala. Hitler je obljubil, da bo iztrebil marksizem v Nemčiji, finančniki pa, da ga bodo podprli z denarjem. Skoraj iz istega časa poznamo poziv CK komunistične stranke v Nemčiji delavcem in kmetom o ustanovitvi enotne fronte za boj proti znižanju plač, proti izrednim zakonom, za demokratične svoboščine in ustanovitev obo-roženih oddelkov za boj proti terorističnim fašističnim skupinam.

V tem boju za ljudske množice se socialni demokrati niso dobro zadržali. Ko so bile pomladi 1932 nove volitve predsednika republike, so ponovno Hindenburgovo kandidaturo podprli prav socialni demokrati, medtem ko je sredina postavila manj pomembno osebnost, Düsterberga. Hitler je nastopil sam, kot tudi Thälmann. Komunisti so šli v volilni boj z geslom, da kdor voli Hindenburga, voli Hitlerja, kdor pa voli Hitlerja, voli vojno! Geslo je bilo prav dobro, a ne tako rezultati volitev. Že pri prvih volitvah 13. marca 1932 je dobil Hindenburg 18,6 milijona glasov, Hitler 11,3 milijone, Thälmann 4,9 in Düsterberg 2,5 milijonov glasov. Če primerjamo te rezultate z rezultati volitev iz leta 1930, vidimo, da so komunisti zrastle le za malenkost, pač pa je zelo zrastel Hitler. (1930: Hindenburg 21,9 milijonov, Hitler 6,4 milijone, Thälmann 4,5 milijonov in Düsterberg 2,4 milijone glasov). Še slabše za komuniste pa so bile druge volitve, 10. aprila 1932. Hindenburg je dobil 19,4 milijone glasov, Hitler 13,4 milijone, Düsterberg 2,5 milijonov in Thälmann 3,7 milijonov glasov. Komunistično glasilo Die Rote Fahne je zapisalo 26. aprila 1932: »Naredili bomo vse, da bomo zavrli s pomočjo proletarskega razreda Hitlerju pot do vladne moči, zlomili njegov teror in ga odločno premagali z novim rdečim pohodom delavskega razreda.« Moskvska Pravda pa je 4. junija 1932 svetovala in zahtevala ustanovitev enotne fronte komunističnih, socialno demokratskih, krščanskih in politično neopredeljenih delavcev.

Že maja 1932 je padla stara koalicijska vlada (socialni demokrati in sredina) in na vlado je prišla čisto nova, nič dobrega obetajoča von Papenova koalicija rajhsvera in nacionalistov. Nova vlada je v začetku julija razpustila rajhstag. Zato so bile konec julija nove volitve v rajhstag; v njih so dobili nacionalni socialisti 230 mandatov, liberalci 37, klerikalci 75, socialni demokrati 133 in komunisti 89 mandatov. To je bila velika zmaga NSDAP oziroma Hitlerja in povsem razumljivo je, da ga je moral Hindenburg sprejeti v krog mandatorjev za sestavo vlade. Ni pa še povsem jasno, zakaj mu Hindenburg ni takoj ponudil mandata za sestavo vlade, temveč mu je ponujal samo vstop v von Papenovo vlado, to pa je Hitler odklonil.

V tem času in vzporedno s kampanjo za novembrske volitve 1932 je komunistična stranka Nemčije organizirala široko gibanje enotne fronte proti fašizmu in reakciji, proti izrednim zakonom, terorju itd. Nove volitve so prinesle tele rezultate: NSDAP je dobila 196 mandatov, liberalci 51, klerikalci 71, socialni demokrati 121 in komunisti 100 mandatov. Če bi bila delavska fronta res trdna, – volilni rezultati so pokazali, da je bilo njeno delo uspešno – bi bili imeli komunisti s socialnimi demokrati 221 mandatov! Bankirji so takoj zahtevali, naj da Hindenburg mandat za sestavo vlade Hitlerju, a ta je mandat znova odklonil. Tako sta bili konec 1932 dve kratkotrajni vladi, sestavljeni iz sredinskih strank.

V začetku 1933 so se v Kölnu zopet sestali najmočnejši monopolisti s Hitlerjem. Tu so dokončno sklenili, da bo Hitler dobil mandat za sestavo vlade. Na to Hitlerju ni bilo treba dolgo čakati. Vlada je 28. januarja 1933 odstopila in po takratnih nemških parlamentarnih določilih so obstajale tri možnosti, da bi reševali vladno krizo: sestava vlade iz parlamentarnih večinskih strank, samo nacionalnosocialistična vlada ali pa sestava uradniške vlade. Hindenburg je dal 30. januarja mandat za sestavo vlade Hitlerju, ta je sestavil koalicijsko vlado iz nacionalnih socialistov in sredine. To je bila torej tista »slavna« nacionalnosocialistična revolucija, ki so jo tako opevale vse nacionalnosocialistične zgodovine. V tej revoluciji ni bilo – kot se je kasneje rad pohahal sam Hitler – razbito niti eno izložbeno okno. V resnici ni bil to niti puč in vse je bilo za las podobno Mussolinijevemu pohodu na Rim. Takoj naslednjega dne je pozval CK komunistične

stranke Nemčije na generalni štrajk, to pa so desni socialni demokrati odbili, češ da je prišel Hitler na oblast povsem zakonito. Tako generalni štrajk 31. januarja v velikih industrijskih mestih ni bil popoln, povsod pa so se stavkajoči spopadli s policijo. Hitler je prav ta nepopolni štrajk spretno izrabil in njegova vlada je že 1. februarja razpustila rajhstag. Ko je Hitler utemeljeval razpust, je trdil, da je že štirinajstletni obstoj marksizma v Nemčiji deželo znatno ruiniral, boljševidem pa bi jo v enem letu popolnoma uničil. Dejal je, da nova vlada prevzema »strašno dediščino«. Novi temeljni kamen nove Nemčije bodo delavci, kmetje in meščani. Hitler se je znova sestal z velikimi industrialci 20. februarja; tem je podrobneje razložil totalitaristično ureditev Nemčije, obljubil uničenje sleherne opozicije in ustvaritev mogočne nemške države.

Manever z razpustom rajhstaga se je posrečil, težji pa je bil drugi manever, požig rajhstaga v noči od 26. na 27. februar. Požigalec je bil namreč najožji Hitlerjev sodelavec Göring, nemški narod (sredino) pa je bilo treba prepričati, da so rajhstag zažgali komunisti. Seveda ni Hitler čakal na rezultate sodne obravnave in da je že 28. februarja na podlagi Hindenburgovega sklepa o ukinitvi vseh demokratičnih svoboščin weimarske ustave udaril po komunistih. Nato je Hitler začel bliskovito ustvarjati svoj »novi red«. Že 1. marca je izšla odredba o zaščiti države in uvedena je bila smrtna kazen za vsako protidržavno dejanje. 2. marca je izšla prepoved vsega komunističnega in socialno demokratskega tiska, policija je zasedla vse lokale komunistične stranke in po vsej Nemčiji začela zapirati komuniste, med njimi tudi Thälldmanna.

Že 5. marca so bile volitve za rajhstag. Rezultati so bili takile: NSDAP je dobila 288 mandatov ali 17 700 000 glasov, liberalci 52 mandatov ali 3134 000 glasov, klerikalci 73 mandatov ali 4 430 000 glasov, socialni demokrati 120 mandatov ali 7 177 000 glasov in komunisti 81 mandatov ali 4 846 000 glasov. Zelo pomemben je vsekakor uspeh komunistov, saj so kljub terorju še vedno dobili blizu 5 milijonov glasov. To je presenetilo celo Hitlerja, ki je vztrajno požiral svobodo nemškega naroda. Že dan po volitvah je vlada razveljavila vseh 81 komunističnih mandatov in tako je NSDAP dobila v parlamentu absolutno večino. Že 14. marca je bila komunistična stranka postavljena izven zakona. Ko se je sestal 21. marca rajhstag na prvo zase-

danje, je Hitler izjavil, da ne nemški cesar ne vlada ne narod niso hoteli vojne, in obljubil ustvariti nov nemški narod iz delavcev, kmetov in meščanov. Ko je 23. marca zahteval od Reichstaga zakonodajna polnomočja za vlado, je ta polnomočja dobil z veliko večino. Vse je šlo torej »legalno«. V obrazložitvi vladne zahteve po zakonodajnem polnomočju je Hitler dejal, da je požig rajhstaga dokaz, kaj lahko Evropa pričakuje od komunizma. Dolžnost vlade je doseči politično enotnost nemškega naroda in njegovo moralno ozdravitev, vključitev armade brezposelnih v delo in doseči enakost Nemčije v oboroževanju.

Ta Hitlerjev govor je zanimiv še zaradi nečesa drugega. Hitlerju nikakor ni bilo všeč, da je vso to njegovo »revolucijo« z aktivnim sovražtvom spremljala pomembna velesila v Nemčiji, katoliška cerkev. Hitler je spočetka mislil, da bo ta njegova revolucija strogo brezverska, a se je moral silno hitro premisliti, če je hotel res doseči enotnost nemškega naroda (Einheit des Volkes). Zato je v tem govoru pred rajhstagom dejal, da daje krščanstvo nezlomljivo moč in podlago moralnemu življenju nemškega naroda. Obe krščanski veri (katoliška in protestantska) sta najpomembnejša činitelja pri ohranjanju narodnih tradicij in vlada se bo potrudila za kar najbolj prijateljske odnose s sveto stolico. Katoliški episkopat, zbran na konferenci v Fuldi 28. marca, je spričo te Hitlerjeve slovesne izjave poudaril, da »opušča svoje dosedanje odklonilno stališče do nacionalnega socializma«.

Dne 1. maja je Hitler obljubil začetek načrtnega gospodarstva (štiriletke), naslednjega dne pa je razpustil vse delavske sindikate, zaplenil njihovo imovino, voditelje pa poslal v koncentracijska taborišča, ki so bila nov izum Hitlerjeve revolucije in so potem ostala do konca druge svetovne vojne. Ko so nemški škofje izvedeli, da Hitler pripravlja celo sklenitev konkordata med Nemčijo in sveto stolico, so šli še korak dalje in so 11. junija izdali posebno pastirsko pismo. V njem so pozdravili avtoritarno načelo nacionalnega socializma. Izrazili so le bojazen, da ne bi to načelo omejevalo človeške svobode, češ da »duša ne sme trpeti zaradi telesa« in da bi samo priznavanje »čiste rase in krvi« – kot osnovne prvine nemškega naroda – moglo voditi k nepokorščini. Tako je bil 20. julija 1933 res podpisan konkordat, po katerem je postal verouk v Nemčiji obvezen predmet v ljudskih in srednjih šolah, čeprav je Hitler tri dni poprej razpustil središča nemškega klerikalizma – centrum. Ob podpisu konkordata je nemški kar-

dinal Beltram izjavil, da gleda katoličan v državni oblasti božjo oblast, zato se mora pokoravati državni oblasti kot božji volji. Kaj je hotel Hitler še več kot prav to izjavo, ki mu je bila vsaj prve dni »revolucije« še potrebna. In morda še mnogo bolj kot sam konkordat!

Šele septembra se je upal Hitler prirediti sodno komedijo, proces v Leipzigu proti »požigalcem« rajhstaga. Med obtoženimi je bil tudi znani bolgarski revolucionar Georgij Dimitrov; ta je uporabil pravico zaključne besede pred sodiščem in dejal, da je bil požig rajhstaga, katerega pravi požigalci ne sedijo na zatožni klopi, samo pretveza, da so lahko začeli preganjati delavski razred in komunistično stranko. Ta govor je povzročil veliko pozornost po vsem svetu. Vlada Sovjetske zveze je takoj objavila, da je Dimitrov sovjetski državljani. Sodba je bila objavljena šele 23. decembra. Holanec van der Lubbe, ki je »priznal« požig, je bil obsojen na smrt, nemški komunistični poslanec Torgler, trije Bolgari, Dimitrov, Popov in Tancev pa so bili oproščeni. Ves svet je izvedel resnico o pravih požigalcih, tudi nemški narod, a bilo je že prepozno.

Oktober 1933 je Hitler objavil izstop Nemčije iz Društva narodov. Ob zadnjem zasedanju razorožitvene konference je dejal, da je Nemčija do pičice natančno izpolnila vse obveznosti versajske mirovne pogodbe (!), da ima nacionalni socializem zgodovinsko zaslugo za Nemčijo in vso Evropo, ker je razbil komunizem in dal v osmih mesecih delo čez eno tretjino brezposelnim. Nemška mladina ne koraka proti Franciji, temveč proti komunizmu, ki je edini sovražnik. Nemčija ne zahteva orožja, temveč samo enakopravnost!

Sredi oktobra je bil razpuščen rajhstag in nove volitve – oziroma referendum, ker v Nemčiji ni bilo več parlamentarnih strank – so bile razpisane za 12. november. V predvolilnem govoru je Hitler 24. oktobra dejal, da so mirovne pogodbe zasejale sovraštvo in nemir in pahnilo zmagovalce in premagance v veliko nesrečo. Glavni boj nacionalnega socializma velja komunizmu in marksizmu, glavni napor pa povrniti delavca v narodno skupnost in rešitev kmečkega vprašanja. Duhovščino smo vrnili cerkvi in jo pognali iz političnih bojev. Volitve ali referendum, ki je bil 12. novembra pod geslom za nemško zunanjo politiko, ali proti nji, je pokazal tole: udeležba 96,3 %. Za je glasovalo 40,6 milijonov

volivcev, proti pa 2,1 milijona. Opozicija je torej še živela! Sredi decembra je vlada sklenila povečati nemško armado.

Pričakovali bi, da bo šel ves svet pokonci spričo tako očitne kršitve versajske mirovne pogodbe. Vprašanje je samo, kdo in kakšen svet naj bi se dvignil? Društvo narodov ni moglo Nemčiji ničesar, ker ni bila več član.

Začetek 1934 je izdala nemška vlada odredbo o reorganizaciji države (postopna odprava deželnih skupščin in vlad) in uredbo o uvedbi novih delavskih sindikatov. Po tej odredbi je bil v vsakem podjetju delavski voditelj, ki ga je postavila državna oblast in je imel vso pravico odločati o delavskih vprašanjih. V pomoč mu je bil svet delavskih zaupnikov, ki so jih izvolili delavci, a njihovo kandidaturo je določil funkcionar NSDAP v podjetju v sporazumu z lastnikom podjetja. Namesto imena sindikat je uredba uvedla novo ime, delavska fronta, ki so jo sestavljali delavci in delodajalci. Vse to je bil torej čisti korporativizem in za las podoben srednjeveškim cehom. Ustanovljenih je bilo šest velikih gospodarskih skupin, ki so obsegale industrijo, trgovino, bankarstvo, energetiko, poljedelstvo in obrt.

Ob obletnici prihoda na oblast je Hitler dejal, da je obstajala v Nemčiji od 1930 samo možnost, da zmaga ali komunizem ali nacionalni socializem. Cerkev je izgubila svojo politično moč, zato se je notranje okrepila, glede monarhije ali republike pa bo dokončno odločal nemški narod. Delo vlade v preteklem letu je bila čistka javnega življenja, reforma tiska, filma in gledališč, reševanje kmeta, boj s korupcijo, špekulacijo in brezposelnostjo. Priznal je, da obstaja še vedno dva in pol milijona »nezadovoljnežev«, a kaj je to število proti ogromni večini štiridesetih milijonov! Veliko breme države so umsko bolni in dedno obremenjeni, saj stanejo letno 350 milijonov mark. Prav radi bi opustili sterilizacijo teh ljudi, če bi prevzela cerkev stroške za njihovo nego in nego njihovih potomcev.

V zunanji politiki – je dejal – ne sovražimo Rusije, pač pa komunizem, kot Rusija sovraži nacionalni socializem. Odnosi do Poljske so dobri in upati je, da bodo še boljši, pač pa so odnosi z avstrijsko vlado slabi, toda ideja nemške skupnosti se ne da uničiti. Dobri prijatelji smo s fašističnim režimom v Italiji; Nemčija si častno prizadeva, da bi omilila nesoglasja s Francijo. Strah za francosko varnost je neutemeljen in Nemčija je pripravljena storiti vse, da bi to dokazala. Boji pa se, da bo pri

plebiscitu v Posarju (1935) dobila veliko večino, kar Franciji gotovo ne bo posebno všeč. Hitler je zelo pohvalil Anglijo zaradi uspešnega posredovanja med Nemčijo in Francijo.

Na pomlad 1934 se je pričelo veliko trenje v NSDAP, predvsem pa v SA (Sturmabteilungen, strankina vojska), v kateri je njen voditelj Röhm zahteval »drugo revolucijo«, to je, obračun z nemškim velekapitalom in postavitev SA za temelj nemške armade. Ker število Röhmovih somišljenikov ni bilo majhno, je postajal spor vedno, nevarnejši, a Hitler nikakor ni mogel pristati na zahteve Röhmove skupine. Krupp, Thiessen in drugi velekapitalisti so Hitlerju pripomogli na oblast in pruska oficirska kasta je Hitlerja prav zato podprla, ker ji je obljubil depolitizacijo vojske. In prav ti dve velesili sta neizprosno zahtevali od Hitlerja, naj napravi red. Tako je prišla 30. junija 1934 v Münchnu, Berlinu in drugod »noč dolgih nožev; v njej so skupaj z Röhmom pobili čez tisoč vodilnih pristašev druge revolucije, čeprav je Hitler pred rajstogom 13. julija priznal samo 70 ubitih in tudi to, da je sam izdal ukaz, naj uničijo glavne krivce.

Dne 2. avgusta 1934 je umrl Hindenburg. Hitler se je takoj spustil v boj za oblast predsednika republike, saj bi tako postal najmočnejši »legalni«^o oblastnik v vsej Nemčiji. Zadevo je prepustil referendumu 19. avgusta; glasovalo je 95,71 %; za Hitlerja je glasovalo 38 362 706 volivcev, proti njemu 4 294 654. Tako je Hitler postal Führer und Reichskanzler in pot mu je bila popolnoma odprta. Opozicijo je začel spravljati v koncentracijska taborišča, začel je izdajati rasne zakone in zakone proti Židom. Kmalu za tem je govoril blizu Koblenza, kajti bližal se je dan plebiscita v Posarju. Dejal je, da hoče Nemčija mir, pa tudi enakopravnost. Obljubil je, da se bo Nemčija gospodarsko osamosvojila, če jo bo k temu prisililo inozemstvo.

Za srečen izid plebiscita v Posarju sta nemški katoliški episkopat in evangeličanski državni škof razpisala 5. januarja 1935 molitve, kajti Posarje je bilo, tako menita, po nasilnem miru v Versaillesu odtrgano od Nemčije. Čeprav je mednarodna plebiscitna komisija ocenila te molitve za grobo kršitev nevtralnosti, se ni nič zgodilo in nemale zasluga obeh cerkva je bila, da je potekel plebiscit zelo ugodno za Nemčijo. Volilnih upravičencev v Posarju je bilo 13. januarja 1935. leta 539 541. Volilo jih je 528 005; za priključitev Posarja k Nemčiji je glasovalo 477 119 za ohranitev stanja, kot je bilo (zavezniška okupacija) 46 513, za

priključitev Posarja k Franciji 2124, neveljavnih glasovnic pa je bilo 2249. Ob tej veliki zmagi je Hitler prvič spregovoril besede, ki jih je potem še neštetokrat nesramno in izzivaje ves svet ponavljal, da je s priključitvijo Posarja k Nemčiji odstranjena največja vojna nevarnost v Evropi in da je sedaj šele mogoče upati na splošno pomiritev. Nemški rajh nima več nobenih teritorialnih zahtev do Francije.

V intervjuju je Hitler 18. januarja 1935 dejal, da bi Nemčija znova stopila v Društvo narodov, a le pod pogojem »popolne enakopravnosti«, kajti mir je najgloblja želja nemškega naroda. Edini resnični dobitnik nove vojne bi bil le boljševizem, proti temu pa se bori že petnajst let. V govoru v Nürnbergu je februarja povedal, da sta prvi leti njegovega vladanja samo napoved, kaj vse se bo v Nemčiji še zgodilo. Nekaj novega je bilo prav kmalu, ko je Göring začetek marca objavil, da so začeli ustanavljati nemško vojno letalstvo, čeprav je bilo to v tem času že vsaj tako veliko kot angleško. Dne 16. marca je nemška vlada uvedla splošno vojaško dolžnost, ki naj bi spočetka dala 12 armadnih zborov ali 36 divizij. Proti temu sta sicer protestirali Anglija in Francija in dokaj medlo celo Italija. Angleški zunanji minister je prišel celo v Berlin, o tem je potem poročal v spodnjem domu in dejal, da nemški narod noče ničesar več slišati o zmagovalcih in premagancih in je za enakost vseh narodov. Na francosko zahtevo so 15. aprila sklicali svet Društva narodov, tu je Laval tudi v imenu Anglije in Italije poudaril, da je vestno izpolnjevanje mednarodnih pogodb temelj miru in mednarodnega življenja. Temelj človečanskih pravic je, da se nobena država samovoljno ne odpove določilom sklenjene pogodbe ali pa da jih celo spreminja. Vpeljava nemške obvezne splošne vojaške dolžnosti je v popolnem nasprotju z gornjimi določili. Svet Društva narodov je sestavil posebno komisijo, da bi proučila vso zadevo. Nemška vlada pa je kmalu nato odločno protestirala proti Lavalovim obtožbam in poudarila, da svet Društva narodov nima nobene pravice obtoževati Nemčije.

Vse nemško načrtno gospodarstvo je Hitlerjeva vlada maja 1935 preusmerila v vojno gospodarstvo. Hitler je 21. maja dejal pred rajhstagom, da je Nemčija uvedla načrtno gospodarstvo zaradi pomanjkanja surovin, močno pa je poudaril, da je treba pri tej uvedbi paziti, da se načrtno gospodarstvo ne bo zbirokratiziralo in začelo dušiti privatne iniciative. Dejal je, da Nemčija ne za-

hteva miru zaradi slabosti in bojazni, temveč zato, ker je to bistvo nacionalnega socializma, ideje nacionalnega socializma pa so bistveno nasprotne idejam boljševizma. Nacionalni socializem rešuje družbene probleme z metodami, ki so združljive s človeškim duhovnim, kulturnim in gospodarskim naziranjem. Boljševizem pa oznanja razredni boj, svetovno revolucijo in diktaturo proletariata. Boljševizem odklanja pridobitve preteklosti in začenja vse šele z rojstvom marksizma. Nacionalni socializem noče brezverstva, v privatni lastnini pa gleda višjo stopnjo gospodarskega razvoja. Dokler je boljševizem samo ruska zadeva, to Nemčije ne zanima. Če pa bi hotel priti tudi v Nemčijo, bo nacionalnosocialistična Nemčija njegov največji in najbolj fanatični nasprotnik. Dejal je še, da je Nemčija pripravljena skleniti nenapadalno pogodbo z vsemi državami, razen z Litvo, ker je odtrgala od Nemčije 140 000 Nemcev (Memel).

Junija je Nemčija sklenila pomembno pomorsko pogodbo z Anglijo, po kateri je dobila pravico do 35 % vojnega brodovja v primeru z Anglijo in 45 % podmornic. Takrat se je francoski državnik Laval bridko pritožil in dejal, da so to vprašanje, ki »zadeva vse podpisnike versajske mirovne pogodbe... obravnavali več ali manj kot privatno zadevo«. Tudi Mussolini je poslal kritično noto v London, ne pa tudi v Berlin.

Konec julija so München preplavili letaki in pozivali katoličane na skupen boj s komunisti za svobodo vere in vesti, za osvoboditev zaprtih duhovnikov in redovnic in za osvoboditev vseh antifašistov. To so bili prvi začetki nemške ljudske fronte, ki je bila ilegalno ustanovljena v Berlinu šele konec 1936, ker so se njeni ustanovitvi dolgo časa upirali socialni demokrati. Toda spričo teh letakov se je takoj oglasil münchenski nadškofijski ordinariat in je v posebni okrožnici zapisal: »Katoliška cerkev bije že leta in leta najhujši boj s komunizmom in je zato vselej pripravljena sodelovati z državnimi oblastmi v boju proti boljševizmu. Katoliška cerkev tudi ne more trpeti v svojih mladinskih organizacijah protidržavnih elementov in bo odstranila vsakega, ki bi simpatiziral s komunizmom.« Na kongres NSDAP septembra v Nürnbergu je Hitler poslal poslanico, v kateri je zapisal, da je NSDAP v svojem dosedanjem boju do dobrega spoznala tri svoje sovražnike, judovski marksizem in temu sorodno parlamentarno demokracijo, politično in moralno pokvarjeni centrum (klerikalce) in nekatere meščanske bedake. Tudi v govoru na

kongresu se je močno razburjal nad klerikalci. Priznal je, da je šele krščanstvo prvič združilo Germane v neko višjo civilizacijsko enoto, odpovedalo pa je popolnoma kot monarhija, v boju proti marksističnim idejam. Toda če propade narod, bo propadla tudi duhovščina. Naroda ne bodo rešili »ne gospodarstveniki, profesorji, učenjaki, ne vojaki, umetniki in pesniki«, temveč samo NSDAP.

Hitler torej ni potreboval več nikogar kot samo povsem brezglavi nemški narod!

Francija. Francoskim buržoaznim politikom je bilo že konec 1923 zelo jasno, da se bo prej ali slej dvignil stari francoski sovražnik, Nemčija. Francoska buržoazija je v skrbi za svojo varnost začela kolebati med tremi možnostmi: doseči zvezo z državami, ki so bile nemški mejaši, ustvariti trdno zvezo z Anglijo, ki se je neprestano izmikala in šla na roko Nemčiji, ali pa doseči kolektivno varnost v sistemu Društva narodov.

Volitve maja 1924 so pokopale nacionalni blok ali blok narodne koncentracije. Zmagal je levi blok (radikalni socialisti, socialisti in komunisti) s 315 mandati (komunisti 26 mandatov), nacionalni blok pa je dobil 263 mandatov. Novi režim je dal nekaj pravic delavcem in vzpostavil diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo. Ko je hotela vlada levega bloka aprila 1925 preveč v levo in naložiti prevelike davke francoskemu kapitalu, jo je senat vrgel in sestavljena je bila desničarska vlada levega bloka; ta se je proslavila s čim večjimi ugodnostmi za kapitaliste, z inflacijo in barbarsko politiko v kolonijah. Novembra 1925 je ta vlada padla, nova vlada ni bila nič boljša, julija 1926 pa je prišla na krmilo zopet vlada »trde roke«, ki je za dvig kupne moči franka povečala davke, začela deželo oboroževati, predvsem pa je besno napadala Sovjetsko zvezo. Tej vladi je na primer predlagal maršal Foch tudi novo intervencijo proti Sovjetski zvezi.

Gospodarska kriza se je začela čutiti v Franciji na prelomu leta 1930/31, zato pa se je končala šele 1935/36. Ob tej veliki gospodarski in finančni krizi se je francoski kapital trdno povezal z vrhovi francoske katoliške cerkve in s celo vrsto buržoaznih profašističnih organizacij (ognjeni križi, francoska solidarnost, patriotska mladina itd.). V letih 1931 in 1932 so bili v Franciji veliki štrajki, maja 1932 je na volitvah ponovno zmagal

levi blok in novembra 1932 so podpisali francosko-sovjetsko ne-napadalno pogodbo.

Toda velika reakcija je zmago levega bloka gledala skrajno sovražno in vedno bolj zahtevala vlado močne roke. Spretno je izrabila veliko gospodarsko afero ruskega belogardističnega emigranta Stavinskega, v katero je bilo zaradi neverjetne korupcije in podkupljivosti zapleteno veliko število uglednih francoskih politikov in visokih uradnikov levega bloka. Reakcionarji so dali tej aferi v svojem tisku kar največji poudarek in napovedali tudi svoj pohod na parlament. Ta pohod se je 6. februarja 1934 res začel. Okrog 20 000 pristašev raznih profašističnih organizacij se je hotelo polastiti francoskega parlamenta. Toda takrat so pritiskali delavci in zaprli pot do parlamenta. Tako je morala vlada pod pritiskom delavcev in s pomočjo delavcev razgnati demonstrante. V hudih spopadih je bilo 60 ubitih in 100 ranjenih.

Vlada (Daladier) se je tega tako ustrašila, da je odstopila. Zbala se je namreč moči ljudskih množic, zato so v novo vlado sprejeli velike reakcionarje, med temi tudi Laval in Petain.

Vodstvo komunistične stranke Francije je pravilno spredvidelo, da sta francoski delavec in francoski delovni človek odbila reakcionarni naval na parlament. Začele so se velike demonstracije, komunistična stranka Francije pa je vedno bolj čutila potrebo ne samo po ustanovitvi enotne delavske fronte, temveč po ustanovitvi prave ljudske fronte, to je zveze vseh francoskih delovnih ljudi. Na velikih poletnih zborovanjih leta 1934 je bila utrjena enotnost med komunisti in socialisti vseh vrst, ki so prav tako enoglasno zahtevali ustanovitev ljudske fronte; ta se je potem začela oblikovati že v pomladanskih mesecih leta 1935. V ljudsko fronto so stopili komunisti, socialisti, radikalni socialisti, generalna konfederacija dela in številne demokratske (tudi katoliške) organizacije pod geslom boja za obrambo demokracije, za razorožitev in strmoglavljenje fašizma.

V zunanji politiki je vlada kolebala med vsemi tremi načini, o katerih smo že govorili. Poskušala se je tesneje zvezati z Anglijo in o tem so se začeli razgovori začetek leta 1935. Poudarjala je, da hoče doseči svetu mir, medsebojno prijateljstvo in prenehanje v oboroževanju. Pred svetom Društva narodov je Laval ponovno poudarjal povezanost Francije z Društvom narodov in dokazoval, da bi vsak napad na to organizacijo pomenil tudi napad na francosko varnost. Dejal je, da je Francija dežela, ki

se ne boji vojne, temveč jo samo sovraži. Podobno je poudarjal Laval tudi decembra 1935 pred parlamentom, češ da Društvo narodov je in ostane glavni temelj francoske zunanje politike. Dokazoval je, da je za trajni mir v Evropi nujno potrebno zблиžanje Francije z Nemčijo, za to pa ni potrebna kaka posebna pogodba, temveč je dovolj kolektivna varnost v okviru Društva narodov. Če tega Nemčija ne bi hotela, naj bi pristopila k sovjetsko-francoski nenapadalni pogodbi, če pa tega noče, naj sama sklene pogodbo kot Francija s Sovjetsko zvezo.

Anglija. Vse tri stranke v Angliji, konservativci, laburisti in liberalci so 1923. leta skušali reševati veliko angleško gospodarsko krizo. Konservativci so zahtevali, naj se angleška industrija zavaruje s carinsko zaščito, liberalci so bili za svobodno trgovino, laburisti pa so zahtevali izboljšanje plač, rešitev stanovanjske krize, poddržavljenje premogovnikov, železnic, rudnikov, industrije itd. Angleška trgovina je res zašla v velike težave. Na svetovnem tržišču so jo izpodrinile ZDA, Japonska in celo Nemčija, kajti angleško blago je bilo – zaradi tehnične zaostalosti strojev – mnogo dražje. Če je torej hotela angleška trgovina konkurirati, je morala zniževati cene blagu, te pa seveda le na račun delavcev.

Tako ni bilo nič čudnega, če so doživeli konservativci na volitvah decembra 1923 poraz in je januarja 1924 sestavil Mac Donald prvo laburistično vlado v zgodovini Anglije, čeprav ta v spodnjem domu ni imela večine (konservativci 258 glasov, liberalci 158 in laburisti 191). Nova vlada je izdala nekaj ugodnih odredb in odločb za delavce, vendar delavci niso bili zadovoljni s sodelovanjem svoje stranke z buržoazijo. Zato se je v sindikatih izoblikovalo levo krilo laburistične stranke in prišlo je do znane »upornosti manjšine«. Mac Donaldova vlada je 1. februarja 1924 priznala Sovjetsko zvezo. Hkrati je Mac Donald predlagal sovjetski vladi ureditev obveznosti pogodb še iz časov pred oktobrsko revolucijo in odpravo vsake medsebojne sovražne propagande. Dosegli so konferenco s sovjetsko vlado, a z njenimi uspehi angleški kapitalisti niso bili zadovoljni. To je bil slab znak za Mac Donaldovo vlado, zato so jo 8. oktobra 1924 vrgli konservativci in liberalci, očitaje ji preveliko popustljivost do komunistične propagande. Angleška obveščevalna služba

je celo objavila neko – bajje potvorjeno – Zinovljevo pismo angleškim komunistom, naj začno oboroženo vstajo.

Na novih volitvah 30. oktobra 1924 so dobili konservativci 415 mandatov, liberalci 42, laburisti pa 152. Novo vlado je sestavil Baldwin in spodnji dom je takoj odbil ratifikacijo pogodbe s Sovjetsko zvezo. Lastniki premogovnikov so zahtevali od nove vlade, naj zniža rudarske mezde in poveča delovni čas. Ker so bili sindikati proti tem zahtevam, je začel groziti štrajk. Zato je vlada plačala rudarjem razliko za devet mesecev naprej. Na kongresu laburistov maja 1925 se je končno izoblikovalo večinsko desno krilo pod vodstvom Mac Donalda.

Toda gospodarstvo se ni popravilo in 4. maja 1926 je izbruhnil splošni štrajk, eden največjih v angleški zgodovini. Vlada se je razmeroma hitro znašla in je že 12. maja dosegla razsodbo vrhovnega sodišča, da je štrajk nezakonit. Samo rudarji so štrajkali še do konca decembra 1926, a so nazadnje morali pristati na zmanjšano mezdo in preiti od sedemurnega na osemurni delavnik. Leta 1927 je izšel zakon o prepovedi splošnega štrajka.

Na imperialni konferenci dominionov leta 1926 v Londonu so dobili vsi dominioni, povezani v British Commonwealth of Nations, popolno enakost. Na novih volitvah 1929, na katerih so imele volilno pravico tudi ženske, so dobili laburisti 287 poslancev, liberalci 59 in konservativci 261. Tako je desni laburist Mac Donald junija 1929 sestavil drugo laburistično vlado. Zakaj so to pot znova zmagali laburisti? Angleška industrija je dosegla komaj predvojno raven, industrijski obrati so se začeli ustavljati in brezposelnih je bilo nekaj nad 3 milijone delavcev. Mac Donaldova vlada je znova sklenila pogodbo s Sovjetsko zvezo o vzpostavitvi diplomatskih odnosov in obe vladi sta se obvezali, da nobena ne bo storila ničesar takega, kar bi ogrožalo mir in uspehe obeh držav.

Svetovna kriza ni izvzela niti Anglije in julija 1931 je v deželi nastal velik alarm, ko se je izkazalo, da je v angleški narodni banki začelo primanjkovati zlata. ZDA so sicer hitro priskočile na pomoč, laburistična vlada pa je že avgusta padla. Rešitev te vladne krize je bila zelo zanimiva. Mac Donald in še dva desna laburista so stopili iz stranke, ustanovili so narodno laburistično skupino, se povezali s konservativci ter sestavili »narodno vlado«, v kateri je Mac Donald obdržal predsedniško

mesto. Nova vlada je izdala vrsto odlokov, da bi uravnovesila državni proračun (npr. sklep o odpravi zlate denarne podlage), a vse to je povzročilo veliko nejevoljo in uprli so se celo v vojni mornarici.

Na volitvah 27. oktobra 1931 so dobili konservativci in nacionalni laburisti 484 mandator (konservativci 471 mandator, nacionalni laburisti pa le 13), laburisti 46 in liberalci 68 mandator. Vlado je zopet sestavil Mac Donald iz štirih nacionalnih laburistov, petih liberalcev in enajstih zmernih konservativcev. Vlada je na konferenci v Ottawi odpravila tradicionalni angleški gospodarski liberalizem. Vpeljala je 10 % carino na večino uvoza v Anglijo (za nekatere predmete celo 100 %), ni pa ta zvišana carina zajela žita, mesa in drugih prehrabnenih potrebščin.

Decembra 1931 so sprejeli westminstrski statut, ki je podrobneje uredil odnose med krono in dominioni. Guvernerja je imenovala krona na predlog vlade dominiona, britanska vlada ni imela nobene ingerence nad odnosi med kraljem in dominioni, južnoafriška zveza pa je dobila dovoljenje, da se odcepi od britanskega imperija.

Posledice krize so začele popuščati konec 1933. Vlada je začela podpirati težko, zlasti vojno industrijo, in prepovedala izvoz kapitala. V tem času je moč čutiti tudi delo komunistične stranke Anglije, ko si je prizadevala doseči z laburisti enotno delavsko fronto. Iz tega časa je znan pohod gladujočih na London (februarja 1934). Junija 1935 je padla Mac Donaldova vlada. Novo je sestavil šef konservativcev Baldwin. Ta vlada je sklenila 18. junija 1935 nam že znano pomorsko oboroževalno pogodbo z Nemčijo. To je bila velika popustljivost do nacistične Nemčije, danes jo razlagajo tako, da so imeli zmerni konservativci in finančniki gospodarske zveze z nemškim kapitalom in finančniki. Zunanji minister Hoare je obrazložil to pogodbo pred spodnjim domom tako, da bo ta odstranila nezdravo tekmovanje med Anglijo in Nemčijo v pomorski oborožitvi. Tudi do fašistične Italije je bila nova vlada popustljiva. Ob italijansko-etiopskem konfliktu je v začetku avgusta 1935 izjavil angleški zunanji minister, da bo vlada storila vse, samo da ne bi izbruhnila vojna, kajti posledice te vojne bi bile hude ne glede na to, kako dolgo bi trajala in kdo bi bil zmagovalec. Tudi je dejal, da vlada ne gleda nesimpatično na italijanske potrebe po ekspanziji, a vse to bi se dalo rešiti brez vojne v okviru Društva

narodov, kjer bi angleška vlada podprla italijansko. Toda ko je svet Društva narodov zaradi napada na Etiopijo izglasoval proti Italiji sankcije, je angleška vlada tudi glasovala za ta ukrep.

Volitve novembra 1935 niso prinesle dosti novega. Vladna koalicija je dobila 431 mandatov, laburisti pa 184.

Italija. V letih 1925 in 1926 je fašistična vlada dokončno razbila vse stranke in opozicijo. Tako je ostala nekak posrednik med italijanskim narodom in vlado le fašistična stranka (Partito Nazionale del Fascismo). Glava države je bil kralj; ta je imenoval predsednika vlade in voditelja fašizma. Ta je imel vso izvršno oblast in vlada je mogla izdajati odloke z zakonito močjo, ki jih je kasneje parlament samo ratificiral. Poleg vlade in parlamenta pa je obstajal še dejansko najvišji organ v Italiji, vrhovno vodstvo fašistične stranke ali veliki fašistični svet.

V Italiji naj bi rešila delavsko vprašanje tako imenovana listina o delu (Carta del lavoro) iz leta 1927. Po tej listini je bilo vsako delo v Italiji socialna dolžnost in temelj državljanove dejavnosti. Delavci in delodajalci so se združevali v fašistične sindikate ali korporacije, ti pa v federacije in konfederacije, a nad vsemi je imela oblast in kontrolo država. Če bi nastal spor med delavci in delodajalci, mora poskušati najprej spor rešiti korporacija sama, če pa ga ta ne more, ga mora rešiti poseben državni organ, magistratura del lavoro. Listina dela je urejala tudi delavske pokojnine, štirideseturni tednik itd. Vsako podjetje je moralo organizirati prostor in možnost počitka po delu (dopolavoro), vlada je morala uvesti velika javna dela, napovedala je osamosvojitve Italije v pridelavi žita, meliorizacijo zemljišč in kultiviranje še neobdelane zemlje. Vlada je bila dolžna voditi posebno demografsko politiko (pospeševanje rojstev, prednost očetov s številno družino pri potegovanju za javne službe, nagrade za velike družine itd.).

O Mussolinijevi zunanji politiki prvih let moramo reči, da je bila do Nemčije zelo rezervirana, prav tako tudi do Francije. Z Anglijo pa se je Mussolini prvič zapletel v spor avgusta 1923, ko je ukazal zasesti Krf, a se je morala italijanska vojska na angleški ukaz takoj umakniti. Mnogo pomembnejše pa je bilo vprašanje Reke in odnosi z Jugoslavijo in Albanijo.

Reka je postala po rapalski mirovni pogodbi med kraljevino SHS in Italijo svobodna država. Na Reki sta bili tedaj dve politični stranki, avtonomisti in aneksionisti. V reški konstituenti

so imeli večino prvi. Vendar je avtonomistična vlada kmalu morala odstopiti zaradi velikih nemirov, ki so jih povzročali aneksionisti, in zaradi pogajanj italijanske vlade z jugoslovansko, ki naj bi končno rešila reško vprašanje. Vprašanje je potem rešila rimska pogodba konec januarja 1924, po kateri je dobila Italija Reko, Jugoslavija pa Sušak. Nato je sledila še vrsta pogodb, ki so dopolnjevale rapallsko in rimsko pogodbo. Pri tako imenovanih nettunskih konvencijah, ki so jih podpisali 1925, se je nekoliko zataknilo, a jih je jugoslovanski parlament le ratificiral avgusta 1928.

Pri reševanju albanskega vprašanja je šlo za prestiž med Jugoslavijo in Italijo. Italijanski vladi se je posrečilo, da je spretno izigrala Jugoslaviji prijazno vlado Zoguja in postavila junija 1924 vlado Fan Nolija. V Jugoslavijo pobegli Zogu se je vrnil v Albanijo s pomočjo jugoslovanske vojaške intervencije, Fan Noli pa je zbežal v Italijo. Januarja 1925 je postal Zogu z jugoslovansko pomočjo predsednik albanske republike. Toda tedaj je zapustil Jugoslavijo in sprejel od Italije veliko denarno pomoč. Italija je ustanovila tudi albansko narodno banko in dvignila albansko valuto na dostojno višino. Še tesneje se je Albanija povezala z Italijo novembra 1926 s tiransko pogodbo, v kateri je bilo rečeno, da bi prišla Italija takoj na pomoč Albaniji, če bi jo Albanija za to prosila. Tako so se 1927 zelo poslabšali odnosi med Jugoslavijo in Italijo.

Že junija 1928 je dejal Mussolini v senatu, da mirovne pogodbe nikakor ne morejo biti večne. Kaj je s tem mislil, bomo še videli. Mussolini je za utrditev svojega režima kot kasneje Hitler potreboval pomoč katoliške cerkve in še posebej njenega vrhovnega poglavarja, ki spočetka ni prijazno gledal na razvoj fašistične stranke in njene ideologije. Tajna pogajanja z Vatikanom so se začela avgusta 1928 in že 11. februarja 1929 je bila podpisana lateranska pogodba, ki je imela tri dele. Prvi del je rešil tako imenovano rimsko vprašanje, ki je nastalo v prejšnjem stoletju ob združitvi Italije, ob odpravi papeške države, ob prostovoljnem papeževem ujetništvu v Vatikanu in cerkvenim izobčenjem savojske dinastije. V tem delu pogodbe je italijanska vlada priznala sveti stolici absolutno oblast in suverenost nad tako imenovano vatiškansko državo, sveta stolica pa je priznala obstoj kraljevine Italije pod vodstvom savojske dinastije in Rim kot glavno mesto Italije. V drugem delu pogodbe – konkordatu –

je dala italijanska vlada katoliški cerkvi svobodo izvrševanja njenih duhovnih funkcij in jurisdikcije v cerkvenih zadevah. Sveta stolica je mogla svobodno občevati z vsem katoliškim svetom, v cerkvi sklenjena poroka je veljala tudi za državno področje, v osnovne in srednje šole je bil uveden verouk kot obvezni predmet. Tretji del pogodbe je urejal finančno vprašanje. Sveta stolica je dobila odškodnino za odvzem Rima, a pod pogojem, da ta kapital naloži v Italiji.

Kljub fašističnemu reševanju delavskega vprašanja je že konec 1928 zajela Italijo velika kriza. Denarni kapital, ki je dvignil Mussolinija, se je začel še bolj koncentrirati, to pa je vodilo v brezposelnost in v zniževanje delavskih mezd. Kljub »boju za žito« je nastopila v zaostalih predelih tudi kmetijska kriza. Tako so se začeli v Italiji 1929 veliki delavski štrajki (Milano, Torino, Genova), 1930 se je tem štrajkom pridružilo tudi gibanje poljedelskih delavcev in kolonov, vse to pa je fašistična vlada zatrla s silo šele v letih 1932/33 (koncentracijska taborišča).

V začetku 1932 je bila zunanja fašizacija dežele nekako zaključena in deželo so prepredle organizacije fašističnih strank vseh vrst in oblik. Velika notranja kriza je silila fašizem v akcijo navzven. Zato je aprila 1932 napovedal veliki fašistični svet izvršitev tehle nalog: boj za odpravo reparacij in vojnih dolgov, boj za odpravo ovir mednarodne trgovine, boj za izboljšanje položaja Avstrije, Madžarske, ČSR, Jugoslavije, Romunije, Bolgarije in Grčije, boj za revizijo mirovnih pogodb v okviru Društva narodov, ki so vzrok nemirov in klica nove vojne, ter boj za prenehanje mednarodnih konferenc, ki vlivajo ljudem velike nade, ne prinesejo pa ničesar.

Toda nihče ni Italije dosti poslušal. Zato se je zatekla k roparskemu napadu na Etiopijo; do nje je kazala velik apetit že konec prejšnjega stoletja, a je bila strahovito tepena (Adua!). Znano je, da hoče vsak napadalec na neko tujo državo ta svoj napad opravičiti. Zato se najbolj pogosto in najprej zateče k provokacijam na mejah države, ki jo misli napasti. To je storila tudi Italija in uprizorila v začetku decembra 1934 večji spopad v oazi Ual-ual v etiopski pokrajini Ogađen na meji italijanske Somalije. Na obeh straneh je bilo več mrtvih.

Etiopska vlada se je v začetku 1935 pritožila na svet Društva narodov; ta je takoj začel po točno določenem postopku v poslovniku reševati spor po mirni poti. Za Italijo je bilo takrat

zelo pomembno, kako se bosta v tem sporu zadržali njeni kolonialni sosedi v vzhodni Afriki, Anglija in Francija. Prve se ni bilo treba bati, kar smo videli že iz izjave angleškega zunanjega ministra Hoareja, poleg tega pa je obstajala še tajna angleško-italijanska pogodba iz leta 1928, s katero je Anglija prepustila Etiopijo Italiji. Bati se ni bilo treba tudi druge sosede, kajti francoski zunanji minister Laval je v začetku januarja 1935 obiskal Rim, da bi izgladil napete odnose med Francijo in Italijo, ki so nastali po uboju jugoslovanskega kralja Aleksandra v začetku oktobra 1934 v Marseillu. Laval je izgladil vse te napetosti in obenem sklenil z Mussolinijem še posebno pogodbo. Italija se je v tej pogodbi odpovedala Tunisu, Francija pa je dala Italiji Fezan, 20 % akcij pri železnici Djibuti-Adis Abeba, nekaj sveta na jugu Libije in v francoski Somaliji. Italija pa je dobila tudi »svobodo akcije v Etiopiji«.

Vse, kar je potem sledilo, so bile le gole formalnosti, kajti Italija je imela »pravico« napasti in zasesti Etiopijo. Februarja 1935 je začela Italija mobilizirati, pogajanja v svetu Društva narodov pa so obtičala na mrtvi točki, nato se je Etiopija znova pritožila. Mussolini je dosegel aprila 1935 sestanek v Stresi, tega so se udeležili najodgovornejši angleški in francoski državniki in slovesno izjavili, da je treba z vsemi sredstvi odstraniti sleherno nevarnost za evropski mir. Kljub temu je Mussolini dober mesec za tem dejal v italijanskem parlamentu, da obstaja še vedno resno vprašanje, ali mir ali vojna. On sam v večni mir ne veruje, kajti »vojna je za moža isto kot materinstvo za ženo«. Močno se je takrat že zblížal z Nemčijo in priznal je, da obstaja med Nemčijo in Italijo samo še nerešeno avstrijsko vprašanje. Ko se je junija 1935 v imenu angleške vlade mudil v Rimu Eden, je sporočil italijanski vladi, da Italija lahko okupira v Etiopiji Ogaden, Etiopija pa naj bi dala Italiji gospodarske koncesije v ostalih predelih, medtem ko bi dala Anglija Etiopiji dostop do morja prek britanske Somalije. Toda Mussoliniju je že tako zrasel greben – in je posnemajoč nesramnosti svojega učenca Hitlerja – zahteval vso Etiopijo. Tega sta se Anglija in Francija le ustrašili, kajti svetovna javnost je bila vedno bolj na strani Etiopije in zahtevala, naj Društvo narodov odločno in pravično reši to vprašanje. Zato so francoski in angleški delegati poslali Mussoliniju s posebnega sestanka v Parizu sredi oktobra nov predlog: Italija naj bi dobila gospo-

darske koncesije v vsej Etiopiji, Francija in Anglija pa bi jamčili za mir v tej deželi. Mussolini je tudi to odklonil in šel še korak dalje, ki zlasti za Angleže ni mogel biti prijeten. V izjavi za časopisje je 25. avgusta dejal, da bo Italija takoj stopila iz Društva narodov, če jo bo obsodilo kot začetnika vojne v Etiopiji.

Katera koli država, ki bi glasovala v Društvu narodov za ekonomsko blokado Italije, bo naletela na oboroženo sovražstvo Italije. Če bo Anglija blokirala Sueški prekop, bo to pomenilo kršitev versajske mirovne pogodbe (svobodna plovba po morju). Evropa naj po zgledu ZDA pusti Italijo popolnoma pri miru. Kolonizacija in civilizacija Etiopije bo zaposlila Italijo najmanj za petdeset let. Anglija je pogodbeno priznala italijanske posebne pravice v Etiopiji (tajna pogodba iz 1928), Italija pa se je takrat obvezala, da ne bo nikdar poskušala okrniti britanskih kolonialnih pravic. Na koncu je Mussolini dejal, da Italija ne more več nazaj »in 200 000 italijanskih pušk v vzhodni Afriki bi se sprožilo samo od sebe«. Ena sama možnost je še, če bi Etiopija popustila.

V svetu Društva narodov se je znova začela splošna debata o usodi Etiopije šele 4. septembra, ko so Italijani že koncentrirali svoje sile na etiopskih mejah. Angleški delegat Eden je dejal, da bo ugled Društva narodov zelo padel, če ne bo pravilno rešilo tega vprašanja, svetovni mir pa bo v veliki nevarnosti. Italijanski delegat je dejal, da je Etiopija prekršila vse pogodbe do Italije pa tudi do Društva narodov, saj je obdržala še vedno suženjstvo v deželi. Treba je sploh priznati veliko napako, da je bila Etiopiji s sprejetjem v Društvo narodov priznana enakost z ostalimi civiliziranimi državami na svetu. Italijanska vlada absolutno vztraja, da ji puste svobodno akcijo proti Etiopiji za varstvo lastnih kolonij in koristi. Ker je bil navzoč v svetu tudi etiopski delegat, se je nato italijanski delegat iz protesta umaknil. Po dolgih debatah je svet imenoval 6. septembra komisijo petih članov (Anglija, Francija, Španija, Poljska in Turčija), ki naj bi izdelala predlog o priznanju posebnih italijanskih interesov v Etiopiji (!).

Mussolini je dejal na seji italijanske vlade 14. septembra, da Italija pri reševanju etiopskega vprašanja ne bo pristala na noben kompromis, zato kompromisne rešitve komisije Društva narodov, ki je bila podobna angleškemu in francoskemu predlogu, ni sprejela, čeprav je bila z njo zadovoljna celo etiopska de-

legacija. Zadnji angleški adut, ki je še ostal, je bila koncentracija mogočnega brodogradništva v Sredozemlju. To je bilo za Anglijo zvezano z velikimi stroški, poleg tega pa še udarec v prazno. Mussolini je v intervjuju 20. septembra dejal, da predlog komisije sveta Društva narodov za Italijo ni samo nesprejemljiv, temveč tudi smešen. Če pa bo Društvo narodov grozilo s sankcijami, lahko nastanejo spremembe na evropskem zemljevidu. Poudaril je, da ni mislil igrati pokerja, ko je dal dve milijardi lir za to, da je mogel poslati v vzhodno Afriko 200 000 oboroženih mož.

Italijanska vlada je 23. septembra končno sklenila poslati zahtevo Društvu narodov, da dobi zvezo med Eritrejo in Somalijo čez Etiopsko ozemlje, da dobi Etiopija dohodok iz morju čez italijansko ozemlje in končno razorožitev etiopske vojske, nad katero bo prevzela vrhovno komando Italija. Svet Društva narodov je za preučitev teh zahtev postavil novo komisijo 13 članov. Mussolini je 2. oktobra ukazal zatrobiti velik alarm za vse fašiste v Italiji. Dejaj, da je Italiji dovolj tega popuščanja, izrazil pa je upanje, da francoski narod ne bo nastopil s sankcijami proti Italiji in da Anglija zaradi obrambe barbarskega naroda ne bo tvegala pahniti Evrope v vojno katastrofo. Naslednjega dne je Italija napadla Etiopijo na severu (maršal de Bono) in na jugu (general Graziani). Spočetka je šlo hitro, potem pa počasneje in morali so celo zamenjati najvišje italijanske komandante. Etiopski cesar Hajle Selasje je ukazal splošno mobilizacijo šele tedaj, ko je Italija napadla. Etiopska vojska je štela nekaj nad 350 000 mož, bila pa je pod komando raznih plemenskih vojvod (rasi). To ni bilo koristno, poleg tega pa je bila etiopska vojska skrajno slabo in primitivno oborožena. Komisija trinajstoriice sveta Društva narodov je 5. oktobra prenehala delati in svet je imenoval novo komisijo šestih članov (Anglija, Francija, Portugalska, Danska in Čile). Nastopila je namreč zadnja stopnja, kot jo je določal poslovnik Društva narodov, in sicer obsodba Italije kot napadalke in obvezen sprejem sankcij proti Italiji. Za napadalca so razglasili Italijo že 7. oktobra, teže pa je bilo s sankcijami. Končno so sprejeli tudi te s 50 glasovi proti 3 (Avstrija, Madžarska in Albanija). Države, ki so sprejele sankcije, so bile dolžne ustaviti izvoz orožja v Italijo, izvoz kavčuka, svinca in kroma in se obvezati, da ne bodo ničesar uvažale iz Italije. Kaj pa nafta? Prav te ni bilo prepovedano uvažati in tako so lahko velike petrolejske družbe zaslužile.

Omeniti je treba še to, da Nemčijo in ZDA sankcije niso vezale, ker nista bili člani Društva narodov. Tako je to vojno sprožil veliki kapital, da bi še več zaslužil!

Avstrija. Tu sta se kmalu izoblikovali dve napol vojaški organizaciji, socialnodemokratski Schutzbund in buržoazni Heimwehr, ki sta si bili stalno v laseh. Na aprilskih volitvah 1927 so dobili socialni demokrati samo 200 000 glasov manj kot obe buržoazni stranki (klerikalci in velikonemci), komunistična partija Avstrije pa komaj 16 000 glasov. Julija 1927 je bil na Dunaju štrajk in velike demonstracije. Policija je streljala v množico in ubila 85 demonstrantov.

Velika kriza se je začela v Avstriji maja 1931 s polomom nekaterih velikih denarnih zavodov, kar je prineslo brezposelnost in veliko revščino. Kljub vsej svoji moči socialni demokrati niso bili kos situaciji in delavci so polagoma začeli prehajati pod vpliv avstrijskega klerikalizma pa tudi nacionalnega socializma, ki se je širil iz Nemčije. Klerikalizem se je še okrepil, ko je maja 1932 sestavil vlado avstrijski krščanski socialist Dollfuss in poskušal vladati s trdo roko. Marca 1933 je Dollfuss razpustil parlament in socialnodemokratski Schutzbund, kmalu zatem tudi komunistično stranko Avstrije in NSDAP. Odpravil je vse demokratske zakone. Vse to je bil uvod v sklenitev konkordata s sveto stolico v začetku junija 1933, s katerim so uvedli v Avstriji korporativizem. Avstrija je postala konfesionalna država in branik klerikalizma v Podonavju. Dollfuss je napovedal boj komunizmu, socializmu in nacionalnemu socializmu. Njegov režim je začel dvigati tudi legitimiste, pobornike za vrnitev Otona Habsburškega, sina zadnjega avstrijskega cesarja Karla, in po občinah so se začeli številni referendumi o njegovi vrnitvi, dajali so mu častno občanstvo itd.

Januarja in februarja 1934 so začeli hudo preganjati socialne demokrate, preganjanje se je spremenilo v prave vojaške operacije Heimwehra in avstrijske vojske proti Schutzbundu (Linz, Dunaj, Floridsdorf in na Zgornjem Štajerskem). Boji s socialnimi demokrati so prenehali šele 18. februarja. Veliko jih je bilo pobitih, ranjenih in zaprtih, vlada je razpustila socialno demokratsko stranko, parlament pa je njenim poslancem odvzel mandate. V tem času se je zapletel Dollfuss tudi v spor z Nemčijo, ker je obdolžil Hitlerja, da si prilašča oblast nad Avstrijo. Toda

Hitler mu je odgovoril, da gre le za naravno ekspanzijo idej nacionalnosocialistične stranke.

V govoru v Beljaku v začetku marca je Dollfuss dejal, da 90 % avstrijskih delavcev nima ničesar skupnega z radikalnimi socialnimi demokrati in komunisti. Obljubil je novo ustavo, po kateri bo postala Avstrija stanovska država po načelih papeževe okrožnice Quadragesimo anno. Parlament (brez 71 socialnodemokratskih mandatov) je novo ustavo sprejel 1. maja 1934. Za varstvo nove korporativistične Avstrije je bila ustanovljena nova napol vojaška klerofašistična organizacija Domovinska fronta (Heimatfront). Toda hkrati se je v Avstriji povečala nacionalno socialistična dejavnost (atentati in sabotaže), za katero je Dollfuss zagrozil celo s smrtnimi kaznimi. Višek je dosegla ta nacionalno socialistična dejavnost 25. julija 1934 na Dunaju, ko so avstrijski nacionalni socialisti ob polni podpori Nemčije izvedli kratkotrajni puč, zasedli radijsko oddajno postajo in ubili Dollfussa. Vlada je puč na Dunaju še istega dne zadušila, nemiri pa so nekaj časa še trajali na Koroškem, Štajerskem in v Gornji Avstriji.

Že 29. julija je postal novi kancler Schuschnigg; Nemčija je še bolj vzdignila glavo, Italija pa je začela zbirati svoje sile na Brennerju in na koroški meji in Mussolini je brzojavil Schuschniggu, da bo varoval neodvisnost Avstrije. Hitler je začasno stisnil rep med noge in obsodil atentat na Dunaju. Na posebnem sestanku med Mussolinijem in Schuschniggom 21. avgusta 1934 v Firencah je Mussolini slovesno prevzel zaščito nad Avstrijo. Temu se je pridružila tudi skupna izjava Anglije, Francije in Italije konec septembra.

V Avstriji je ponovno oživel legitimizem, a o restavraciji Habsburžanov niso hotele nič slišati Anglija, Francija, Nemčija in Italija.

Toda leto dni po Dollfussovem umoru Schuschnigg ni več mogel računati na Mussolinijevo pomoč, ker sta se Nemčija in Italija že močno zblížali. Nezanesljive so postale tudi angleške in francoske obljube. Zato je Avstrija sklenila z Nemčijo pogodbo, v kateri sta obe državi obljubili, da bosta – ker pripadata nemškemu kulturnemu krogu – skrbeli za dobre kulturne odnose. Vzpostavili sta zopet mali obmejni promet in normalne gospodarske odnose ter obljubili obojestransko prijazno zunanjo politiko.

Madžarska. Kot Avstrija je tudi Madžarska kmalu po vojni dobila veliko mednarodno posojilo, kar pa ni moglo v celoti rešiti

njenega gospodarstva. Zato je bilo ob krizi 1931 kar 60 % industrijskih in kmečkih delavcev brez posla. Avgusta 1931 je po desetih letih padla Bethlenova vlada. Nova Karolyjeva vlada je skušala reševati krizo s povečanjem davkov, to pa je v deželi povzročilo še večjo nejevoljo. Julija 1932 se je policiji posrečilo aretirati ilegalnega sekretarja komunistične stranke Madžarske, ki je bil izvoljen avgusta 1925 na Dunaju. Tej aretaciji so sledile aretacije številnih drugih komunistov. Za Karolyijem je septembra 1933 sestavil vlado vojni minister Gömbös, simpatizer italijanskega fašizma. Skupaj z Dollfussom je marca 1934 podpisal tako imenovane rimske protokole, s katerimi je Italija jamčila neodvisnost obeh držav.

ČSR. Državo, ki se je v začetku naslonila povsem na Francijo in malo antanto, so znotraj razjedale hude krize zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja (Nemci, Slovaki, Poljaki in Ruteni), nezdravi so bili tudi odnosi s katoliško cerkvijo in neprijateljski odnosi z vsemi sosednjimi državami.

Šele 1926 so v vlado stopili slovaški avtonomisti in tako so tudi druge narodne manjšine dobile neke vrste avtonomijo. Šele leta 1928 so dosegli spravo s katoliško cerkvijo (modus vivendi), že jeseni 1929 pa se je znova silno zaostriło slovaško vprašanje.

Tudi ČSR ni prizanesla kriza, na katero so delavci, obrtniki in kmetje odgovorili pomladi 1932 z velikimi štrajki in nemiri, posebno v severni Češki, tako da sta policija in vojska aprila 1932 te nemire komaj zatrli. Od tod so se prenesli nemiri na Slovaško in v Podkarpatsko Rusijo; tu jih je nerešeno nacionalno vprašanje samo še povečevalo. V začetku 1933 je bilo v ČSR milijon brezposelnih, industrijska proizvodnja pa je padla za 56 odstotkov v primeri s proizvodnjo v letu 1929. To je pripeljalo čehoslovaško buržoazijo do posebne vrste diferenciacije. Kmetijci (agrarcji) so se začeli naslanjati na Nemce, češki nacionalisti (klerikalci in liberalci) ter socialni demokrati pa na zahodne demokratične države. Tako je aprila 1935 ustanovljeno celo gibanje Narodna enotnost, ki je zahtevalo vzpostavitev fašistične diktature in sklenitev vojaške ter politične zveze z Nemčijo.

Majske volitve 1935 so pokazale, da to gibanje ali blok ni bil tako slab, saj je dobil 23 % vseh glasov, medtem ko so na zahod orientirane čehoslovaške stranke skupaj s komunisti dobile 38 %. Zato moremo razumeti tudi sklenitev pogodbe ČSR

s Sovjetsko zvezo, h kateri je ČSR na eni strani prisilila Francija, na drugi strani pa so zanjo vztrajno agitirali komunisti, katerih stranka je bila že dalj časa legalna.

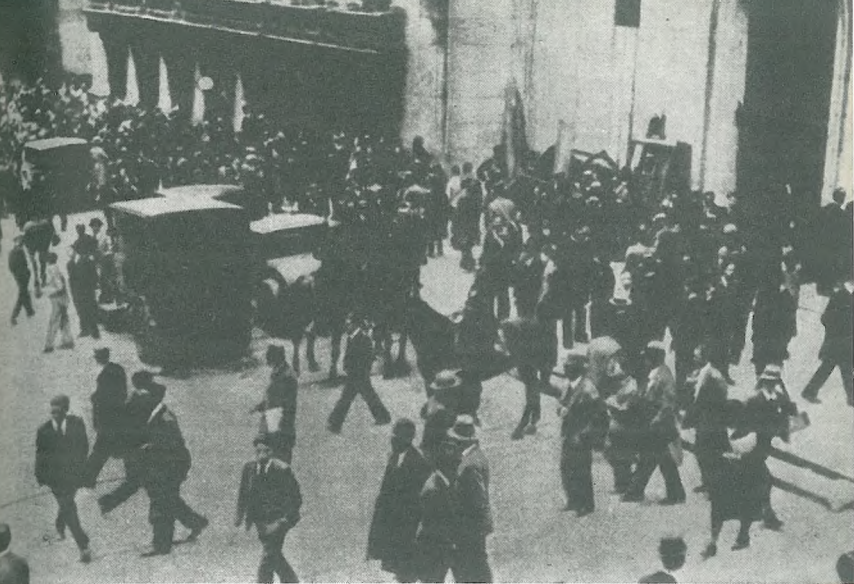
Ta pogodba je bila v bistvu podobna tistim, ki jih je že sklenila Sovjetska zveza z Francijo, Poljsko, z baltskimi državami in s Finsko. Predvidevala je v primeru nevarnosti obeh podpisnic medsebojno posvetovanje, če pa bi bila katera izmed podpisnic napadena, pa takojšnjo pomoč. Toda prav pri sovjetsko-čehoslovaški pogodbi je bila vnesena še posebna klavzula, da bo Sovjetska zveza nudila vojaško pomoč samo takrat, če bi ČSR priskočila na pomoč že tudi Francija. Prav ta klavzula je potem igrala pomembno vlogo pri usodnih dogodkih v ČSR leta 1938 in 1939.

Dne 11. decembra 1935 je odstopil stari predsednik Masaryk (umrl 14. septembra 1937), za novega predsednika republike pa je bil izvoljen dr. Edvard Beneš.

Romunija. Kmalu po vojni je postala dežela v pridobivanju nafte prva v Evropi (brez Sovjetske zveze) in sedma na svetu. Zato je povsem jasno, kdo vse se je skušal usidrati v tej deželi, kjer je bila vsa velika industrija že tako v lasti tujega kapitala, na deželi pa je kot na Madžarskem še vedno prevladovala fevdalna velika posest. Obe glavni buržoazni stranki, liberalci in kmetijci, sta bili v bistvu za fašizem, čeprav sta se med seboj neprestano napadali.

Začetek 1926 so liberalci izgnali iz dežele prestolonaslednika Karla, na volitvah maja pa so zmagali kmetijci; ti so se na oblasti posebno izkazali z nasilno romunizacijo v Romuniji živečih drugih narodov in narodnih manjšin, s preganjanjem ilegalne komunistične stranke in z ustanavljanjem napol vojaških fašističnih organizacij.

V zunanji politiki je vlada sklenila mnogo pogodb, med temi tudi s Sovjetsko zvezo (septembra 1926). Leta 1927 so agrarce na vladi zamenjali liberalci, a v deželi se ni nič spremenilo, razen da je umrl kralj, prestolonaslednik pa se ni smel vrniti v deželo, čeprav so ga vsiljevali Angleži in Nemci. Zato je postal kralj njegov šestletni sin Mihael. Decembra 1928 so liberalce zopet zamenjali kmetijci, ker so se liberalci ustrašili velikega kongresa kmetijske stranke, ki je sklenil oboroženi pohod na Bukarešto. Da bi kmetijci še bolj razdražili liberalce, so junija 1930 dovolili povratek bivšemu prestolonasledniku Karlu; ta je pahnil s prestola

»Črni petek« 24. 10. 1929 na borzi v New Yorku

Razdeljevanje hrane brezposelnim v Detroitu 1930

Požig Reichstaga 27. 2. 1933

svojega sina in zavladal sam. Toda liberalci so se kmetijcem maščevali tako, da so povsem podprli uvedbo kraljeve osebne diktature. Diktaturo je potem kralj uvedel po zgledu svojega zeta, v Jugoslaviji, kralja Aleksandra Karadjordjevića. Zato je Maniu, šef kmetijske stranke oktobra 1930 odstopil, nato pa je kralj iz hvaležnosti izročil vlado liberalcem, a jih je 1932 zopet odslovil in poklical nazaj kmetijce.

Prav takrat je v Romuniji dosegla gospodarska kriza višek, saj je bilo skoraj pol milijona brezposelnih. V začetku 1933 so izbruhnili veliki štrajki železničarjev in naftnih delavcev, revolucionarno gibanje pa se je začelo tudi med kmeti. Policija je na veliko odstranjevala komuniste in marca 1933 je aretirala sekretarja CK komunistične stranke Romunije Georgija Deja. Nad stavkujoče delavce in kmete je vlada poslala vojsko, a ta je ponekod odpovedala pokorščino. Pričeli so se hudi boji, v katerih je bilo čez 400 pobitih, več sto ranjenih in nad dva tisoč aretiranih.

Konec 1933 so prišli znova na oblast liberalci, vendar niso mogli preprečiti prvomajskih demonstracij; te so bile zlasti v Bukarešti. Po teh velikih demonstracijah je poskušala komunistična stranka ustanoviti enotno fronto, a socialisti so sodelovanje odklonili. Kljub temu se dežela 1935. leta še nikakor ni mogla pomiriti in ilegalni komunistični stranki se je posrečil pomemben sporazum z levim krilom kmetijcev (Petru Groza).

Bolgarija. Začetek leta 1924 je bila ustanovljena legalna komunistična stranka dela, ki je organizirala 1. maja velike demonstracije v deželi, pri teh je komuniste podprlo levo krilo kmetijske stranke. Toda buržoazija je udarila s tako silo, da je to revolucionarno gibanje začelo pešati. Zadnje dejanje je bil atentat s peklenskim strojem 16. aprila 1925 v polni cerkvi Svete Nedelje v Sofiji, kjer je bila pri bogoslužju navzoča tudi vsa vlada. Vlada je takoj razglasila obsedno stanje, veliko ljudi je bilo zaprtih, nekateri so se rešili v Sovjetsko zvezo, drugi pa so odšli v hribe in začeli tam ustanavljati oborožene oddelke.

Zaradi obmejnega incidenta oktobra 1925 bi bila kmalu izbruhnila vojna med Bolgarijo in Grčijo, svet Društva narodov pa je to preprečil in Grki so se morali umakniti. Februarja 1927 se je komunistični stranki znova posrečilo ustanoviti legalno delavsko stranko. V tem času so se pričeli zboljševati tudi odnosi z Jugoslavijo, vendar pa so se zaradi pogostih napadov komitov v Makedoniji jeseni znova poslabšali in meja med obema deželama je

ostala zaprta več kot leto dni. Oktobra 1930 se je poročil car Boris s hčerjo italijanskega kralja, to je pomenilo neke vrste italijansko obkoljevanje Jugoslavije.

Gospodarska kriza je dosegla višek v letih 1930 in 1931. Takrat je bilo nad 200 000 brezposelnih, cene kmetijskih pridelkov pa so padle na najnižjo stopnjo. Leta 1933 je bilo v deželi veliko štrajkov in upornih gibanj med kmeti. Ta upornost se je zasejala celo med armado in mornarico. Zaradi močne zmage komunistov pri volitvah v mestni odbor v Sofiji septembra 1932 se je začela formirati polfašistična organizacija ZVENO (zveza nacionalistov, podobna jugoslovanski Orjuni), že aprila 1933 pa so razveljavili vse komunistične mandate. Bolgarija in Jugoslavija sta se zopet zblížali in oktobra 1933 je obiskal jugoslovanski kralj Aleksander Sofijo, decembra pa bolgarski car Boris Beograd. Ko je bila 9. septembra 1934 podpisana v Atenah balkanska pogodba (Jugoslavija, Romunija, Turčija in Grčija), ki naj bi zavarovala meje na Balkanu, Bolgarija k tej pogodbi ni hotela pristopiti, ker ni hotela s tem priznati veljavnosti mirovne pogodbe v Neuillyju. K tej pogodbi tudi ni hotela pristopiti italijanska zaveznica Albanija.

V Bolgariji (kot v Jugoslaviji in Romuniji) je nastala odkrita kraljeva diktatura šele maja 1934. Diktaturo sta podprli vojska in ZVENO. Takoj je udarila po vseh demokratičnih silah, vendar je bila bolgarska buržoazija že junija 1934 nekako prisiljena navezati diplomatske stike s Sovjetsko zvezo. Med bolgarsko buržoazijo je začel nastajati spor, ali naj bi se Bolgarija v zunanji politiki naslonila na Francijo (ZVENO in njen šef Georgijev) ali na Nemčijo (kralj in Cankov), kralj pa je leta 1935 zadevo pogladil tako, da je sestavil vlado iz obeh skupin.

Grčija. Po polomu »velike ideje« (Lloyd George – Venizelos) se je v Grčijo preselilo iz Trakije in Male Azije več kot milijon dvesto tisoč Grkov ali četrtnina prebivalstva Grčije. Grčija je bila marca 1924 razglašena za republiko, to je aprila potrdil tudi referendum. Leto dni zatem je prevzel oblast general Pangalos in v začetku 1926 razglasil vojaško diktaturo. Aprila 1926 je bil izvoljen za predsednika republike, moral pa je kmalu odstopiti in na njegovo mesto je bil z veliko večino izvoljen Konduriosis. Toda že v avgustu 1926 ga je strmoglavil general Kondilis; ta je poklical nazaj za predsednika generala Pangalosa, kar pa je povzročilo velike nemire in spopade med prebivalstvom in vojsko.

Leta 1928 se je vrnil v deželo Venizelos in ostal na oblasti več kot štiri leta. Ta veliki sovražnik Turkov se je končno le pobotal z njimi. Na volitvah septembra so sicer zmagali republikanci, a že v začetku januarja 1933 se je vrnil na oblast Venizelos in septembra 1933 podpisal s Turčijo pogodbo o jamstvu meja obeh držav.

Toda republikanci so bili še močni in so pomladi 1935 dokončno pregnali Venizelosa, ki je 18. marca 1936 umrl v Parizu. Jeseni 1935 je izvedel general Kondilis puč in uveljavil ustavo iz leta 1911, nato se je 3. novembra – po referendumu – vrnil v deželo kralj Jurij. Volitve v začetku 1936 so potekale tako, da ni bilo moč sestaviti koalicijske vlade, zato je avgusta 1936 uvedel general Metaxas vojaško diktaturo.

Turčija. V miru so izvedli v deželi vrsto pomembnih reform. Odpravili so kalifat, islam je sicer ostal državna vera, a svobodne so bile tudi druge vere. Odpravili so versko prisego in uvedli obvezni civilni zakon, gregorijanski koledar, latinski alfabet, decimalni sistem in prepovedali nošnjo zara ženam. Seveda so vse te reforme rodile močno reakcijo v konservativnih krogih, a Kemal je imel v rokah zelo močan adut, veliko izboljšanje turškega gospodarstva. Dežela je bila v dobrih odnosih s Sovjetsko zvezo in zahodnimi silami in že leta 1925 je zahtevala revizijo lousanske pogodbe; to je naslednjega leta tudi dosegla.

Poljska. V deželi so začeli silno hitro rasti raznih vrst karteli in okrepili so se veliki posestniki. V mestih je bila brezposelnost, na deželi pa je stradala vaška revščina. Zato je bilo 1924 veliko štrajkov, vaška revščina je zahtevala agrarno reformo, v ukrajinskih in beloruskih predelih pa se je začelo gibanje za priključitev k Sovjetski Rusiji. Leta 1924 je bila ustanovljena neodvisna kmetijska stranka, ki se je kmalu povezala s komunistično delavsko stranko. Marca 1925 se je komunistična delavska stranka Poljske preimenovala v komunistično stranko Poljske.

Poleti 1925 se je pričela huda carinska vojna med Nemčijo in Poljsko. V Poljski se je začel kopičiti neprodan šlezijiški premog in padati je začela vrednost denarja. Maja naslednjega leta je izvedel Pilsudski puč. Z vojsko je zasedel Varšavo in tu se je dal konec maja izvoliti za predsednika republike. Vendar se je kmalu premislil. Ostal je še naprej samo vojni minister, na predsedniško mesto pa je postavil profesorja Moscickega. Kljub temu je ostal Pilsudski dejanski diktator vse do maja 1935. V deželi je bilo

veliko štrajkov, policija je preganjala komuniste, zlasti še po marčnih volitvah 1928, ko je režim dobil od 444 mandatov samo 123, delavska in kmečka zveza pa je dobila čez milijon glasov.

Poleti 1930 je Pilsudski razpustil sejem in zaprl vse voditelje opozicije. Novi sejem je marca 1932 oddal vladi vse zakonodajne pravice, še večjo diktaturo pa je prinesla aprilaska ustava 1935.

Poljska ni bila članica male antante, čeprav je to Francija zelo želela. Januarja 1934 je Poljska sklenila z Nemčijo pogodbo o miroljubnem reševanju medsebojnih sporov. Toda s to pogodbo ni bila zadovoljna Francija, ki se je že delj časa trudila za ustanovitev nekakšnega »vzhodnega Locarna«, to je zavarovanje miru na vzhodnih nemških mejah. Za ta mir naj bi jamčile Nemčija, Sovjetska zveza, baltske države, Finska in Poljska. Toda Pilsudski je videl večjo vrednost v neposredni naslonitvi Poljske na Nemčijo in ni hotel stopiti v nobeno zvezo, v kateri bi bila Sovjetska zveza.

Mala antanta. Njen nastanek leta 1920 je bil plod francoske zunanje politike in strahu treh držav, ČSR, Jugoslavije in Romunije. Francija je spočetka mislila, da bo Horthyjeva Madžarska dovolj močan novi antemurale christianitatis proti Sovjetski zvezi in boljševiški nevarnosti v Podonavju. Toda prav kmalu se je izkazalo, da je bila Madžarska sama premalo močna. Zato se je Francija odločila za novo predstražo, sestavljeno iz treh omenjenih držav. Te so se enako bale boljševizma kot Francija, bale pa so se še restavracije Habsburžanov bodisi na Dunaju bodisi v Budimpešti. Še posebej pa so imele vse tri strah pred Madžarsko, kajti po vojni so dobile veliko njenega ozemlja. Poleg tega Jugoslavija tudi ni bila v prijateljstvu z Italijo. Zato so sklenile v letih 1920 in 1921 vse tri države vrsto političnih in vojaških pogodb in v rabo je prišlo ime mala antanta. Ta pa ni prinesla nobeni državi ugodnih uspehov in ob hudih političnih krizah od leta 1937 dalje je polagoma razpadla.

Vatikan. Rekli smo že, da je sledil Benediktu XV. na papeškem prestolu Pij XI., papež številnih konkordatov in obnovitelj številnih diplomatskih zastopstev pri sv. stolici. Ker sv. stolica ni bila povabljenaa v članstvo Društva narodov, čeprav se je za to vatikanska diplomacija precej trudila, je Pij XI. že v eni prvih svojih okrožnic (Ubi arcano) aludirial na nesposobnost Društva narodov, češ da ne more dati narodom v modernih časih tistega,

kar je bila sposobna dati družbi v srednjem veku Kristusova Cerkev. Poudaril je, da je rešitev človeške družbe možna samo pod vodstvom Cerkve, zato je 1925. leta z okrožnico Quas primas uvedel nov praznik Kristusa kralja z geslom »mir Kristusov v kraljestvu Kristusovem« in zatrdil, da je le Cerkev »najpopolnejša družba svoje vrste, učiteljica in voditeljica vseh drugih družb«.

Papež je poskušal doseči diplomatske odnose celo s Sovjetsko zvezo, vendar se pa to ni posrečilo, pač pa je obnovil diplomatske odnose s Francijo, takoj nato razglasil Ivano d'Arc za svetnico. Sklenil je konkordate s Poljsko, Romunijo, ČSR (modus vivendi), z baltskimi državami, Bavarsko, s Prusijo, Italijo in kasneje z Nemčijo in Avstrijo. V glavnem so vsi ti konkordati urejali tele zadeve: svobodno izvrševanje in izpovedovanje katoliške religije in njenih dolžnosti, pri čemer država podpira Cerkev, ureitev vojaške službe klerikov, uvedba pouka verouka v ljudskih in srednjih šolah, veljavnost v cerkvi sklenjenega zakona tudi za državno področje, veljavnost izpiskov iz župnijskih matičnih knjig tudi za civilno področje, cerkev dobi privileg javnopravne korporacije. Pred imenovanjem novega škofa sporoči cerkvena oblast državi samo kandidatovo ime z vprašanjem, ali ima kak splošen državljanski pomislek proti kandidatu itd.

Posebno znan pa je papež Pij XI. po tem, da je vpeljal veliko novost v organizacijsko življenje katoliške Cerkve, Katoliško akcijo. Katoliška Cerkev ima samo tri hierarhične stopnje, župnik, škof in papež. Velika novost Katoliške akcije pa je v tem, da daje laikom polno pravico sodelovanja pri hierarhičnih stopnjah, toda le pri župnikovi in škofovi. Nikoli pa ni papež jasno povedal, v čem in kakšno naj bi bilo to laično sodelovanje odborov Katoliške akcije z župnikovo ali škofovo oblastjo; ali naj bi bila to nekakšna laična kontrola ali celo pravica laikov pri izvrševanju hierarhične oblasti. Zato je nujno morala nastati najrazličnejša praksa, in to zlasti praksa skrajnosti, da so si začeli laiki prilaščati nad cerkveno hierarhijo preveliko oblast, kar je vodilo v klerofašizem.

Temeljna papeževa politika po letu 1930 je bila zelo obziren boj proti fašizmu in nacionalnemu socializmu. Ta boj je bil nujen, kajti vsi trije režimi so bili totalitaristični in zato se je nujno moral razvijati boj okoli vprašanja monopola nad usodo človekovega življenja. Pričeli so se celo hudi spori in preganjanje katoliške duhovščine, tako v Italiji kot v Nemčiji; nikdar pa ni papež ob-

sodil ne fašističnega in ne nacionalno socialističnega režima in tudi ne obeh strank.

Pač pa je papež usmeril glavni boj proti komunizmu. Že februarja 1930 je izrazil v nekem pismu bojazen, da ne bi komunizem zanetil socialne revolucije, ki bi bila nevarna organizaciji katoliške cerkve. Maja 1930 pa je v okrožnici *Quadragesimo anno* obsodil komunizem, socializem, krščanski socializem in prepovedal vernikom, da bi bili v kakršni koli socialistični organizaciji. V isti okrožnici se je izrekel za fašistični korporativni red. Isto, samo s prizvokom še večje sovražnosti proti komunistom »ali kakor koli se že drugače imenujejo« je povedal tudi v okrožnici *Charitate Christi compulsi*.

ZDA. Na predsedniških volitvah novembra 1924 je bil izvoljen republikanec Coolidge. Njegovo geslo je bilo, naj ZDA trgujejo in bogatijo. Začela se je velikanska produkcija jekla in železa, koncentracija produkcije (produkcija avtomobilov je na primer prešla samo v roke Forda, General Motorsa in Chryslerja). A vse to je stalno spremljala armada tri do štiri milijone brezposelnih, beg revnih pa tudi bogatih farmerjev z dežele v mesta in veliki štrajki. Na predsedniških volitvah novembra 1928 je zmagal zopet republikanec, to pot multimilijonar Hoover; ta je ob nastopu službe dejal, da prihaja svet v razdobje najveličastnejšega gospodarskega razvoja in blaginje. A se je temeljito zmotil! Prvi znanilci velike krize, ki ni zajela samo ZDA, temveč z njimi ves svet, so se začeli kazati v ZDA že sredi 1929, ko se je v trgovinah in tovarnah kopičilo vedno več neprodanega blaga. Dne 21. oktobra je bil tako imenovani »črni petek«, ko se je nenadoma – še danes ni pojasnjeno – začela manjšati vrednost delnic na newyorški borzi in so te v slabem mesecu padle za 40 odstotkov od svoje nominalne vrednosti. Vzporedno s tem se je taktaj začelo pri ljudeh manjšati zaupanje v vse denarne zavode, to pa je začelo hromiti vso trgovino. Cene so začele padati, prenehala je vsaka kupčija, tovarne so začeli zapirati in število brezposelnih je v nekaj mesecih narastlo na blizu petnajst milijonov.

Predsednik Hoover je mislil, da je ta kriza zgolj »psihološkega značaja« in da se bo blaginja vrnila, brž ko bodo začele tovarne zopet delati in ko se bodo ustalile cene. Tudi je menil, da lahko rešijo brezposelnost privatna dobrodelna društva, cerkve in deželne vlade. Toda iz tega ni bilo nič, kriza je divjala dalje in v treh letih je nad 5000 bank moralo zapreti vrata.

Na volitvah novembra 1932 je bilo izvoljeno volilno telo, ki je potem izbralo za novega predsednika demokrata Franklina Roosevelta. Ko je ta 4. marca 1933 nastopil službo, je bilo v ZDA točno 17 milijonov brezposelnih. Rooseveltov odločni spopad s krizo in poskuse, da bi izboljšal gospodarstvo ZDA, imenujemo New deal. To je velikopotezen in dobro premišljen program, ki naj bi v letih 1933 do 1936 rešil vprašanje delavcev, farmerjev in brezposelnih, vprašanje narodnega gospodarstva in nakazal smerice za prihodnjo gospodarsko ureditev ZDA. Najprej pa se je Roosevelt lotil finančne krize. Zapreti je dal prav vse banke, nato pa dovolil znova poslovanje vsem doslej solidnim bankam, a pod nadzorstvom državnega komisarja. Obenem je znižal plače državnim uslužbencem in pokojnine, zvišal takse, davke itd.

Ukrepi za rešitev delavcev, farmerjev in brezposelnih so bili: skrb za mladino družin, ki jih je zajela kriza; ustanovljeno je bilo čez 2 000 taborišč za mladino, od koder je hodilo 1 600 000 mladih ljudi samo za hrano in obleko na delo (urejanje parkov, cest itd.). Dalje je ustanovil posebno institucijo za razdeljevanje denarne podpore brezposelnim. Ta je v letih 1933 do 1935 razdelila 3 milijarde dolarjev podpore; posebna ustanova je skrbela za začasno zaposlitev in v letih 1933 do 1934 dala delo že 4 milijonom brezposelnih. Na daljše perspektive pa je bila ustanovljena služba za javna dela, za gradnjo kanalov, šol, mostov, cest itd.

Za ozdravljenje narodnega gospodarstva so izpeljali reformo denarja po načelu, da mora dolar, ki je izgubil vrednost v krizi, dobiti vrednost nazaj le s pravilnim porastom cen. Že aprila 1933, torej mesec dni po nastopu Rooseveltove službe, je vlada odpravila zlato podlago dolarju in jo spremenila v srebrno. Tako je bil novi dolar vreden le 59,06 centov starega dolarja in vlada je mogla s tem prihrankom že maja 1933 poslati v obtok 3 milijarde novih dolarjev, hkrati pa je začela kupovati zlato za zelo visoke cene. Nato je začela vlada dajati bankam, železnicam in industrijam velika posojila, obenem pa je v industrijskih podjetjih določila delovni tednik, minimalne mezde in dala delavcem pravico združevanja. Vprašanje farm in farmerjev naj bi rešile razne odredbe o posojilu farmerjem in odredbe o državnem diktiranju sajenja samo določenih kultur, na primer samo tobaka, samo žita itd.

Najbolj pomembni reformi New deala sta bili torej dve: reforma industrije, po kateri so vso industrijo v ZDA razdelili na

17 skupin. Vsaka od teh skupin je morala izdelati tako imenovani kodeks podobne konkurence, to je določiti obseg proizvodnje, mezdo, delovni čas, ustanoviti je morala delavske sindikate, dovoliti delavcem sklepanje kolektivnih pogodb in morala je rajonizirati svoje tržišče. Res je hotela ta reforma tudi preprečiti delavski revolucionarni boj, vendar pa je bila pozitivna v tem, da je veliko pomagala odpraviti brezposelnost. Za zadušitev morebitnega revolucionarnega gibanja delavcev so imele ZDA še vedno na razpolago dovolj oboroženih sil. Druga pomembna reforma pa je bila ureditev kmečkega gospodarstva. Namen te ureditve je bil zvišanje cen kmetijskih proizvodov na raven 1909 do 1914, zvišanje izvoza pšenice in bombaža in povečanje glav klavne živine.

Kitajska. Pomladi 1928 je začel Čankajšek ofenzivo proti severu. Pri tem je zadel na novega sovražnika, Japonsko, ki je v obrambo svojih interesov poslala v Mandžurijo kar ekspedijski korpus. Nankinška vlada (Čankajšek) je proti temu protestirala pri Društvu narodov, a brez uspeha, zelo pa je uspel nankinški vladi bojkot japonskega blaga. Junija 1928 je Čankajškova vojska zasedla Peking in nankinška vlada je poleti istega leta sklenila vrsto pogodb z ZDA, Anglijo in Francijo. Nankinška vlada je prenesla svoj sedež v Peking in na 3. kongresu Kvomintanga marca 1930 je popolnoma zmagala Čankajškova politika sodelovanja z zahodnimi velesilami in prav v tem času so se močno povečale investicije zahodnih držav na Kitajskem. Ko je Čankajšek v Pekinguni uničil tudi opozicijo, ki je bila bolj za naslonitev Kitajske na Japonsko (kar je terjalo skoraj 300 000 mrtvih), se je lotil nove naloge – iztrebiti komunizem na Kitajskem.

Že konec 1930 je poslal Čankajšek stotisočglavo armado proti kitajski rdeči armadi, ki je bila v pokrajini Čansi. Ta pohod je bil krvavo odbit, a Čankajšek je poslal februarja 1931 drugo armado, še enkrat večjo in julija 1931 trikrat večjo armado, ki jo je vodil sam v družbi angleških, nemških in celo japonskih vojaških svetovalcev. Toda tudi ta pohod ni bil uspešen.

Prav v tem času se je začela tako imenovana mandžurska kriza, spopad kitajskega nacionalizma z japonskim imperializmom. Japonska je vložila v Mandžuriji precej kapitala, imela pa je poleg svoje vojske v Mandžuriji tudi nekaj pravic pri upravi južne mandžurske železnice. Japonci so septembra 1931 uprizorili incident v Mukdenu, nato pa začeli prodirati v deželo. Zasedli

so Mukden in Kirin, a Čankajšek je miroval. Pekinška vlada je sicer protestirala pri Društvu narodov in njegov svet je takoj zahteval japonski umik, toda zastonj. Oktobra so – prek sveta Društva narodov, čeprav niso bile njen član – zahtevale japonski umik tudi ZDA. Japonska je bila pripravljena umakniti se, če bi Kitajska pristala na vrsto nesprejemljivih pogojev japonske vlade. Toda prav v tem času se je Čankajšek na skrivaj pogajal z japonsko vlado in ji obljubil Mandžurijo, če bi mu Japonci prepustili ostalih 18 kitajskih pokrajin. To pa so Japonci odbili. Decembra je del Čankajškove kvomintanške armade prestopil na stran kitajske rdeče armade, 28. decembra 1931 so bile velike komunistične demonstracije v Nankingu, toda Čankajšek jih je zadušil z vojsko.

V pokrajini Čansi, ki jo je krepko držala kitajska rdeča armada, je bil 7. novembra 1931 prvi kongres sovjetov delavcev in kmetov; udeležilo se ga je 680 delegatov. Sprejeli so načrt, naj pripade vsa oblast sovjetom delavcev, kmetov, rdečearmejcev in vseh delovnih ljudi. Sprejeli so tudi zakon o zemlji (likvidacija veleposesti in razdelitev zemlje med kmete), zakon o osemurnem delavniku, o nacionalizaciji vseh podjetij in bank tujih kapitalistov in o uvedbi delavske kontrole nad podjetji. Kongres je izvolil »centralno vlado revolucionarnih okrajev Kitajske« s predsednikom vlade Mao Ce Tungom.

V začetku 1932 je začela nastajati v severni Kitajski enotna protijaponska fronta, h kateri so pristopili tudi nekateri domoljubni kitajski generali, ki so bili nezadovoljni s politiko Kvomintanga. Toda Japonci so počasi zasedali Mandžurijo in vsi protesti pekinške vlade pri svetu Društva narodov niso nič zalegli. Februarja 1932 so dali Japonci Mandžuriji avtonomijo in oklicali za mandžurskega vladarja leta 1912 odstavljenega zadnjega kitajskega cesarja Pujija. Japonci so obdržali v Mandžuriji le skrb za njeno notranjo in zunanjo varnost in nova država je dobila ime Mandžukuo. Skoraj hkrati so se začeli Japonci izkrcavati v predmestju Šanghaja in kitajska vlada je znova protestirala pri svetu Društva narodov. Toda svet je nasvetoval mirno rešitev in tudi ni priznal ustanovitve Mandžukua. Začela se je prva velika kriza v samem Društvu narodov.

Aprila 1933 je »vlada revolucionarnih okrajev Kitajske« napovedala Japonski vojno in predlagala Kvomintangu konec držav-

ljanske vojne ter oborožitev vsega kitajskega naroda proti japonskim okupatorjem. Toda Kvomintang je ta predlog odbil.

Maja 1933 je Japonska stopila iz Društva narodov. Junija 1933 je začela kitajska rdeča armada napadati japonsko vojsko v Mandžuriji in vladno vojsko Mandžukua in je pri tem dosegla nekaj uspehov. Toda Čankajšek je s pomočjo Japoncev ta del rdeče armade razbil, to pa je povzročilo po vsej Kitajski veliko vznemirjenje. Novembra 1933 je del oficirjev in vojakov 19. armade (Šanghaj) odpovedal pokorščino Čankajšku in ustanovil lastno »narodno vlado«, ta je kmalu za tem z vlado revolucionarnih okrajev sklenila protijaponsko pogodbo. Toda to šanghajsko vlado je že v začetku januarja 1934 razbila kvomintanška vojska.

Jeseni je zbral Čankajšek milijon vojakov. ZDA so mu dale 300 letal, nemška generala Seeckt in Falkenhausen pa sta mu naredila načrte za napad na kitajsko rdečo armado, ki je takrat štela okrog 150 000 vojakov. Kitajska rdeča armada je bila že oktobra obkoljena, a se je srečno prebila proti severozahodu in nastopila tako imenovani veliki marš. Začetek 1935 je dosegla provinco Guičžou, Japonci pa so takrat stali že pred Pekingom, ker se jim Čankajšek ni dosti upiral. Še več. Čankajšek se je sporazumel z Japonci in tako se je Čankajškova vojska, ki je bila doslej zaposlena proti Japoncem v pokrajini Hebej in Čahar, lahko obrnila proti rdeči armadi.

Avgusta 1935 sta CK komunistične stranke Kitajske in komanda rdeče armade pozvala vse kitajske rodoljube k ustanovitvi vsekitajske narodne obrambe in enotne protijaponske vlade. Nankinška vlada na to ni pristala. Japonci pa so podobno kot v Mandžuriji jeseni 1935 ustanovili v severni Kitajski novo državo; nato je japonska vlada 7. oktobra 1935 objavila Kitajski »tri načela«: popolno zблиžanje z Japonsko, priznanje Mandžukua in posebnih japonskih interesov v severni Kitajski ter skupen boj proti komunističnemu gibanju na Kitajskem.

Kitajska rdeča armada je do oktobra 1935 prehodila več kot 12 000 km. Prej omenjena japonska načela so sprožila velike protijaponske demonstracije v Pekingu in Nankingu, to pa je imelo odmev tudi v Kvomintangu. Začelo se je tako imenovano gibanje 9. decembra. Položaj Kitajske konec 1935 nikakor ni bil ugoden. Poleg marionetne države Mandžukuo in države v severni Kitajski je obstajal še vedno Kvomintang (nankinška vlada),

ki se je še vedno bojevala z rdečo armado. Nastalo je vprašanje: ali se bo CK komunistične stranke Kitajske posrečilo zbrati zdrave rodoljubne sile za boj proti Japonski in dokazati kitajskim množicam, da je Čankajšek le orodje Japoncev in drugih imperia-
lističnih sil, predvsem ZDA?

Japonska. Na Japonskem se je stabiliziral kapital konec 1925, medtem ko politika vladajoče buržoazije ni bila enotna. Manjši del, na katerega so vplivali tudi japonski socialisti, je bil za zmerno in demokratično politiko, večji del pa (zlasti fevdalci in oficirska kasta) je bil za čim večjo ekspanzijo. Prva taka ekspanzija se je začela v kitajsko provinco Šantung. Društvo narodov ni moglo več spraviti Japoncev iz Kitajske. V začetku 1930 je močno porasla japonska vojaška kasta, podobna nemškim pruskim junkerjem, in jeseni 1931 je Japonska zasedla že tri kitajske pokrajine v Mandžuriji. Na Japonskem je bila 1931 dovršena koncentracija industrije in kapitala, na deželi pa se je začela na velikoposestniški zemlji velika zadolženost kmetov. Vse je kazalo, da bo oblast prevzela vojaška diktatura, saj so si jo želeli finančni krogi in kasta mladih oficirjev, ki se je rekrutirala iz male in srednjevelike posesti.

Poleti 1931 je Japonska končala svoje priprave za napad na Kitajsko. Čas je bil dvakrat ugoden. Na Kitajskem je divjala državljanska vojna, deželi najnevarnejših japonskih konkurentov, ZDA in Anglijo pa je pretresala velika gospodarska kriza. Tako je začela Japonska septembra 1931 operacije v Mandžuriji in jo do februarja 1932 zasedla. Januarja 1932 je poskušala zasesti tudi Šanghaj, a so poleg Društva narodov odločno protestirale tudi ZDA. Šele oktobra 1932 je svet Društva narodov obsodil Japonsko agresijo na Kitajskem, resolucijo o tem pa so izglasovali konec februarja 1933, nato je Japonska – kot prva dežela – stopila iz Društva narodov. Maja 1933 je japonska vojska vdrla v pokrajino Hebej in kvomintanška vlada je to agresijo priznala.

Indija. Leta 1928 je prišla v Indijo posebna angleška vladna komisija, da bi izdelala ustavo. Ker v tej komisiji ni bilo nobene Indijca, so se začele v Indiji velike demonstracije, ki so jih spremljali številni štrajki. Tudi v Indiji je udarila svetovna gospodarska kriza najprej po kmetih.

Kongres kongresne stranke 1929 v Lahoreju je zahteval popolno neodvisnost Indije in sklenil kampanjo za množično meščansko nepokorščino. Kongres iste stranke je 30. januarja 1930

sklenil, da bo preklical sklep o meščanski nepokorščini, če bo britanska vlada znižala davke za polovico, odpravila davek na sol, izpustila zapornike, odpravila tajno policijo itd. Toda britanska vlada je ostala gluha in zato je Gandhi objavil marca 1930 znova meščansko nepokorščino pod geslom bojkot zakonu o monopolu na sol. Indijcem je ukazal, naj si sami pridelujejo sol iz morske vode. Nato je uprizoril tritedenski »solni pohod k morju«, kar je bilo seveda združeno z velikimi protiangleškimi demonstracijami, na katere so Angleži – po že preizkušeni navadi – odgovorili s streljanjem v neoborožene množice in z aretacijo indijskih voditeljev. Konec aprila se je začela velika vstaja v Pešavaru in uporniki so držali mesto deset dni. Tudi v Kašmiru so izbruhnili veliki nemiri.

Junija 1930 je angleški minister Simon objavil, s kakšnim uspehom je delovala njegova komisija; vse to pa se seveda še zdaleč ni ujemalo z indijskimi zahtevami, saj so hoteli svoboden indijski dominion. Ker so ta Simonov elaborat odklonile vse indijske stranke, se je začela novembra 1930 prva konferenca za okroglo mizo v Londonu in trajala do srede januarja 1931. Toda na njej ni bilo zastopnikov kongresne stranke. Na konferenci so govorili o nekaki indijski federaciji, v kateri bi imeli Angleži še pravico skrbeti za obrambo, zunanje zadeve in zunanjo trgovino Indije. Indijski knezi so bili takoj pripravljene sprejeti tako federacijo, Gandhi pa je znova pozval Indijce k meščanski nepokorščini. Nepričakovano pa se je že marca 1931 pogodil z indijskim podkraljem o začasnem prenehanju te nepokorščine, nato je podkralj znova dovolil kongresno stranko in izpustil njene zaprte voditelje. Septembra 1931 se je začela v Londonu druga konferenca za okroglo mizo in trajala do 1. decembra. Navzoč je bil tudi Gandhi. Veliko so govorili, a uspeha ni bilo nobenega. Ko se je Gandhi vrnil, je znova ukazal meščansko nepokorščino, toda Angleži so ga takoj aretirali. Še več. Angležem se je posrečilo tudi zanetiti spor med hindu in muslimani, iz tega so se razvili hudi in krvavi spopadi, zato je muslimanska zveza odpovedala solidarnost s kongresno stranko.

V začetku 1932 se je začela nova meščanska nepokorščina. Trajala je skoraj vse leto, ni pa prinesla nobenih uspehov, kot tudi ne tretja konferenca za okroglo mizo v Londonu novembra in decembra 1932. Končno je britanska vlada novembra 1934 izdala zakon o Indiji, ki je bil neke vrste indijska ustava. Indija je po-

stala federacija pokrajin Britanske Indije in Indije kneževin. Centralni parlament volijo provincialne skupščine, nekaj poslancev pa imenujejo tudi knezi. Centralni parlament imenuje v soglasju s podkraljem tudi centralno vlado. V enajstih pokrajinah britanske Indije so sicer že obstajale pokrajinske skupščine in pokrajinske vlade, a te so bile povsem odvisne od angleških guvernerjev, v kneževinah pa so imeli vso oblast knezi (maharadže). Kljub tej ustavi je obdržal vrhovno oblast še vedno podkralj, volilno pravico v pokrajinah Britanske Indije je dobilo le 10 % prebivalcev, medtem ko v kneževinah volilne pravice sploh ni bilo. Ta indijska »ustava« je stopila v veljavo 2. avgusta 1935.

Indonezija. Zaradi močnega porasta avtomobilske industrije (ZDA, Japonska, Francija in Belgija) so v Indoneziji sicer uspemale in cvetele plantaže kavčuka, toda kmetje in delavci na plantažah so bili zelo revni. Zato sta konec 1926 in 1927 izbruhnili v Bataviji in na Sumatri oboroženi vstaji, ki pa sta bili krvavo zadušeni. Leta 1927 je bila ustanovljena indonezijska narodna stranka. Njen voditelj Sukarno bi bil rad združil tri pomembne sile v Indoneziji za boj proti kolonializmu: razvijajočo se narodno zavest, islam in marksizem. Zato je bila temeljna zahteva kongresa narodne stranke julija 1928 združitev vseh, ki so za narodno neodvisnost Indonezije.

Gospodarska kriza je zadela tudi Indonezijo. Še 1929 je bilo na Javi 179 sladkornih tovarn, 1933 pa le še 79. Leta 1932 je bilo ustavljeno delo na četrtini plantaž kavčuka, hkrati pa je začel sedati japonski in ameriški kapital na naftna ležišča.

Aprila 1931 je oblast razpustila narodno stranko in zaprla njenega voditelja Sukarna. Iz razpuščene narodne stranke so nastale tri nove, ljudska stranka, zveza indonezijskih narodov in indonezijska stranka. Prva je bila za sodelovanje z Nizozemsko in za dosego statusa dominiona za Indonezijo. Druga je bila za združitev vseh indonezijskih narodov, tretjo pa so vodili ustanovitelji bivše narodne stranke. Leta 1932 je prevzel vodstvo te indonezijske stranke zopet Sukarno. To stranko je sestavljala po večini mala buržoazija in zahtevala ustanovitev demokratične indonezijske republike ter osvoboditev izpod Nizozemske. Stranka je imela okrog 20 000 članov, razširjena pa je bila samo na Ceylonu. Začetek 1932 je bila obnovljena tudi islamska zveza ter ustanovljena kmečka stranka.

Februarja 1933 je bil velik upor holandskih in indonezijskih mornarjev na nizozemski vojni ladji De zeven Provinciën, tako da ga je oblast le s težavo zatrla. Upor je imel velik odmev. Takrat so aretirali tudi voditelja indonezijske stranke Sukarna. Po končani gospodarski krizi sta postala glavna kupca indonezijskega blaga Anglija in ZDA. Veliko je v Indonezijo uvažala Japonska. Leta 1936 je bila razpuščena indonezijska stranka, leta 1939 pa je bila iz osmih indonezijskih strank ustanovljena indijska politična zveza.

Vietnam. Od treh francoskih kolonij v Indokini (Vietnam, Kambodža in Laos) so se zaostрила nasprotja med množicami in francoskimi kolonisti najprej v Vietnamu, kjer je uspešno delovala vietnamska narodna stranka. Leta 1930 so bili v deželi hudi upori, a so jih kolonialne oblasti zelo kruto zadušile, to pa je oslabilo narodno stranko. Istega leta je ustanovil Ho Ši Minh komunistično stranko Vietnama, ki se je kmalu preimenovala v komunistično stranko Indokitajske. Oktobra 1930 je sprejel prvi plenum CK Indokitajske nalogo, da začne prvo stopnjo revolucije, ki naj bi imela buržoazno demokratično vsebino. Revolucija naj bi odpravila vse ostanke fevdalizma in izgnala Francoze iz Vietnama.

Leta 1931 so nastali hudi upori med kmeti in oblasti so pobile več tisoč upornikov.

Palestina. Prepoved, da se Judje ne smejo naseljevati v Palestino, je bila zaradi velikega odpora svetovnega judovstva 1932 odpravljena. Zaradi preganjanja Judov v Nemčiji se je naseljevanje po letu 1933 močno povečalo. Voditelji združenih arabskih strank so 1935 zahtevali od angleške uprave, da ustavi naseljevanje Judov in prepove prodajati zemljo judovskim naseljencem. Angleži so na to pristali in obljubili celo nekak palestinski zakonodajni arabsko-judovsko-angleški svet, kar so Arabci v načelu sprejeli, proti pa so bili sionisti.

Pomladi 1936 so se pojavili v Palestini mali oboroženi arabski oddelki, oboroževati pa so se začeli tudi Judje in 19. aprila 1936 je prišlo do hudega pokola Judov v Jafi. Angleški visoki komisar je razglasil obsedno stanje, na to pa so Arabci odgovorili s splošnim štrajkom v vsej Palestini; štrajk je vodil posebni odbor pod vodstvom jeruzalemskega muftija. Položaj se je močno zaostрил in Angleži so imenovali posebno državno komisijo; ta je položaj proučila in julija 1937 izdala posebno poročilo o razmerah. Komisija je predlagala prenehanje palestinskega mandata in razde-

litev dežele na tri dele, na judovsko državo, ki naj bi obsegala četrt Palestine in bi mejila pri Jafi na Sirijo, na nevtralni del, ki bi obsegal božjepotne kraje. Tu bi ostala še britanska uprava. Tretji del pa naj bi pripadel arabski državi, ki naj bi se združila s Transjordanijo. Obe novi državi naj bi stopili v Commonwealth in bi jih sprejeli v Društvo narodov. Toda Arabci in Judje so bili proti temu načrtu in prvi so se zopet povrnili k štrajkom, oboroženim oddelkom in atentatom. Zato je Anglija s trdo roko skušala narediti red, aretirala je voditelja arabskih strank in osnovala vojaška sodišča. Šele maja 1939, torej tik pred drugo svetovno vojno, je angleška bela knjiga napovedala ustanovitev neodvisne palestinske države z vlado, v kateri bodo Arabci in Judje. Prepovedala je naseljevanje Judov za dobo pet let, potem pa bi se moglo naseljevanje obnoviti le s privoljenjem Arabcev. Angleški visoki komisar bo urejal samo prodajanje arabske zemlje. Toda obe strani sta ta predlog odbili.

Transjordanija. Leta 1928 je sklenila dežela z Anglijo pogodbo, po kateri so bili Angleži dolžni varovati deželo, zato pa so smeli imeti v njej svojo vojsko.

Irak bi se bil zelo rad rešil angleškega varstva, in to tako, da je neprestano zahteval sprejem v Društvo narodov. Toda Angleži so šele 1929 obljubili, da bodo njegov vstop v Društvo narodov priporočili leta 1932. Zato je Irak 1930 sklenil z Anglijo pogodbo, po kateri so mogli imeti Angleži v deželi svojo vojsko in svoje svetovalce pri iraški vladi. Irak so 1932 res sprejeli v Društvo narodov, 1935 pa je začel prek dežele angleški, francoski in holandski kapital napeljevati velik naftovod do Haife.

Pomladi 1935 je v dolini Evfrata zavlada velika gospodarska kriza; spremljali so jo nemiri felahov in beduinov. Uporniki so zahtevali od kralja Gazija volitve in parlament, znižanje davkov, svobodo tiska in druge demokratične svoboščine. Ustanovili so nekakšno protimperialistično fronto, a vstajo so z angleško pomočjo že poleti 1935 krvavo zadušili. Toda pomladi 1936 je bila nova vstaja v južnem Iraku in je trajala tri mesece. Tudi to so krvavo zadušili in uvedli obsedno stanje, a takrat so se uprli Kurdi.

Jeseni 1936 so se začeli nemiri v iraški armadi. Garnizija v Bagdadu je strmoglavila vlado in revolucionarna inteligenca je ustanovila stranko narodnih reform. Nova vlada je dovolila delovanje sindikatov, s tem pa je bila dana možnost legalnega

dela razvijajočega se delavskega razreda. Toda avgusta 1937 je bil ubit napredni vojni minister, nato je sledila Angležem prijazna vlada (Nuri Said), ki je odpravila vse demokratične svoboščine prejšnje vlade.

Aprila 1939 je v avtomobilski nesreči izgubil življenje kralj Gazi in sledil mu je mladoletni sin Fejzal.

Sirija in Libanon. Francozi so 1934 v Beirutu zgradili močno pomorsko bazo, železnico, ceste, več letališč in naftovod za iransko nafto do pristanišča Tripolisa. Že leto prej so razpustili domači sirijski parlament in Sirija je zopet postala navadno francosko mandatno ozemlje.

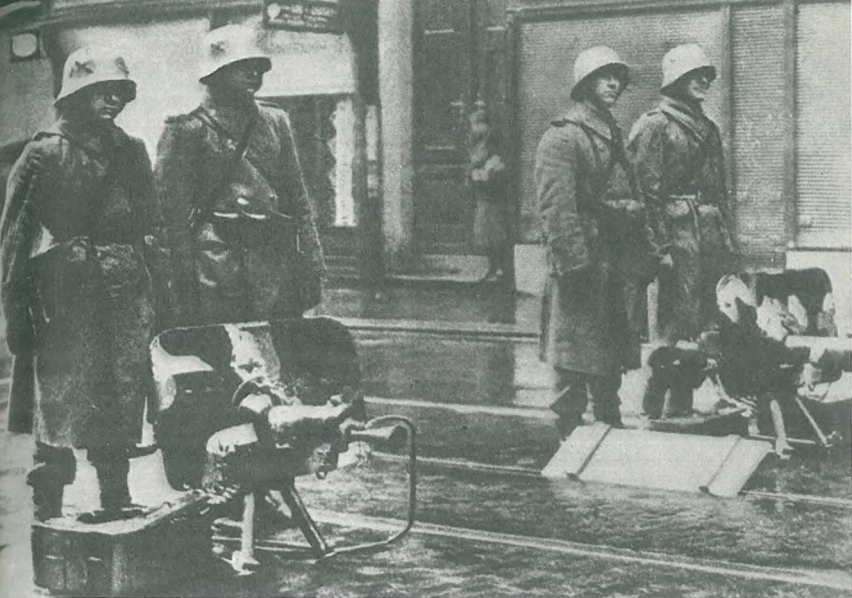
V letih 1934 do 1936 je zajel obe deželi nov val bojev za narodno osvoboditev. Ustanovili so enotno narodno protiimperalistično fronto, leta 1936 pa politično stranko, narodno zvezo. Francoska vlada ljudske fronte je 1. marca 1936 priznala upravičenost sirijskih zahtev, nato so 9. septembra 1936 podpisali francosko-sirijsko in francosko-libanonsko pogodbo. Francija se je odrekla poseganjem v notranje zadeve teh dežel, obljubila je samostojnost obeh dežel v treh letih, sklenili so tudi vojaško zvezo, po kateri je smela Francija obdržati nekaj vojaških oporišč v teh deželah.

Toda januarja 1939 francoski parlament obeh pogodb ni ratificiral, zato so izbruhnile v obeh deželah velike demonstracije in upori. Maja 1939 so ustanovili v Beirutu na kongresu antifašističnih sirijskih in libanonskih organizacij zvezo za boj proti fašizmu in nacizmu, na to pa je francoska vlada julija 1939 odgovorila z razpustitvijo obeh parlamentov, avgusta pa je razglasila vojaško diktaturo pod vodstvom generala Weyganda.

Iran (Perzija). Konec 1925 je postal kan Riza perzijski šah. Odločno je nastopil proti separatističnim težnjam nekaterih mogočnih fevdalcev, uvedel je zakonodajo po francoskem vzorcu, delno je laiziral šole ter ustanovil univerzo v Teheranu. Toda Anglija je mirno ohranila ves svoj naloženi kapital v deželi (anglo-iranska petrolejska družba). Tudi fevdalci so ohranili do 80 % zemlje in jo dajali v zakup revnim poljedelcem. V deželi je bilo več štrajkov in kmečkih vstaj.

V *Arabiji* je leta 1932 postal Ibn Saud kralj Arabije.

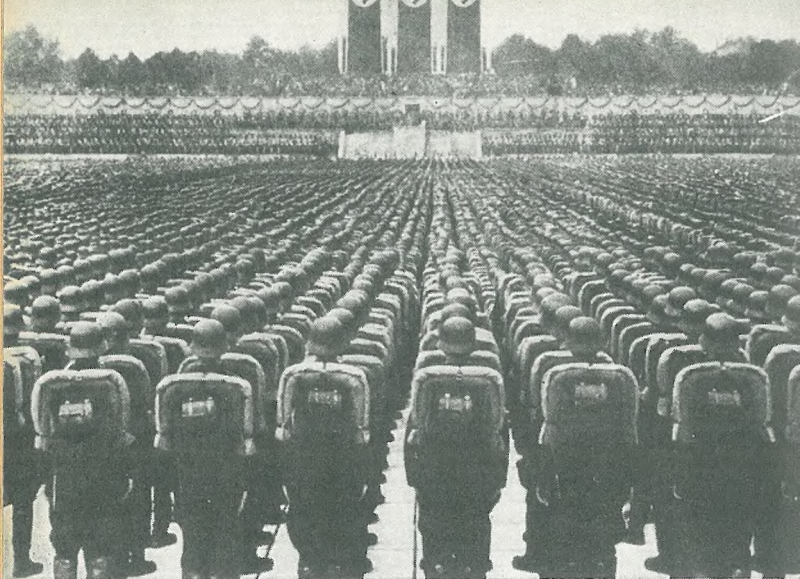
Egipt. Na volitvah decembra 1929 je znova močno zmagala vafdistična stranka, leta 1930 pa je kralj uvedel diktaturo, to je povzročilo velike nemire, ti pa obsedno stanje v Aleksandriji.

Iz bojev med Schutzbundom in Heimwebrrom na dunajskih ulicah februarja 1934

Atentat na kralja Aleksandra 9. 10. 1934 v Marseillu

SS-formacije v Nürnbergu 1937
Nacisti požigajo napredno literaturo

To triletno kraljevo diktaturo so odpravili Angleži 1934 in so znova izročili oblast vafdistični stranki, ki je ponovno zmagala na volitvah februarja 1936. Avgusta 1936 so podpisali egiptovsko-angleško pogodbo, ki je formalno odpravila angleško okupacijo, a dajala še vedno Angležem pravico obdržati ob Sueškem kanalu 10 000 kopenske vojske in 400 letalcev, dokler bi egiptovska vojska ne bila zmožna zavarovati varnosti plovbe po kanalu. Poleg tega je smela obdržati Anglija svojo vojsko še osem let v Aleksandriji ter nekaj let v Kairu, dokler ne bi zgradili vojašnic v sueški coni. Angleški letalci so ohranili pravico letati nad egiptovskim ozemljem s svoje baze v Aleksandriji, kjer je ohranila svojo bazo tudi britanska vojna mornarica. Če bi izbruhnila vojna, bi moral Egipt izročiti Angliji svoje vojaške baze in komunikacije, egiptovska vojska, pri kateri je še ostala angleška vojaška misija, se je morala vežbati po angleško in oboroževati z angleškim orožjem.

Po sklenitvi te pogodbe je angleška vlada mislila, da je vafid odigral svojo vlogo, zato je začela podpirati hudega nasprotnika vafda, mladega egiptovskega kralja Faruka in liberalno stranko, ki je konec 1937 tudi prišla na oblast. Tega leta so Egipt sprejeli v Društvo narodov.

Alžir. Antiimperialistični boj Alžircev je začela voditi leta 1926 v Franciji ustanovljena zveza Severnoafriška zvezda; ta je bila 1929 prepovedana, a je od leta 1933 dalje znova delovala v ilegali. Leta 1931 so v domovini ustanovili zvezo ulemov (ulem, učen človek), ki je imela velik vpliv na domačo inteligenco, a je bila 1935 tudi prepovedana. Leta 1936 se je od komunistične stranke Francije odcepila komunistična frakcija Alžira in se spremenila v samostojno komunistično stranko Alžirije. Ta je zahtevala odhod francoske vojske iz Alžira in nacionalno neodvisnost.

Leta 1936 je bil ustanovljen muslimanski kongres; ta je na svojem drugem kongresu julija 1937 izglasoval zaupnico francoski ljudski fronti in vsemu francoskemu narodu, od Blumove vlade pa zahteval demokratične svoboščine za Alžir. Istega leta se je iz Severnoafrikanske zvezde razvila stranka alžirskega naroda, ki je mislila, da bo mogla svoje zahteve uresničiti s pomočjo nemškega fašizma. Leta 1938 pa je bila ustanovljena najmočnejša stranka alžirske buržoazije, Alžirska narodna zveza pod vodstvom Ferhada Abasa.

Tunis. Maja 1934 je francoska vlada razpustila stranko Duster, vendar so levičarji v tej stranki še vedno nadaljevali delo. Marca 1934 je mladina pod vodstvom advokata Burgibe ustanovila Novi Duster, ta se je oprl na inteligenco, srednje sloje in kmete. Toda že jeseni 1934 je bil Burgiba zaprt, po zmagi ljudske fronte v Franciji 1936 pa so ga z drugimi voditelji izpustili. Novembra 1937 so se začeli v Tunisu veliki štrajki in močna akcija meščanske nepokorščine, proti temu so nastopile kolonialne oblasti z velikim terorjem. Na ukaz Novega Dusturja so se aprila 1938 demonstracije ponovile. Demonstranti so zahtevali tunizijski parlament in lastno vlado. To pot je proti demonstrantom nastopila francoska vojska. Mnogo ljudi so pobili, aretirali so vse voditelje Novega Dusturja, stranko pa razpustili.

Maroko. Konec 1934 so maroški narodnjaki ustanovili nekak izvršni narodni odbor, ta je zahteval narodno vlado in parlament, omejitev kolonialne oblasti, graditev šol in socialno zakonodajo. Vse te zahteve je francoska vlada odklonila. Izvršni odbor je imel oktobra 1936 (že tedaj, ko je bila v Franciji vlada ljudske fronte) velik kongres v Rabatu, tu so ponovili iste maroške zahteve, a odposlanca kongresa, ki je te zahteve prinesel v Pariz, francoska vlada ni hotela sprejeti. Zato so se pričele v Casablanci, Fesu in drugod velike demonstracije.

Še pod upravo generala Franka je v Španskem Maroku izbruhnil uspešen štrajk. Toda kmalu zatem se je Franku posrečilo pridobiti nekaj domačinov za boj proti republikanski Španiji.

V začetku 1937 so francoske oblasti razpustile izvršni odbor v Maroku. Namesto njega sta bili ustanovljeni dve legalni stranki, nacionalna stranka in stranka narodnega prebujenja.

Britanska zahodna Afrika. Tu so gospodarili evropski farmarji in gojili izrazite monokulture. V Zlati obali kakao, v Nigeriji in Sierra Leone palmove sadeže, v Gambiji pa ameriške lešnike. Zato se je tod svetovna gospodarska kriza zelo močno čutila. Povsod so bila v tem času velika gibanja kmečkih delavcev in delavski štrajki.

Britanska vzhodna Afrika. V Tanganjiki so od 1933 dalje večkrat štrajkali rudarji zlata in pristaniški delavci, v Keniji se je začel odpor proti kolonializmu, rezervatom Evropejcev, ustanovili so zvezo plemena Kikujevcev. Nemiri so nastajali tudi v Severni Rodeziji

Južnoafriška zveza. Tu je bilo do 1922 veliko štrajkov in mezdnih gibanj, a so jih oblasti zatrle s silo. Leta 1921 so ustanovili komunistično stranko Južne Afrike – prvo na afriškem kontinentu – ki je združevala delavce ne glede na raso in barvo. Nemiri, ki so se pomnožili z odporom črncev proti rasnemu zatiranju, niso prenehali vse do začetka druge svetovne vojne.

Značilno za dežele Latinske Amerike je bil v tem razdobju padec izvoza za 64 0/0, velika brezposelnost (5–7 milijonov), začetki revolucionarnih osvobodilnih gibanj (ljudske fronte) in nastanek novih komunističnih strank v Kolumbiji, Panami, Peruju, San Salvadoru, Venezueli in v Costarici.

V *Argentini*, v tem velikem izvozniku žita, je ob krizi prenehal vsak izvoz, temu pa sta sledila brezposelnost in vrsta velikih nemirov. Vlada se je večkrat menjavala in je v letih 1930 do 1933 zadušila vse upore z denarno pomočjo ZDA, vojske in vrsto protidemokratskih zakonov.

Kljub vsem represalijam (uvedba smrtne kazni za člane komunistične stranke) in kljub temu, da je v deželi po 1935 nastalo več fašističnih organizacij, so v Argentini leta 1936 ustanovili ljudsko fronto, ki pa je zaradi izstopa socialistov že 1937 začela razpadati.

V *Braziliji* so uničevali ogromne zaloge kave, brezposelnost pa je dosegla dva milijona ljudi. Na predsedniških volitvah 1930 sta se spopadla kandidat plantažnikov in trgovcev Prestes in kandidat finančnikov Vargas. Prvega je podpirala Anglija, drugega pa ZDA. Zmagal je sicer Prestes, a ga je kmalu vrgel Vargas; ta se je oprl na vojsko in tudi vse ukrenil, da bi odstranil nevarnost revolucije. Kljub temu je 1932 izbruhnilo veliko štrajkov in pod vplivom uspešnega dela komunistične stranke Brazilijske so se začeli gibati tudi kmetje.

V boju proti Vargasovemu režimu se je izoblikovala ljudska fronta, kajti 1934 so bili odpravljeni zadnji ostanki ustavne demokracije. Vse leto 1934 in 1935 so bili v deželi številni štrajki in gibanja kmetov, nezadovoljstvo pa je zajelo tudi meščanstvo. Marca 1935 je bila ustanovljena na pobudo komunistične stranke Brazilijske narodnoosvobodilna zveza, vendar pa je morala zaradi svojega gesla – vso oblast narodnoosvobodilni zvezi! –

kmalu v ilegalo. Delo te zveze je bil velik štrajk novembra 1935 v Natalu, 27. novembra istega leta pa velika vstaja v Rio de Janeiro, a jo je vlada krvavo zatrla.

Leta 1937 je izvedel Vargas novi desničarski puč in razglasil Brazilijo za fašistično korporativno državo.

Čile. Ker dežela ni mogla izvažati solitra in medenine, je kmalu nastala velika brezposelnost. V letih 1931 in 1932 je bilo več vladnih sprememb, septembra 1931 so se uprli mornarji vojne mornarice itd. Posebno hud teror je zavladal po oktobru 1932. Tedaj je morala v ilegalo tudi komunistična stranka. Leta 1934 so krvavo zadušili vstajo kmetov.

Februarja 1936 so železničarji ustanovili enotni sindikat in napovedali štrajk, ta pa je kljub vladni prepovedi in obsednem stanju prerastel v splošni štrajk. Marca 1936 je bila ustanovljena ljudska fronta, ta je dobila pri volitvah nekaj mandatov. Leta 1938 so izvolili za predsednika ljudski fronti naklonjenega kandidata, nova vlada pa je dala nekaj demokratičnih svoboščin.

Mehika. Tu je brezposelnost rodilo zmanjšano pridelovanje zlata, srebra in nafte ter padec cen kmetijskim pridelkom. V deželi so bili v letih 1929 do 1932 veliki štrajki in gibanja kmetov. Julija 1934 je sestavil vlado Cardenas, ki ga je podprla ljudska fronta. Vlada je obljubila demokratične svoboščine in razpust fašističnih organizacij. Tako se leta 1935 ni posrečil Callesov puč, saj je zadel na močan odpor narodnega odbora proletarske obrambe in močnih sindikatov. Leta 1936 so se združili vsi mehiški sindikati in vlada je bila prisiljena izpeljati agrarno reformo, nacionalizacijo železnic in naftne industrije, kmetje so dobili precej zemlje, vendar je še vedno ostala veleposest.

Vse to in vedno odločnejši boj proti tujim kapitalistom vladi ZDA ni bilo všeč. Hotele so vreči Cardenasa, toda maja 1938 je bil reakcionarni puč, ki naj bi to izvedel, popolnoma razbit, čeprav so ga podprli tudi agenti fašističnih držav. Tako je postala in ostala Mehika edina demokratična dežela v Latinski Ameriki pa tudi na vsej zahodni polobli.

Kuba. Tu se je v začetku krize znižal izvoz sladkorja (80 % narodnega dohodka!) za trikrat, to je rodilo skoraj milijon brezposelnih. Bil je veliko štrajkov, vodila pa jih je komunistična stranka in sindikati. Avgusta 1933 so ZDA organizirale puč, ki je vrgel dotedanji režim. Toda štrajki so se povečali in 5. septembra 1933 so mala buržoazija, študentje in vojska izvedle nov

puč. Na oblast je prišla nova vlada in obnovila geslo »Kubo Kubancem!«. Toda ZDA te vlade niso hotele priznati. Zato sta komunistična stranka in napredna inteligenca organizirali v Havani velike demonstracije proti vmešavanju ZDA v kubanske zadeve. ZDA pa se je posrečilo pridobiti komandanta kubanske vojske Battisto, ta je januarja 1934 izvedel puč in se razglasil za diktatorja, nova vlada pa je vpeljala hud policijski režim. Tedaj so dale ZDA Kubi posojilo 10 milijonov dolarjev in nekaj trgovskih olajšav. Sklenjena je bila tudi kubansko-ameriška pogodba, s katero se je zvišala kvota uvoza kubanskega sladkorja v ZDA. Te so tudi dobile veliko kubansko pomorsko bazo v zalivu Guantanamo.

Leta 1934 in 1935 je bilo v deželi veliko štrajkov in nemirov tudi med kmeti. Marca 1935 je vlada zaprla univerzo in vse srednje šole. Začetek 1936 so nove predsedniške volitve vrgle Battisto, tega pa so podprle ZDA in se je še isto leto znova dokopal do oblasti.

1. ŠPANSKA DRŽAVLJANSKA VOJNA

Če je napad fašistične Italije na Etiopijo povečal velika nasprotja med imperialističnimi državami obeh taborov (tako imenovanega demokratičnega in fašističnega), je španska državljanska vojna dokončno izoblikovala dva velika tabora, ki sta se v začetku septembra 1939 spopadla v novi svetovni vojni.

Med Nemčijo in Anglijo so se dokončno poglobila naslednja protislovja: ker Nemčije ni zadela gospodarska kriza z vsemi posledicami (brezposelnost!) in je preusmerila vse svoje gospodarstvo že v vojno gospodarstvo, je postala ena od najmočnejših kapitalističnih držav na svetu in tako najresnejši konkurent kapitalistične Anglije. Povečal se je dalje gospodarski in politični vpliv Nemčije v agrarnih deželah jugovzhodne Evrope in v Podonavju. Te dežele so postale agrarno surovinske baze nemške vojne industrije, s tem pa se je večal tudi nemški politični vpliv (Bolgarija, Romunija, Madžarska, Jugoslavija in Grčija). Toda nemški vpliv je segel še dalje v Turčijo, Irak, Iran, Egipt, Afganistan in Latinsko Ameriko (Brazilija, Čile in Peru).

Do vseh teh zelo vidnih nemških uspehov in vplivov Anglija pač ni mogla ostati ravnodušna.

Pokazala so se tudi velika nemško-francoska in italijansko-francoska nasprotja. Vedno bolj se je večal in utrjeval nemški vpliv v tradicionalnih francoskih zaveznicah, v Poljski, ČSR in v drugih deželah male antante. Kako nastopiti proti temu vplivu? Glede tega je bilo veliko nesoglasje v samih francoskih kapitalističnih krogih. En del je bil za okrepitev zveze z Anglijo in ZDA, drugi pa je bil za sodelovanje z nacistično Nemčijo, če bi se ta zadovoljila z vlogo »mlajšega« imperialističnega partnerja.

Francijo so tudi skrbeli imperialistični načrti fašistične Italije. Ta se je vedno bolj ozirala proti Korziki, Nici in Savoiji in

od Francije je že dobila koncesije v Afriki ter je po okupaciji Etiopije mislila zasesti še Tunis in francosko Somalijo. Poleg tega so se močno križale koristi obeh dežel tudi v Sredozemlju.

ZDA je zelo skrbel velik nemški vpliv v Latinski Ameriki in nemško prodiranje na sam notranji ameriški trg.

Zakaj se spričo nemških in italijanskih priprav na vojno niso na vojno pripravljale tudi Anglija, Francija in ZDA? Kako je bilo v francoskih visokih krogih, smo delno že govorili. Reči je treba tudi to, da so fašistične parole našle precejšen odmev v vseh teh treh deželah, v katerih sta se poleg fašizmu ugodnih mnenj izoblikovali še dve mnenji. Prvo, da je treba Hitlerjeve osvajaalne težnje usmeriti predvsem proti Sovjetski zvezi, in drugo, da bi spopad Nemčije s Sovjetsko zvezo Nemčijo tako oslabil, da ne bi bila več nevarna zahodnim demokracijam.

V Angliji sta obstajali dve skupini. Glasnika prve sta bila Churchill in Eden. Ta je vsekakor nasprotovala fašistični agresiji in tudi kakršnemu koli kompromisu s fašisti, če ta ne bi dal otipljivega zagotovila, da ne bo nikdar poskušal omajati britanskega imperija. Ta skupina se je ogrevala za sestavo koalicije iz prve svetovne vojne, ki bi Nemčijo nujno prisilila, da bi se vojskovala na dveh frontah. Druga skupina, katere glasnik je bil Chamberlain, pa je bila za pogajanja in popuščanja fašizmu.

V ZDA pa so obstajale kar tri skupine. Izolacionisti, ki so bili proti vsaki intervenciji izven ZDA, dalje skupina intervencionistov, ki je zahtevala intervencijo proti fašizmu v Evropi, ker bi njegova zmaga začela ogrozati tudi ZDA. Med to skupino je bil najdoslednejši borec proti fašizmu sam predsednik ZDA Roosevelt. Končno je obstajala še tretja skupina skrajnih desničarjev, ki so želeli, da bi se Nemčija zapletla v vojno s Sovjetsko zvezo in jo uničila. Ti so prodajali orožje Angliji in Franciji, hkrati pa so z njim oskrbovali tudi Japonsko in Nemčijo.

Oglejmo si najprej Španijo pred začetkom državljanske vojne! Med prvo svetovno vojno je bila Španija nevtralna. Njena gospoda je veliko zaslužila in v deželi je zrastle veliko novih podjetij. Po vojni pa so ta začela propadati in dežela je zašla v prvo krizo. To je pospeševala splošna povojna revolucionarna kriza. V deželi je bilo 1918 in 1919 veliko štrajkov, zlasti v Kataloniji, Barceloni itd. V tem času se je zrevolucioniral tudi kmečki delavec, saj so ga zatirali svetni in cerkveni veleposestniki. To revolucionarno gibanje delavcev in kmetov je močno vplivalo

tudi na avtonomistično nacionalno osvobodilno gibanje v Kataloniji, Baskoniji in Galiciji.

Tudi v Španiji se je v letih 1918 in 1919 okrepilo levo krilo v socialistični stranki. Na strankinem kongresu decembra 1919 je levica zahtevala pristop k 3. internacionali (12 500 glasov za pristop in 14 000 glasov proti), na kongresu zveze socialistične mladine aprila 1920 v Madridu je bila ustanovljena komunistična stranka Španije, medtem ko je hkrati izstopila iz socialistične stranke levica in ustanovila komunistično delavsko stranko, ki pa se je kmalu nato združila s komunistično stranko Španije.

Z ustanovitvijo komunistične stranke Španije so se kljub vladinemu terorju štrajki še povečali in trajali so vse do 13. septembra 1923, ko je general Primo de Rivera s pomočjo kralja in vojske izvedel puč in uvedel podobno diktaturo, kot je bila že v Italiji. Glavna zaslomba Riverove diktature sta bili vsekakor cerkev in vojska.

Primo de Rivera je nemoteno vladal do začetka 1929, ko so se začeli večji odpori proti njegovemu režimu med višjimi oficirji, med intelektualci (univerza v Salamanci) in študenti. Diktator je poskušal to upornost zadušiti z razglasitvijo nove ustave, po kateri je postala Španija katoliška korporativna država. To je seveda upornost še povečalo in Primo de Rivera je moral začeti popuščati. Najprej je moral dovoliti občinske volitve v Madridu, to pa je bilo zanj usodno. Na volitvah v Madridu so tako prepričljivo zmagali republikanci, da je moral kralj zapustiti deželo. Tudi volitve v ustavodajno skupščino (cortes) 1931 so prinesle veliko zmago republikancem in decembra 1931 je Španija dobila novo ustavo, po kateri je postala demokratična republika »delovnih ljudi vseh razredov«, cerkev je bila ločena od države in šola od cerkve, prepovedali so vse cerkvene redove, ki so imeli svoje poglavarje izven države, predvsem pa so prepovedali jezuitski red. Cerkvi so odvzeli tudi vsa njena velikanska posestva.

Vse to je seveda vzbudilo močno reakcijo, ta se je začela zlasti krepiti v močni klerikalni stranki (Gil Robles), vso podporo pa je našla tudi pri Vatikanu, ki je obsodil vse zakone, naperjene proti cerkveni in svetni oblasti v Španiji. Ta močni klerikalni reakcionarni blok je na volitvah 1933 in 1935 zmagal, kljub temu pa štrajki in nemiri niso prenehali zlasti na jugu Španije.

Na predlog plenuma CK komunistične stranke Španije junija 1934 vodstvu socialistične stranke se je začela snovati zveza delavcev in kmetov (enotna fronta). Uspeh te zveze je bil že viden v velikem generalnem štrajku, ki je v začetku oktobra 1934 zajel vso Španijo. Posebno ostre oblike je imel ta štrajk v Asturiji, saj so tu skupaj nastopili komunisti, socialisti in anarhični sindikalisti. Uspeh tega nastopa v Asturiji je bil, da so prevzeli oblast delavci in kmetje in ustanovili celo nekakšno rdečo armado. Vstajo so poskušali tudi v Oviedu, a jo je vlada zatrla.

Decembra 1935 sta se združili komunistična in socialistična sindikalna centrala, sredi januarja 1936 pa je bila ustanovljena ljudska fronta, vanjo so stopili komunisti, socialisti, republikanska levica, republikanska zveza, katalonska levica in vsi delavski sindikati. Program ljudske fronte je bil amnestija političnih zapornikov, demokratizacija armade, razdelitev zemlje, demokratične svoboščine itd. Na februarskih volitvah 1936 je dobila ljudska fronta že 290 poslancev (republikanci 185, socialisti 88 in komunisti 17), medtem ko sta dobila desnica in centrum le 205 poslancev. Novo vlado so sestavili republikanci. Vlada je takoj izdala mnogo demokratičnih odlokov, ki so okrepili demokratični tabor. Toda reakcija je ostala še zelo močna. Zasidrana je bila zlasti v državnem administrativnem aparatu, predvsem pa v armadi. Marca 1936 so predlagali komunisti socialistom še širši program ljudske fronte, med drugim tudi razlastitev veleposesti, nacionalizacijo velike industrije, železnic itd., to pa so socialisti odklonili.

Kljub temu se je ljudska fronta utrjevala, z njo pa sta rastla tudi moč in ugled komunistične stranke. Toda v noči od 17. na 18. julij 1936 je izvedel guverner Kanarskih otokov general Franko dobro pripravljen puč v Španskem Maroku in na jugu Španije (Sevilla), na severu (Salamanca, Burgos in Saragossa) pa general Mola. Ni se pa ta puč posrečil v Madridu, kajti tu so oboroženi odredi republikancev že 19. julija postali gospodarji položaja. Tega dne so v Madridu sestavili novo vlado in ta je napovedala odločen boj fašizmu. Vlada je začela ustanavljati posebne bataljone ljudske milice, ki so se združevali v polke. Toda 22. julija so imeli pučisti v svojih rokah že 9 provinc od 44, zato so v Madridu ustanovili poseben varnostni odbor ljudske fronte. Vsekakor pa je bilo slabo znamenje to,

da so obstajale v republikanski Španiji kar tri vlade, centralna v Madridu in dve deželni, ena v Kataloniji, druga v Baskoniji, poleg tega pa so v Burgosu pučisti osnovali svojo vlado, tako imenovani odbor za narodno obrambo; to so 30. julija tudi sporočili vsem evropskim vladam.

Zanima nas, kako so se te zadržale? Francoska vlada ljudske fronte bi morala v duhu internacionalizma vsekakor podpreti legalno špansko vlado v Madridu. Toda tega ni storila, pač pa je predlagala evropskim vladam politiko nevmešavanja v španske zadeve. Prva je na ta francoski predlog odgovorila angleška vlada in se je povsem strinjala s politiko popolne nevtralnosti in nevmešavanja. Tudi italijanska vlada se je načelno strinjala z angleškim in francoskim predlogom, poudarila pa je, da so dali sovjetski sindikati republikanski Španiji že 12 milijonov rubljev, v Angliji in Franciji pa so se začeli zbirati prostovoljci za republikansko Španijo. Francoska vlada je 6. avgusta predlagala, naj bi »zainteresirane države« ne pošiljale v Španijo orožja nobeni vojskujoči se strani. Predlog so te države sprejele s pristavkom italijanske vlade, naj bi to razširili tudi na pošiljanje prostovoljcev in denarnih prispevkov v Španijo.

Sovjetska vlada je odgovorila 8. avgusta, da sprejema načelo nevmešavanja v španske notranje zadeve in je tudi za sklenitev take pogodbe, če jo podpišejo še Francija, Anglija, Nemčija in Italija.

Tako sta angleška in francoska vlada 15. avgusta prevzeli dolžnost, da onemogočita pošiljati orožje v Španijo kateri koli bojujoči se strani. Tri dni zatem je izjavila nemška vlada, da je pripravljena prepovedati izvoz orožja v Španijo, če bodo to storile tudi druge države in prepovedale obenem vse privatne pošiljke orožja. Na isto stališče se je 22. avgusta postavila tudi italijanska vlada in izrecno poudarila, naj Francija, Anglija, Portugalska, Nemčija in Sovjetska zveza prepovedo vsakršno pošiljanje orožja v Španijo.

Konec avgusta je bil ustanovljen v Londonu odbor za nevmešavanje v španske zadeve, vanj so takoj stopile Anglija, Francija, Italija, Avstrija, Norveška, Danska, Belgija, Poljska, Letonska, Turčija, Bolgarija in Albanija. Istega dne je vlada Sovjetske zveze prepovedala izvoz orožja, vlada v Madridu pa je izdala odlok o prepovedi uvoza orožja iz katere koli države in o strogi kontroli v pristaniščih.

Na frontah so avgusta dosegli pučisti (nacionalisti) povezavo med severno in južno fronto.

Odbor za nevmešavanje se je 9. septembra sestal v Londonu na prvo sejo in se pomnožil še z novimi zastopniki držav, toda v Španijo je še vedno dotekalo orožje in prihajali so prostovoljci. Nemčija je v španske vode poslala celo dve svoji najmodernejši vojni ladji in tri križarke. V Madridu je bila 4. septembra sestavljena nova vlada ljudske fronte, vanjo so stopili tudi komunisti, predsednik vlade pa je postal socialist-sindikalist Largo Caballero.

Pri prodiranju proti Madridu so nacionalisti 20. septembra rešili 1200 kadetov v Alcazarju v Toledu, ki so se branili proti republikanski milici od začetka puča, 30. septembra pa je nacionalistična vlada v Burgosu imenovala Franka za šefa španske države. Na severu so nacionalisti zavzeli San Sebastian in Irun ter pretrgali zvezo med deželo Baskov in Francijo.

V začetku oktobra so republikanci preimenovali ljudsko milico v ljudsko armado s političnimi komisarji; z novim zakonom o agrarni reformi (7. oktobra 1936) pa je dobilo 377 000 kmetov v republikanski Španiji 5,5 milijona ha zemlje in ves inventar. Oktobra so se začeli na prehodih k Madridu hudi boji. Nad mesto so pod vodstvom generala Mole korakale štiri kolone, »peta kolona« (saboterji in pristaši nacionalistov v mestu) pa je bila po mnenju generala v samem Madridu.

Na seji odbora za nevmešavanje so 23. oktobra prebrali noto sovjetske vlade, da cela vrsta držav, zastopanih v tem odboru, krši pogodbo o prepovedi pošiljati orožje v Španijo. Sovjetska vlada je v tej noti izjavila, da se ne čuti več vezano na pogodbo nevtralnosti in bo dala »španski vladi možnost, da kupuje orožje na mednarodnem tržišču izven Španije«. V Sovjetski zvezi so do konca oktobra 1936 nabrali 47 milijonov rubljev prostovoljnih prispevkov za Španijo, mnogo zdravil itd., sovjetska vlada pa je odprla španski vladi kredit 85 milijonov dolarjev.

Legalno in ilegalno so prihajali na pomoč republikanski Španiji prostovoljci iz 53 držav. Bili so to komunisti, socialisti, katoliki, brezstrankarji in združevali so se v mednarodne brigade, ki so s svojo precej strogo vojaško disciplino mnogo prispevale zlasti pri graditvi španske ljudske armade.

Na seji odbora za nevmešavanje so 28. oktobra prebrali protestni noti italijanske in portugalske vlade, da se vmešava

Sovjetska zveza v španske notranje zadeve. Na to obtožbo je sovjetska vlada odgovorila z noto, da bo izstopila iz odbora.

Konec oktobra se je madridska vlada pritožila pri Društvu narodov, a to je odgovorilo, da ni pristojno za razpravljanje o vmešavanju Nemčije, Italije in Portugalske v španske notranje zadeve. Portugalska vlada je konec oktobra tudi pretrgala diplomatske zveze z vlado ljudske fronte v Madridu.

Prvi sta priznali vlado v Burgosu (Frankovo vlado) Nemčija in Italija, in to že 18. novembra 1936. Konec novembra so priznale Frankovo vlado tudi Albanija, Nikaragua in San Salvador. Novembra so nacionalistične čete vdrle v predmestje Madrida in zasedle univerzitetno četrt. Le internacionalne brigade so s svojim hitrim nastopom preprečile zavzetje mesta. Vlada ljudske fronte se je preselila v Valencio in odločno zahtevala takojšnje sklicanje sveta Društva narodov.

Decembra 1936 je objavil CK komunistične stranke Španije »osem pogojev, potrebnih za zmago«. Ti naj bi bili v glavnem tile: okrepitev ljudske armade s splošno vojaško obveznostjo, čiščenje zaledja sovražnikov republike, nacionalizacija temeljne velike industrije, ustanovitev vojne industrije, delavska kontrola nad proizvodnjo, povečanje proizvodnje v kmetijstvu z izpeljavo revolucionarne agrarne reforme ter podrejenost industrije in kmetijstva eni sami nalogi, dobiti vojno.

Svetu Društva narodov sta 10. decembra 1936 angleška in francoska vlada predložili posredovalni predlog o prenehanju vojne v Španiji. Predlog je zahteval konec tuje intervencije v Španiji in učinkovito kontrolo nad tem. Vlada Sovjetske zveze je trdila, da pošiljanje orožja zakoniti in od nje priznani španski vladi ni vmešavanje v notranje zadeve države, nemška vlada pa je poudarila, da želi čimprejšnjo vzpostavitev normalnih razmer v Španiji, medtem ko je italijanska vlada zahtevala, naj se nevmešavanje raztegne tudi na pošiljanje prostovoljcev. Izjavo sovjetske vlade je podprla izjava španske vlade ljudske fronte s pristavkom, da je pripravljena pogajati se o koncu vojne, toda vlada iz Burgosa je poudarila, da noče imeti nobenega opravka z »rdečo in anarhistično bando iz Valencije«.

V svetu Društva narodov se je sredi decembra 1936 le sprožila debata o prostovoljcih v Španiji. Nemški delegat je trdil, da je nemška vlada opozorila na prostovoljce že meseca avgusta, takrat torej, ko je bilo v Španiji že 25 000 prostovoljcev

Francozov in 35 000 Rusov. Nemški delegat je v svetu zahteval takojšen odpoklic vseh prostovoljcev. Sovjetski delegat je dejal, da so prostovoljci in denarne nabirke za Španijo »delikatno vprašanje«, in to še posebej, ker odbor za nevmešavanje ne more ničesar ukreniti, da bi preprečil uvoz orožja v Španijo. Odločno je zanihal udeležbo sovjetskih vojakov v Španiji, zatrnil pa je, da se v vrstah nacionalistov bori 6000 dobro oboroženih nemških vojakov. Opozoril je tudi, da je treba gledati »na razliko med mednarodnimi prostovoljci, ki so prišli v Španijo prostovoljno, in med nemškimi ter italijanskimi vojaki«.

Izjave sovjetskega delegata so sprožile v svetu Društva narodov načelno debato o državljanski vojni v Španiji. V tej debati je dejal zunanji minister španske ljudskofrontovske vlade, da je organiziral puč v Španiji mednarodni fašizem, politika nevmešavanja pa je le podaljševanje državljanske vojne. Angleški delegat mu je ugovarjal, češ da je politika nevmešavanja povsem upravičena, ker so dogodki v Španiji le notranja zadeva te dežele. Eden pa je pred spodnjim domom 24. decembra poudaril, da politika nevmešavanja ni rodila pričakovanih uspehov, kajti Nemčija in Italija javno pošiljata orožje v Španijo.

Prehajamo v leto 1937, v čas hudih bojov. Januarja so nacionalistične enote pretrgale cesto Madrid-Escorial, Anglija in Francija pa sta svoja diplomatska zastopstva prenesli iz Madrida v Valencijo. Na nemško in italijansko pobudo so februarja 1937 v odboru za nevmešavanje sprejeli predlog, naj bi prepovedali pošiljati prostovoljce in vzpostavili uspešno kontrolo nad tem. Februarja so nacionalisti zavzeli Malago in vso južno špansko obalo, južno od Madrida pa so presekali neposredno zvezo Madrid-Valencija. Vse te operacije so bile uvod v veliko nacionalistično ofenzivo na odseku Guadalajare, ki se je začela 8. marca 1937 in jo je podprlo več kot 50 000 italijanskih vojakov, Nemci pa so ofenzivo podprli z letalstvom in težkim topništvom. Namen ofenzive je bil zavzeti Madrid ali pa vsaj odrezati od republikanskega ozemlja. Toda republikanske enote so prešle že 12. marca v protiofenzivo, ta je do 20. marca v silno krvavih bojih, v katerih so se znova izkazale internacionalne brigade, povsem razbila nacionalistično vojsko. Kljub temu velikemu porazu je italijanski delegat v odboru za nevmešavanje 23. marca dejal, da se italijanska vojska (»prostovoljci«) ne bo

tako dolgo umaknila iz Španije, dokler ne bo zmagal general Franko.

Kljub hudemu porazu na Guadalajari so sredi aprila nacionalistične sile dosegle Sredozemsko morje, s tem pa je bila republikanska Španija razbita na dva dela. Aprila so nacionalisti začeli ofenzivo proti glavnemu mestu Baskov Bilbao, ga junija zavzeli, kmalu zatem pa tudi Santander. V začetku maja je izbruhnil v Barceloni kontrarevolucionarni in anarhistični puč, ki ga je vlada ljudske fronte le s težavo zadušila. Sredi maja je socialist Negrin sestavil novo vlado ljudske fronte, ki naj bi popravila napake Caballerove vlade. Negrinova vlada je poslala svetu Društva narodov belo knjigo o navzočnosti popolnih italijanskih vojaških enot v Španiji. O tej beli knjigi je svet Društva narodov razpravljal konec maja. Zunanji minister Negrinove vlade je v debati očital, da se Društvo narodov bolj briga za svoje sovražnike kot za prijatelje. Francoski zunanji minister je poudaril, da je naloga sveta Društva narodov doseči čim prej prepoved, da bi bombardirali španska odprta mesta, in umik tujih borcev iz Španije. Sovjetski zunanji minister Litvinov je dejal, da mora svet Društva narodov z vsemi sredstvi podpreti legalno Negrinovo vlado.

Že se je oblikoval tisti svetovni tabor, ki ga bomo srečali jeseni 1938 na usodni konferenci v Münchnu. Brez navzočnosti sovjetskega delegata so v odboru za nevmešavanje nemški, italijanski, francoski in angleški delegat napisali memorandum, po katerem naj bi se obe bojujoči se strani v Španiji točno izjavili, da bosta spoštovali navzočnost tujih vojnih ladij na visokem morju pred špansko obalo in naj točno določita španske luke, v katerih bodo lahko zastopniki odbora za nevmešavanje kontrolirali pošiljanje prostovoljcev v Španijo. Odbor za nevmešavanje je – brez vednosti sovjetskega delegata – poslal obema stranema v Španiji 18. junija zelo oster protest zaradi bombnega napada na nemško vojno ladjo Deutschland in opozoril obe vojskujoči se strani, »naj humanizirata državljansko vojno«.

Franku je že začel rasti greben. Že 7. julija 1937 je poslal državam v odboru za nevmešavanje noto, naj bi priznale nacionaliste kot vojskujočo se stranko v Španiji, sicer bodo začele čutiti posledice na trgovinskem področju. V posebnem intervjuju pa je Franko dejal, da se mu zdi nemogoče, da bi iz Španije odpoklicali prostovoljce, nazadnje pa je poudaril, da se z rdečimi

ne bo pogajal niti s posredovanjem velesil. Ta Frankova nota je imela na angleško vlado že ta učinek, da je v odboru za nevmešavanje predložila načrt, kako bi izboljšali kontrolo nevmešavanja, o odpoklicu tujih prostovoljcev in o ureditvi pravic bojujočih se strani v Španiji. Toda sovjetski delegat je bil odločno proti zadnjemu predlogu, da bi namreč nacionalisti dobili pravico vojskujoče se strani.

Avgusta 1937 so začeli republikanci ofenzivo proti Saragosi, a so jo septembra nacionalisti ustavili. Avgusta in septembra so se pojavile na Sredozemlju skrivnostne podmornice in torpedirale več angleških, francoskih, ruskih in španskih republikanskih ladij. Valencijska vlada je ponovno poudarila, da so to italijanske podmornice, isto je izjavila tudi sovjetska vlada. Nastal je velik diplomatski alarm in že 10. septembra se je začela konferenca v Nyonu v Švici; te so se udeležili delegati Anglije, Francije, Sovjetske zveze, Jugoslavije, Turčije, Grčije, Bolgarije, Romunije in Egipta. Konferenca je trajala štiri dni in je razpravljala o tem novem morskem piratstvu. Anglija in Francija sta dobili nalogo skrbeti za varnost plovbe po centralnem Sredozemlju do Dardanel, v svojih teritorialnih vodah pa vsaka država, ki je bila navzoča na konferenci. Med debato je dejal sovjetski zunanji minister Litvinov: »Na žalost ne bi bilo spodobno, če bi navedli imena držav, ki organizirajo morsko razbojništvo v Sredozemlju.«

Plenum Društva narodov je 2. oktobra 1937 predložil na glasovanje resolucijo o španski državljanski vojni. Po tej resoluciji se ne bi smela nobena država vmešavati v španske notranje zadeve; izrazili so tudi obžalovanje, ker se odboru za nevmešavanje ni posrečilo, da bi bil dosegel odpoklic prostovoljcev iz Španije, in so tam še vedno tuje vojaške enote. Toda resolucija ni dobila potrebne večine glasov. Večina držav se je glasovanja vzdržala, proti resoluciji pa sta glasovali Portugalska in Albanija.

Decembra 1937 so začeli republikanci ofenzivo proti Teruelu, ga povsem obkolili in januarja 1938 zavzeli, a ga februarja znova izgubili. Marca so začeli nacionalisti veliko ofenzivo proti Aragoniji in aprila zavzeli Lerido, dosegli 70 km širok pas ob sredozemskem obrežju in odrezali Katalonijo od republikanskega ozemlja. Marca so večkrat bombardirali Barcelono in Valencijsko, to pa je začelo močno imajati desničarske elemente v ljudski fronti. Zato je Negrin 8. aprila 1938 reorganiziral vlado in izločil

kapitulantske ministre. Nova vlada je konec aprila izdala deklaracijo ali »13 točk«, v nji je obljubila očiščenje Španije fašistov, demokratične pravice španskemu ljudstvu, konec ostankov fevdalizma in uvedbo napredne zakonodaje. Reči moramo, da je imela republikanska Španija še dovolj sil, da bi bila uspešno dokončala boje.

Maja so začele republikanske enote razbremenilno ofenzivo proti mostiščem Tresp in Balaguer, vendar pa ni bila uspešna, kajti nacionalisti so junija severno od Valencije zavzeli obrežno mesto Castellon. Vendar so republikanci julija začeli svojo zadnjo večjo ofenzivo, ki je prinesla nekaj ozemlja južno od Ebra in je za precej časa preprečila sleherno večjo fašistično ofenzivo, Valencija pa je bila za nekaj časa rešena.

V začetku junija 1938 je nekaj letal »neznane narodnosti« napadlo francosko ozemlje onkraj Pirenejev, to pa je takoj izrabil francoski desničarski tisk in začel pisati, da bi to utegnila biti letala ljudskofrontovske Španije.

Novembra so nacionalisti zavzeli veliko Ebrovo koleno, 24. decembra pa so začeli odločilno ofenzivo v Kataloniji. Že v začetku januarja 1939 so zasedli Tortoso in Tarragono, 26. januarja so zavzeli Barcelono, 9. februarja pa dosegli francosko-špansko mejo; s tem je bila vojna v Kataloniji končana. Proti koncu marca se je vnela še ofenziva na področju Kordova – Toledo, 28. marca se je predal Madrid, dan za tem Valencija in 1. aprila 1939 je bilo konec španske državljanske vojne.

Ko je februarja 1939 padla Katalonija, je ostala v rokah republikancev še četrtina Španije. Francoska in angleška vlada sta začeli pritiskati na Negrina, naj se vojna konča, 14. februarja pa je poslala francoska vlada Negrinovi vladi informativno noto, naj preda nacistom Madrid in vso Španijo. Angleška in francoska vlada sta šli še dalje in sta 25. februarja priznali vlado generala Franka ter pretrgali diplomatske stike z Negrinovo vlado.

V začetku marca se je Negrinovi vladi uprla vojna mornarica v Cartageni in istega dne so v Madridu objavili padeč Negrinove vlade. Postavili so junto nacionalne obrambe in ta je takoj začela množično zapirati komuniste in levičarske pristaše ljudske fronte. Junta nacionalne obrambe je 19. marca začela pogovore s Frankom, a ta je zahteval samo takojšnjo in brezpogojno kapitulacijo. Odposlanci junte so prišli 23. marca v Burgos. Franko je

zahteval takojšnjo predajo in izročitev vsega letalstva, toda odposlanci so odgovorili, da tega ne morejo storiti, nato pa so zbežali v Anglijo.

Dne 26. marca je sledil ultimat Frankovega glavnega stana valencijski vladi. V njem je bilo govora o širokosrčnem odpuščanju, kajti »prisiljena vojaška služba sovjetski Španiji samo po sebi ni noben zločin, nadaljnje vojaško upiranje pa bi bil zločin, ki bi pomenil samo nepotrebno prelivanje krvi«.

Španska tragedija je bila torej končana, originalni dokumenti pa za zdaj še molčijo, po čigavi krivdi se je to zgodilo.

2. MÜNCHEN IN ANTIIMPERIALISTIČNA FRONTA

Najprej nekoliko o odmevih španske državljanske vojne in o razvoju nekaterih držav v teh usodnih letih.

Sovjetska zveza je meseca maja 1935 podpisala dve pomembni pogodbi o medsebojni pomoči v primeru vojne. V Parizu je podpisala to pogodbo s Francijo, v Pragi pa s ČSR. V obeh pogodbah je bila izražena tudi želja, da bi podpisali podobne pogodbe tudi med Sovjetsko zvezo in Nemčijo ter Francijo in Nemčijo. O posebni klavzuli v pogodbi med Sovjetsko zvezo in ČSR pa smo že govorili.

V Moskvi se je 25. julija 1935 začel 7. kongres kominterne in trajal mesec dni. V glavnem referatu je Dimitrov poudaril, da je bil glavni vzrok porasta in razrasta fašizma razdor v delavskem razredu in sektaštvo v nekaterih komunističnih strankah. Dimitrov je poudaril, da je nujno znova doseči enotnost delavskega razreda.

Prvi sklep kongresa je bil, da je treba doseči tole: enotnost delavskega razreda v vsaki deželi in po vsem svetu, enotnost sindikalnega gibanja na temelju razrednega boja in proletarske demokracije, prav tako politično enotnost proletariata in ustanovitev enotne proletarske stranke. Zanj pa so potrebni naslednji temelji: neodvisnost delavske stranke od katere koli buržoazne stranke in odprava slehernega političnega bloka s socialističnimi strankami, enotnost akcije, priznanje, da je nujno revolucionarno strmoglaviti buržoazne vladavine in ustanoviti diktaturo proletariata, odpoved podpore buržoaziji v imperiali-

stični vojni in organizacija stranke na podlagi demokratičnega centralizma.

Kongres je nadalje sklepal o taktiki enotne (delavske) fronte. Sklenili so, da morajo pri tej fronti komunistične stranke varovati neposredne gospodarske in politične koristi delavskega razreda. Če sklenejo komunistične stranke enotno fronto s socialnodemokratskimi strankami ali reformističnimi sindikati za nastop proti skupnemu sovražniku delavskega razreda, se komunistična stranka v tej enotni fronti ne sme odreči samostojni dejavnosti svoje komunistične propagande, organizacije in mobilizacije množic. Treba je iskati različne oblike enotne delavske (proletarske) fronte, ki so odvisne od oblik različnih delavskih organizacij in trenutnih okoliščin.

Taka enotna delavska fronta mora biti osnova za še bolj široko ljudsko fronto. Program ljudske fronte naj bodo temeljne zahteve proletariata, kmetov, obrtnikov in delovne inteligence, vključujejo pa naj tudi zahteve za razpust fašističnih organizacij, vpeljavo demokratičnih svoboščin in boj za mir. Dejavnost ljudske fronte si mora prizadevati za sestavo take vlade, ki se bo mogla opreti na najširše ljudske množice in bo v svojem delovnem programu vsebovala zahteve in koristi delovnih ljudi. Taka vlada seveda ne bo vlada diktature proletariata, temveč vlada ljudske fronte, vanjo pa morejo stopiti poleg članov delovnih strank in organizacij tudi politične stranke in organizacije drugih razredov, ki so sprejele skupaj z delavskim razredom splošni program boja proti monopolom fašizma in vojni. Vlada ljudske fronte mora razbijati moč in organiziranost finančnega kapitala z nacionalizacijo bank, temeljev velike industrije in veleposesti, doseči prve korake na področju kmetijskega načrtovanja, odstranjevati reakcionarne elemente iz državnega aparata, vojske, gospodarskih organov, učnih zavodov itd.

Ta načela so, kot smo videli, odigrala v Španiji pomembno vlogo, in sicer točno po teh direktivah. Ko je Dimitrov razložil te temeljne zahteve ljudske fronte, je na koncu dejal: »Mi nismo anarhisti in nam ni vseeno, kakšen politični režim vlada v kaki državi, ali buržoazna diktatura v obliki buržoazne demokracije z demokratičnimi pravicami in svoboščinami ali buržoazna diktatura v odkrito fašistični obliki.«

Še posebej pa so na tem kongresu govorili o protiiperialistični ljudski fronti v kolonialnih in odvisnih deželah. Kongres

je naložil tamkajšnjim komunističnim strankam kot glavno nalogo boj za osvoboditev teh dežel in pritegnitev vseh pozitivnih sil k temu boju. Ta boj mora v končnem razdobju voditi do zloma finančnega kapitala, razbitja fašizma in do ohranitve miru.

Predsednik sveta ljudskih komisarjev Molotov je 11. januarja 1936 dejal pred vrhovnim sovjetom, da med Anglijo in Sovjetsko zvezo ni nobenih načelnih razlik glede zunanje politike. Izrazil je željo po boljših odnosih z Nemčijo, toda nemška vlada na žalost noče odstopiti od svojih zavojevalnih poskusov proti Sovjetski zvezi. Dalje je dejal, da v tem pogledu nista nič boljši poljska in finska vlada. Nemčija »se bo pred očmi vsega sveta spremenila v vojno taborišče in bo s svojo osrednjo lego nevarnost ne samo za Sovjetsko zvezo.«

Pravda je 12. februarja 1936 objavila besedilo nove ustave Sovjetske zveze (tako imenovane Stalinske ustave). Po tej ustavi je postala Sovjetska zveza socialistična država delavcev in kmetov. Njen gospodarski temelj je bil socialistični gospodarski sistem, socialistična imovina in socialistična produkcijska sredstva. Ustava je dovoljevala majhno privatno gospodarstvo posameznih kmetov in obrtnikov, če pri obdelavi zemlje in opravljanju obrtne izrabljajo tuje delovne sile. Temeljno načelo nove ustave je bilo: kdor ne dela, naj tudi ne je! Vsak je dolžan delati po svojih sposobnostih in naj bo plačan po storjenem delu.

Toda v deželi so nadaljevali strahovite čistke in sodne procese s smrtnimi kaznimi. Že maja 1935 so postavili posebno centralno komisijo za uničevanje ljudskih sovražnikov. Kmalu je ta komisija zaprla nad 100 000 ljudi. Sredi avgusta 1936 je bil velik javen proces proti 16 članom »trockistično-zinovjevskega terorističnega centra«, v katerem je zastopal obtožnico Andrej Višinski, bivši menjševik, toda od 1920 član boljševiške stranke, profesor kazenskega prava na moskovski univerzi in generalni javni tožilec Sovjetske zveze. Zinovjev, Kamenjev in drugi so bili obtoženi, da imajo zvezo s Trockim in gestapom, da so umorili Kirova in pripravljali atentat na Stalina, Vorošilova in Kaganoviča. Obtoženci so vse priznali in 25. avgusta 1936 so jih usmrtili.

Proces je zbudil veliko zgledovanje na zahodu, zlasti pa dvome o objektivnosti in pravičnosti sovjetskega pravosodja. Konec septembra 1936 so strmoglavili vsemogočnega šefa notranje uprave Jagodo. Na njegovo mesto je prišel Ježev in pričelo se

je še hujše razdobje, tako imenovana ‚ježevščina‘. V drugi polovici januarja 1937 je bil v Moskvi »proces proti sedemnajstim«. Obtoženi Pjatakov, Radek, Sokolnikov in drugi so na procesu vse priznali, in sicer to, da so bili že dolga leta pristaši Trockega, da so hoteli odstraniti Stalina, misleč, da vodi njegovo načrtno gospodarstvo deželo v pogubo itd. Pjatakov in še nekateri so bili obsojeni na smrt, Radek in trije obtoženci pa na deset let.

Dne 11. junija 1937 so aretirali enega izmed najuglednejših in najboljših sovjetskih poveljnikov, maršala Tuhačevskega, in sprva še sedem generalov. Proces je bil tajen in jih je dolžil vohunstva v korist Nemčije ter Japonske. Že naslednjega dne so jih obsodili na smrt in usmrtili. Danes je povsem jasno, da je bilo to uničenje najboljšega sovjetskega maršala delo gestapa; ta je za to uporabil predsednika čechoslovaške republike Beneša, mu podtaknil spretno ponarejene dokumente in on jih je poslal Stalinu. Proces proti Tuhačevskemu je sprožil strahovite aretacije sovjetskega oficirskega zbora, kajti kmalu je bilo zaprtih čez 20 000 visokih sovjetskih oficirjev ali skoraj četrtnina sovjetskega oficirskega zbora. Od teh so jih nekaj tisoč ustrelili in od teh 1500 od polkovnika navzgor.

V začetku marca 1938 se je začel »proces enaindvajsetorice« ali tretji trockistični proces. Glavni obtoženci so bili Buharin (marksistični teoretik in glavni urednik Izvestij), Rykov (nekdanji predsednik sveta ljudskih komisarjev), Jagoda itd. Obtožnica jih je dolžila vohunstva v korist Nemčije, Anglije, Francije, Poljske in Japonske, poskusa strmoglaviti socialistični red in uvesti kapitalistični red, spodkopavanja obrambne sposobnosti Sovjetske zveze, sabotaž na železnicah, pripravljajanja atentatov itd. Obsojenih in usmrčenih je bilo 18. Novo na tem procesu je bilo to, da so nekateri tajili resničnost svojih izjav v preiskavi.

Decembra 1938 je bil strmoglavljen Ježev in nadomestil ga je Berija, tega pa je po vojni zrušil Hruščov. Računajo, da je bilo v letih 1936 do 1938 v Sovjetski zvezi zaprtih vsaj 6–7 milijonov ljudi!

Dne 21. septembra 1938 je tik pred usodnimi dogodki v Münchnu stopil na oder Društva narodov sovjetski zunanji minister Litvinov in obtožil Društvo, da ni storilo prav ničesar za varstvo narodov pred fašistično napadalnostjo. Dejal je, da za Etiopijo, Kitajsko, Španijo in Avstrijo prihaja na vrsto ČSR. Ko je bilo konec Avstrije, se Društvo narodov sploh ni zmenilo,

čepprav je takrat vlada Sovjetske zveze predlagala celo vrsto ukrepov. S ČSR je Sovjetska zveza povezana s pogodbo o medsebojni pomoči. Med pogajanjem čehoslovaške vlade s sudetskimi Nemci se vlada Sovjetske zveze ni vmešavala v notranje zadeve ČSR. Vzela je na znanje tudi svojevrsten takt in maniro vlade ČSR, ko v kritičnih dneh ni niti vprašala vlade Sovjetske zveze, ali bo izpolnila obveznosti, ki so izhajale iz pogodbe med Sovjetsko zvezo in ČSR. Tako je bila šele francoska vlada prva, ki je vprašala, kakšno stališče bi zavzela sovjetska vlada, če bi bila ČSR napadena. Sovjetska vlada je odgovorila popolnoma jasno in nedvoumno, da bo »prišla na pomoč ČSR v tistem trenutku kot Francija in s sredstvi, ki so nam na razpolago«. Vlada Sovjetske zveze je bila pripravljena poslati tudi delegate na vojaško konferenco, na katero naj bi prišli še zastopniki ČSR in Francije in kjer naj bi proučili položaj ter sklenili, kaj bi bilo treba ukreniti. Zadnji čas je, da začne razpravljati Društvo narodov o vseh tistih vprašanjih, ki so potrebna za to, da se prepreči vojna.

Nemčija je brez vsakega vprašanja 7. marca 1936 zasedla demilitarizirano cono v Porenju, ki jo je bila določila versajska mirovna pogodba. Med evropskimi velesilami je nastal poplah in po predhodnih razgovorih v Parizu so 14. marca sklicali zasedanje Društva narodov. Na tem zasedanju je posebni Hitlerjev odposlanec von Ribbentrop 18. marca pojasnil, da hoče Hitler z zasedbo Porenja samo »postaviti temelj za obnovitev Evrope«. Tega seveda Ribbentropu ni nihče verjel, zato je svet Društva narodov 19. marca obsodil Nemčijo, da je prekršila versajsko mirovno pogodbo. Nato je Hitler 22. marca izjavil, da bo Nemčija kljub vsem pogodbam vzpostavila popolno suverenost na svojem ozemlju, ker je to volja 67-milijonskega naroda. Še bolj zgovoren pa je bil Hitler 28. marca v Kölnu, tu je dejal, da se bo boril z božjo pomočjo za svobodno prihodnost, čast in mir nemškega naroda in ne bo nikdar pod nobenim pogojem sklepal in sklenil tajnih zvez in pogodb.

Julija 1936 je sklenila Nemčija pogodbo z Avstrijo, o kateri smo že govorili. Na kongresu NSDAP 14. septembra se je Hitler znova razlajal nad boljševizmom. Dejal je, da je nacionalni socializem »najbolj dragocen nemški patent« in smrtni sovražnik boljševizma, demokracija pa je »kanal, po katerem pretaka boljševizem svoje strupe v evropske države«. Dne 25. novembra sta

Nemčija in Japonska sklenili pogodbo proti kominterni. Pogodbo sta zasnovala takratni nemški zunanjepolitični svetnik Ribbentrop in japonski vojaški ataše v Berlinu in naj bi prvotno pomenila nemško-japonsko sodelovanje proti Sovjetski zvezi. Baje so to pogodbo podpisali celo brez vednosti nemškega in japonskega zunanjega ministrstva. V javnem delu pogodbe je bilo rečeno, da si bosta obe podpisnici sporočali o dejavnosti kominterne in o nujnih in ustreznih nasprotnih ukrepih in povabili k podpisu pogodbe še druge države, katerih notranje življenje ogroža kominterni. V tajnem dodatku pa je pisalo: če bo Sovjetska zveza napadla katero od podpisnic, ne bo druga podpisnica storila ničesar, kar bi olajševalo položaj Sovjetske zveze, in nobena ne bo – brez predhodnega sporazuma z drugo podpisnico – sklenila politične pogodbe s Sovjetsko zvezo, ki bi bila v nasprotju z duhom te pogodbe. Konec januarja 1937 je dejal Hitler pred rajhstagom, da je nacionalnosocialistična revolucija prinesla oblast nemškemu narodu. Tudi je povedal, da se je ta revolucija sedaj spremenila v evolucijo in hoče doseči enakopravnost, ki jo je nemškemu narodu odvzela versajska mirovna pogodba, še posebej pa je poudaril, da Nemčija ni kriva svetovne vojne. Dejal je, da je svet že razdeljen na dve polovici. Prvič ga je razdelila versajska mirovna pogodba (na zmagovalce in premagance), sedaj pa ga je razdelil boljševizem. V njem vidi Nemčija največjo svetovno nevarnost, zato jo skuša odstraniti z vsemi sredstvi in doseči, da bi postal proti njej celotni nemški narod imun. Nemčija ne bo nikdar pomagala boljševizmu in ne bo nikdar sprejela od njega nobene pomoči. V Španiji zasleduje Nemčija samo gospodarske koristi, zato bo storila vse, da bosta v tej deželi zavlada red in mir.

Te zadnje Hitlerjeve besede o Španiji le niso bile tako resnične, kajti že 20. marca je bila sklenjena tajna nemško-španska pogodba, v nji sta se obe vladi obvezali za obrambo pred komunistično nevarnostjo, za sodelovanje v mednarodni politiki in za moralno pomoč spričo morebitnega napada na obe deželi.

Pomladi 1937 je nemška vlada začela z vso ihto preganjati katoliški kler, ker ji ta trenutno ni bil potreben. Maja je bilo v Nemčiji veliko sodnih procesov proti katoliškim duhovnikom in redovnikom zaradi nemoralnih dejanj in deviznih prekrškov. Ker je proti temu preganjanju odločno nastopil čikaški kardinal Mundelein, mu je 28. maja odgovoril Göbbels, da morajo nemške

otroke vzgojiti v nemškem duhu tako, da se bodo kasneje čutili najprej Nemce, zatem pa šele katoličane ali protestante. O nepravosti katoliške duhovščine pa je Göbbels dejal, da to »niso le obžalovanja vredni posamezni primeri, temveč splošen propad morale«. Nemška vlada je obtožila tudi Vatikan, češ da je popolnoma odgovoren za izpade čikaškega kardinala.

Konec februarja 1938 je Hitler pred rajhstagom že čisto nedvoumno zahteval vrnitev nekdanjih nemških kolonij in dejal, da se Nemčija nikdar več ne bo vrnila v Društvo narodov. Dejal je tudi, da z Rusijo nikdar ni in tudi ne bo iskal tesnejših stikov. Napovedal je še vrsto nemških »sonarodnjakov« (Volksgenossen) v tujini.

To je bil precej jasen namig, kaj bo slab mesec za tem doletelo Avstrijo!

njeno dejal, da je komunistična stranka Francije sicer podpisala *Francija*. Predsednik komunistične stranke Francije Cachin je na kongresu komunistične stranke 22. januarja 1936 le preuraprogram ljudske fronte, vendar še vedno ostaja njen cilj ustanovitev francoske sovjetske republike.

Januarja 1936 je objavila francoska ljudska fronta svoj podrobnejši program, ki je bil: razpust in razorožitev fašističnih organizacij, amnestija političnih zapornikov, boj proti brezposelnosti in agrarni krizi, reforma davčnih obveznosti, nacionalizacija vojne industrije in kontrola nad dejavnostjo francoske narodne banke, organizacija kolektivne varnosti in mednarodnega sodelovanja proti fašistični agresiji in nevarnosti nove vojne.

Nostrifikacija francosko-sovjetske pogodbe je šla 28. februarja srečno prek parlamenta (353 za, 164 proti), na volitvah konec aprila in v začetku maja je dobila ljudska fronta 381 mandatov, centrum in desnica pa 237. V začetku junija je sestavil Blum vlado, a komunisti niso hoteli vanjo, obljubili pa so vso pomoč. Blum je v deklaraciji svoje vlade povedal, da bo vlada predložila parlamentu zakonski načrt o 40-urnem tedniku, o kolektivni pogodbi, o plačanem dopustu, o nacionalizaciji oborožitvene industrije in o podaljšanju šolske obveznosti do štirinajstega leta. Dalje je Blum govoril o ustanovitvi fonda za brezposelne, o starostnem zavarovanju za delavce itd. Obljubil je veliko davčno reformo, govoril je o kolektivni varnosti, o zmanjšanju oborožitve in o kontroli oboroževanja. Vladi so izglasovali zaupnico s 384 proti 210 glasovom. Poudariti pa je treba, da so to deklaracijo

vlade pravzaprav izsilili veliki štrajki maja in junija po vsej Franciji. V teh štrajkih so ponekod začeli delavci zavzemati celo tovarne.

Toda že v začetku septembra 1936 je ista Blumova vlada predlagala povečanje vojaške sile, to so podprli celo komunisti, medtem ko se je desnica v parlamentu bolj nagibala k pomirjenju in navezovanju stikov z avtoritarnimi državami. Francoski zunanji minister Delbos je v začetku decembra dejal pred parlamentom, da vlada in ves francoski narod s simpatijami spremljata Anglijo, ki »je temelj evropskega miru«. Za ta mir bi bilo najboljše in najpotrebnejše, če bi se zbližali Francija in Nemčija. To zблиžanje pa je možno, kajti Francija ni niti za hegemonijo niti za obkoljevanje. Glede Španije pa je Delbos dejal, da je prevladajoča večina v Franciji za politiko nevmešavanja.

Obljubljenim reformam v parlamentu je moral Blum 21. januarja napovedati »pavzo«, a tudi s tem si ni pridobil prijateljstva »dvesto družin«. Nekaj dni za tem je Blum dejal na kongresu ljudske fronte, da je varnost Francije neločljivo povezana z varnostjo Evrope, to pa pomeni, da je mir nedeljiv. Mesec dni za tem je doživela vlada hud napad v parlamentu, češ da vodi državo v katastrofo in gospodarski polom. Toda oglasili so se komunistični poslanci in zahtevali od vlade še mnogo več, in sicer naj zaseže premoženje in uniči ves kapitalistični sistem v Franciji. Thorez je celo poudaril, da bi Francija lahko v kratkem času postala država s sovjetskim režimom.

Sredi marca so se začeli v Parizu hudi sprovočirani spopadi s pristaši ljudske fronte, tako da je bilo veliko ubitih in ranjenih. Komunisti so odločno zahtevali razorožitev in razpust fašističnih organizacij, čistko v policiji, v vojski in v državni upravi in nadaljnje izvajanje programa ljudske fronte. Organizirali so tudi poldnevni generalni štrajk v Parizu. Toda senat je Blumovi vladi junija odrekel finančno polnomočje, nato je vlada padla in mandat za sestavo nove vlade je dobil Chautemps. Pred Društvom narodov je zunanji minister Delbos 8. septembra izjavil, da Društvo narodov ni v krizi, pač pa je v krizi evropski in svetovni mir. Zato je treba najti sredstva za miroljubno sožitje. Najzanesljivejše sredstvo za to pa je »spoštovanje sprejetih obveznosti, kar je sploh podlaga civilizacije«. Tudi med državami z nasprotnimi političnimi sistemi je mogoče doseči miroljubno sožitje (koeksistenco). Pred parlamentom pa je Delbos 19. novembra izjavil,

da se mora vsa francoska zunanja politika strniti v en sam pojem, v obrambo miru. Decembra 1937 je bil 9. kongres komunistične stranke Francije, na njem so sklenili sklicati kongres ljudske fronte, ta naj bi izvolil plenum, kateremu bo odgovorna francoska vlada za svojo notranjo in zunanjo politiko.

Toda januarja 1938 so iz vlade izstopili socialisti. Tako je bila nova vlada sicer še vlada ljudske fronte, vendar močno okrnjena. V deklaraciji je nova vlada 20. januarja povedala, da bo zasledovala dva cilja ljudske fronte, obrambo republike in uresničenje socialne pravičnosti, zvestobo Društvu narodov in povezavo z velikimi demokracijami. Toda ta vlada je imela kratko življenje. Še 26. februarja je zunanji minister Delbos pred parlamentom poudarjal potrebo po enotnosti Francije, 10. marca pa je morala vlada odstopiti, ker so ji socialisti in komunisti v parlamentu odrekli finančna polnomočja za nove kredite armadi. Nova vlada, ki jo je sestavil znova Leon Blum, je v vladini deklaraciji 16. marca poudarila, da si Francija – ob varstvu svojih koristi – želi predvsem miru. Zato se bo še bolj oboževala in sklenila še več prijateljstev in pogodb, da bi s tem okrepila mir na svetu. Ljudska fronta je sila, ki se ne sme nikdar zmanjšati. Čeprav je potekalo glasovanje o zaupnici vladi za vlado ugodno (369 za, 196 proti in 50 vzdržanih glasov), je vlada prav kmalu padla. Novo vlado je sestavil Daladier, 12. aprila je dejal v deklaraciji, da je blagor domovine nad vsem, zato pa so potrebne zdrave finance in zdrava obrambna sposobnost.

Toda to ni bila več vlada ljudske fronte, kajti Daladier je bil slej ko prej zastopnik tiste skupine francoskega kapitala, ki je bila za sodelovanje Francije s totalitarističnimi državami in se je držala znanega načela, da je boljši Hitler kot ljudska fronta. Na kongresu socialistične stranke je 7. junija 1938 Leon Blum dejal, da je »sestava vlade ljudske fronte za zdaj nemogoča in se je treba sprijazniti z dejstvom, da je prešla oblast v druge roke«. Že deset dni zatem je Daladierova vlada odložila zasedanje parlamenta za nedoločen čas.

Anglija. Pred spodnjim domom je novi angleški zunanji minister Eden 24. februarja 1936 izjavil, da so sankcije Društva narodov proti Italiji zaradi napada na Etiopijo učinkovite. Plačilna moč Italije je znatno padla in prišel bo čas, ko Italija ne bo mogla ničesar več kupovati v inozemstvu. Poudaril je, da je Anglija za politiko kolektivne varnosti v okviru Društva narodov. Eden

je o tem ponovno govoril 5. novembra in dejal, da bo angleška vlada tako povečala pomembnost Društva narodov, kolikor se bo to sploh dalo. Na ponovno nemško željo po tesnejšem sodelovanju in prijateljstvu z Anglijo je odgovoril, da bi to bilo možno, vendar pa samo pod dvema pogojema: da to prijateljstvo ne bi izključevalo drugih držav in da ne bi bilo naperjeno proti kakšni državi. Priznal je tudi, da so se poslabšali odnosi z Italijo, ne da bi bil nastal kak neposreden spor. Končno je poudaril tri temeljne točke angleškega vladnega programa, in sicer: okrepitev avtoritete Društva narodov, ureditev Evrope in oborožitev Anglije.

Pred spodnjim domom je Eden 21. januarja 1937 dejal, da je razvoj dogodkov v Španiji bistveno zmanjšal nevarnost evropske vojne, ni je pa še dokončno odstranil. Kakorkoli naj se konča vojna v Španiji, eno je gotovo: tam ne bo prišla na oblast nobena tuja sila. Konec maja 1937 je odstopil Baldwin in premier je postal Chamberlain; ta je dejal 26. junija pred spodnjim domom, da je položaj sicer resen, ni pa brezupen. Nobena država si ne želi vojne, čeprav bi »utegnili biti res, da si določene države želijo zmago te ali one strani v Španiji«. Stalni cilj angleške politike je obvarovati evropski mir ter omejiti vojno v Španiji.

Eden pa je nenadoma odstopil in je 21. februarja 1938 pred spodnjim domom objavil tudi vzroke svojega odstopa. Dejal je, da je poglavitni vzrok njegovega odstopa nesoglasje s Chamberlainom glede odnosov z Italijo (Eden je bil za »trdo roko« z Italijo) in glede reševanja španskega vprašanja (Eden je bil sicer za politiko nevmešavanja, ne pa za politiko popuščanja tuji fašistični sili v Španiji). Tudi je poudaril, da ne bo v Evropi pomirjenja, ako »v inozemstvu ustvarjajo videz, da Anglija popušča, če nanjo stalno pritiskajo«.

To je Eden povedal popolnoma pravilno; s tem pa je tudi dobro označil Chamberlainovo politiko popuščanja. Toda Chamberlain je moral imeti precej debelo kožo, saj je na istem zasedanju spodnjega doma v eni sapi govoril o treh glavnih ciljih angleške vlade, ki naj bi bili: varstvo britanskih koristi, ohranitev miru z miroljubnim pomirjenjem in prijateljstvo z vsemi miroljubnimi narodi. Chamberlain je pred spodnjim domom 22. februarja dejal, da zahteva opozicija, naj se vlada ne pogaja z diktatorji, ali pa naj se začne šele takrat, ko bodo »diktatorji obžalovali svoja dosedanja dejanja ali celo spremenili svoje mišljenje. Toda« je dejal Chamberlain, »velika Anglija je lahko širokosrčna. Če pa

bi opozicija vztrajala, da se angleška vlada ne sme pogajati z diktatorskimi vladaми, potem bi nastala resna nevarnost, da bi taka politika angleške vlade vodila v vojno.«

Spričo takih izjav je mogel Hitler mirne duše zasesti Avstrijo in zatem takoj sprožiti tako imenovano sudetsko krizo. Chamberlain je 24. marca pred spodnjim domom takole retorično vprašal: »Ali bosta Anglija in Francija takoj nastopili proti nasilnemu vmešavanju v neodvisnost in nedotakljivost ČSR, nastopili z vojaško akcijo in k temu povabili še druge države?« Toda na to lastno vprašanje je dokaj medlo odgovoril, da vlada za zdaj še ne more dati takih jamstev. Tudi v velikem govoru v Birminghamu je 9. aprila dejal, da bo tako dolgo proti vojni, dokler se bo mogla Anglija drugače braniti. Poudaril je, da Anglija ne mra diktatur, če pa so že tu, je vsekakor treba z njimi živeti.

Aprila 1938 so – po izboljšanih odnosih z Italijo – podpisali angleško-italijansko pogodbo. Ta je potrdila gentlemanski sporazum z dne 2. januarja 1937 o statusu quo v Sredozemlju, uvedla izmenjavo vojaških informacij o razporeditvi oboroženih sil obeh držav v Sredozemlju, ob Rdečem morju, v pristanišču Adenu, v Egiptu, Sudanu, italijanski Vzhodni Afriki itd. V to pogodbo je bila vključena tudi pogodba o dobrem sosedstvu. Francoska vlada je to pogodbo toplo pozdravila kot prispevek k evropskemu miru.

Ob hudi zaostritvi sudetske krize je Chamberlain izjavil 26. julija pred spodnjim domom, da bo angleška vlada v tesnem sodelovanju s Francijo storila vse, da bi pomagala miroljubno rešiti spor. Dan za tem pa je dejal zunanji minister Halifax, da podpis angleško-italijanske pogodbe ni prinesel nobenega izboljšanja in so »na svetu močne sile, ki ne želijo prijateljstva teh dveh držav«. Dejal je tudi, da si angleška vlada prizadeva nepristransko rešiti sudetsko in češko vprašanje, ki ogrožata mir. Problem je le v tem, kako najti z miroljubnimi sredstvi pravo pot in dati Nemcem, Poljakom in Madžarom v mejah ČSR »bistveno stopnjo avtonomije«.

Angleška in francoska vlada sta se na večer pred Münchensko konferenco izjavili, da bi se dalo čehoslovaško vprašanje rešiti po mirni poti le, če odstopi ČSR Nemčiji ozemlje, naseljeno z več kot 50 % z Nemci, in to brez plebiscita, če dobijo druge narodnosti v ČSR široke avtonomije, če se odpove francoska in

sovjetska pogodba o pomoči ČSR in če jamčijo za nove meje ČSR Anglija, Francija in Italija.

To je bila popolna kapitulacija! Zato bomo laže razumeli nadaljnja Chamberlainova krošnjarjenja pri Hitlerju, njegove kasnejše govore in note, toda o tem bomo govorili pri Nemčiji.

Italija. Mussolini je v intervjuju za Observer 10. februarja 1936 pojasnil, da je hud na Anglijo zaradi njenega glasovanja za sankcije proti Italiji. Dejal je tudi, da se je treba vprašati, če gleda Anglija na svojo tristo let staro kolonialno politiko »kot na eno samo strnjeno verigo zločinov. Če jo danes Italija v tem posnema, mi je to samo všeč«.

Italijanska vojska je 5. maja 1936 zasedla Adis Abebo. Na generalnem apelu fašistične stranke je Mussolini dejal, da je s tem vzpostavljen zopet mir, toda to je rimski mir. Štiri dni za tem je sklenil veliki fašistični svet in vlada, da preide Etiopija pod suverenost Kraljevine Italije, italijanski kralj pa ostane tudi cesar Etiopije (re e imperatore). Takrat je Mussolini vzkliknil: »Italija je končno dobila svoj imperij, in to fašistični imperij!«

Svet Društva narodov je znova razpravljal o Etiopiji 11. maja. Italijanski delegat je vedel povedati samo to, da je edina oblast v Etiopiji italijanska, ter je nato takoj zapustil Ženevo. Svet je sklenil, da bo proučil novo nastali položaj in poudaril, da sankcije še ostanejo. Zato je bil Mussolini v intervjuju za Daily Telegraph 28. maja 1936 zelo kratek. Dejal je, kako nujno bi bilo potrebno zopetno angleško-italijansko zблиžanje. Poudaril je, da bo italijanska politika v Etiopiji »zmerna in tolerantna« in ne bo škodovala gospodarskim koristim drugih velesil v Etiopiji. Brž ko pa bodo prenehale sankcije proti Italiji, se bo ta takoj vrnila v vrsto miroljubnih držav. Tudi na izredno zasedanje Društva narodov konec junija je italijanska vlada poslala zelo dostojno pismo ter poudarila, kako rada bi spet sodelovala v Društvu narodov. Kljub temu, da je pripeljal na to zasedanje etiopsko delegacijo sam etiopski cesar, tam nad vse živo govoril in prepričeval plenarno zasedanje, naj ne prizna italijanske okupacije, je Društvo narodov okupacijo priznalo, s tem da je odklonilo etiopsko resolucijo. Sredi julija 1936 je bilo tudi konec sankcij in mogočno angleško vojno brodovje se je iz Egipta vrnilo domov.

Vojna v Španiji in Etiopiji je dokončno zблиžala tudi Hitlerja in Mussolinija in 25. oktobra 1936 je bila sklenjena nemško-itali-

janska pogodba, ali kot danes radi govorimo po Mussolinijevih besedah, os Rim-Berlin. Nemčija je priznala aneksijo Etiopije, Italija in Nemčija sta priznali Frankovo vlado, končno pa je pogodba tudi razmejila gospodarske interese in sfere med obema državama v jugovzhodni Evropi. Mussolini je 28. oktobra v Milanu govoril pred 200 000 ljudmi in ostro napadel tri demokratske iluzije. Prvo, razorožitev, ki je že propadla, drugo, kolektivno varnost, ki je nikdar ni bilo in je nikdar ne bo, in tretjo, nedeljivi mir. Dalje je dejal, naj se Društvo narodov ali preuredi ali razpusti. Sicer pa Italija Društva narodov ne bo nikdar pozabila, ker je organiziralo, da je »52 držav oblegalo italijanski narod in ga hotelo izstradati«. Na koncu je Mussolini vzkljnil: »Mir z vsemi narodi, toda oborožen mir!«

Decembra so priznale okupacijo Etiopije tudi Anglija, Francija, ZDA in Belgija, in to tako, da so spremenile svoja posla-nišтва v Adis Abebi v generalne konzulate. To je vzela italijanska vlada z veseljem na znanje in je že 2. januarja 1937 sklenila z angleško vlado gentlemenški sporazum; o njem smo že govorili. V intervjuju za Völkischer Beobachter je Mussolini 17. januarja 1938 dejal, da pomeni os Rim-Berlin začetek evropskega konsolidacijskega procesa, tudi upa na skupno evropsko obrambo proti boljševizmu. Demokracije so odigrale svojo vlogo in danes ne predstavljajo nič drugega kot žarišče boljševiške infekcije.

V noči od 1. na 2. maj je veliki fašistični svet sklenil povečati italijansko armado in doseči popolno militarizacijo vseh aktivnih sil od 18. do 55. leta ter čim večjo avtarkijo zlasti v oborožitveni industriji. Izjavil se je tudi za solidarnost z nacionalistično Španijo ter poslal pozdrav Frankovim oboroženim silam. Zunanji minister Ciano je 13. maja dejal pred parlamentom, da italijanska vlada ni nikdar in od nikogar zahtevala priznanje italijanskega imperija. V Španiji hoče duce zadušiti evropski požar in nastanek dveh sovražnih blokov. Bojevanje italijanskih prostovoljcev v Španiji je vseskozi na višini svojih herojskih tradicij, sodelovanje z Nemčijo pa pomeni v Evropi orientacijo za vse sile, ki hočejo braniti kulturo, ogroženo od boljševizma.

Mussolini je konec novembra 1937 z velikim spremstvom obiskal Hitlerja. Ob tej priliki je imenoval Hitlerja za častnega korporala fašistične milice, kar je bilo najvišje italijansko odlikovanje v fašistični milici. Ogleдал si je manevre nemške vojske

v Mecklenburgu, obiskal je tudi Kruppa. V slovesnih napitnicah sta Hitler in Mussolini drug drugega povzdigovala v nebesa.

Ob 15. obletnici pohoda na Rim je Mussolini dejal, da se začenja 16. leto fašistične ere z besedico mir, to pomeni, da je treba pregnati boljševizem najprej iz Španije in nato še iz Evrope. Tudi je poudaril, da mora dobiti veliki nemški narod »zopet prostor, ki mu pripada in ki ga ima pod afriškim soncem«. (Zato je Eden dejal 2. decembra 1937 pred spodnjim domom, da je postala Italija prvi bojevnik za nemške kolonialne zahteve v Afriki).

Veliki fašistični svet se je sestal 11. decembra in sklenil, da Italija takoj stopi iz Društva narodov. Hkrati je nemška vlada objavila, da se ne bo nikdar več vrnila v Društvo narodov.

Ob smrtni postelji umirajoče Avstrije je Hitler sporočil Mussoliniju, da je nemška okupacija Avstrije dejanje narodne obrambe in da Hitler kot »značajan človek« ni mogel ukreniti drugače. Veliki fašistični svet je v noči od 11. na 12. marec pristal na okupacijo Avstrije in zgodaj zjutraj 12. marca je dobil Mussolini znano Hitlerjevo brzojavko: »Mussolini, ich werde Ihnen dieses nie vergessen!« Pristanek na okupacijo Avstrije je Mussolini pojasnil 14. maja v Genovi pred 350 000 poslušalci, češ da je bilo takrat samo od italijanske vlade odvisno, da ni izbruhnila vojna z Nemčijo. Res je – je dejal – da je bila fašistična vlada 1934 (ob atentatu na Dollfussa) drugačnega mnenja, toda od takrat je steklo veliko vode po Tiberi, Donavi, Spree, Temzi in Seini. Med tem ko je tekla ta voda, so Italijo zadele sankcije, ki jih še danes ni pozabila. Med tem je umrla tudi Stresa in ne bo nikdar več vstala!

Odkrito je o vojni govoril Mussolini 11. avgusta ob koncu manevrov italijanske vojske. Dejal je, da bi bilo blazno, če bi si zatiskali oči in se ne pripravljali na vojno, ko že na tolikih krajih sveta grmijo topovi. In ker si italijanski narod ne dela nobenih iluzij, se pripravlja na vojno,

Tudi v čehoslovaško vprašanje je Mussolini posegel in pisal Chamberlainovemu odposlancu lordu Runcimanu v Pragi, naj ne predlaga čehoslovaški vladi plebiscit samo za Nemce, temveč tudi za druge narodnosti v ČSR, če ga zahtevajo. Če bo Beneš to odklonil, naj mu pove, da se bo Anglija sedemkrat premislila, preden bi šla zaradi ČSR v vojno. S črnilom začrtane meje se morejo s črnilom tudi popraviti, drugače pa je, če je »meje potegnili božja roka ali pa narod s svojo krvjo«.

Avstrija. Točno dve leti pred usodnimi dogodki v Avstriji je Mussolini hinavsko svetoval Schuschniggu, da je najbolje, če se sporazume s Hitlerjem o anšlusu. Ozadje tega nasveta so bila tajna pogajanja, v katerih je Mussolini že konec januarja 1936 pristal na anšlus, ko mu je Hitler obljubil, da bo nemško-italijanska meja ostala na Brennerju in se bo Nemčija odrekla ekspanziji proti Jadranu. O nemško-avstrijski pogodbi smo že govorili, novembra 1936 pa je bila sklenjena še tajna avstrijsko-nemška pogodba o skupnem boju proti komunizmu. V tej pogodbi je avstrijska vlada obljubila, da ne bo sklepala nobenih trgovinskih pogodb z deželami na Balkanu.

Nekaj »stičnih« točk med nacionalnim socializmom in avstrijskim klerofašizmom je torej le bilo! Da je Mussolini igral umazano vlogo, nas ne more presenetiti. Avstrijsko ljudstvo je bilo samo, vodstvo komunistične stranke je bilo v tujini ali pa doma v nedosegljivi ilegali in skoraj prav isto je bilo z voditelji nekdanje tako močne socialno demokratske stranke. Ko je konec februarja 1937 nemški zunanji minister von Neurath obiskal Dunaj, so avstrijski nacionalni socialisti priredili velike demonstracije za priključitev Avstrije k Nemčiji. Te demonstracije so potem ponavljali še dolgo časa po vsej Avstriji. Mesec dni nato je Schuschnigg obiskal Benetke in se tu sestal z Mussolinijem. Tu mu je dejal, naj ima dobro pred očmi temeljni namen osi Rim-Berlin. Kmalu po tem obisku so pisali fašistični listi, da bi morali avstrijski nacionalni socialisti stopiti v avstrijsko vlado, na to pa je Schuschnigg odgovoril, da bi avstrijska politika rada za zdaj ostala še izven vsakega bloka.

Toda bližal se je usodni marec 1938. Iz strahu pred opozicijo je Hitler 4. februarja 1938 počistil svojo neposredno okolico. Odstranil je vojnega ministra Blomberga, poveljnika rajhsvera generala Fritscha je zamenjal general von Brauchitsch, sam' je prevzel vrhovno poveljstvo nad vojsko, zunanjega ministra von Neuratha pa je zamenjal zvesti lakaj von Ribbentrop. Točno teden dni zatem je poklical v Obersalzberg Schuschnigga in zahteval, naj izpusti zaprte avstrijske nacionalne socialiste in sprejme avstrijskega nacionalnega socialista Seyssa-Inquarta v vlado kot zunanjega ministra. Schuschnigg je 12. februarja sprejel vse Hitlerjeve zahteve in prvo dejanje novega avstrijskega zunanjega ministra je bila pot v Berlin.

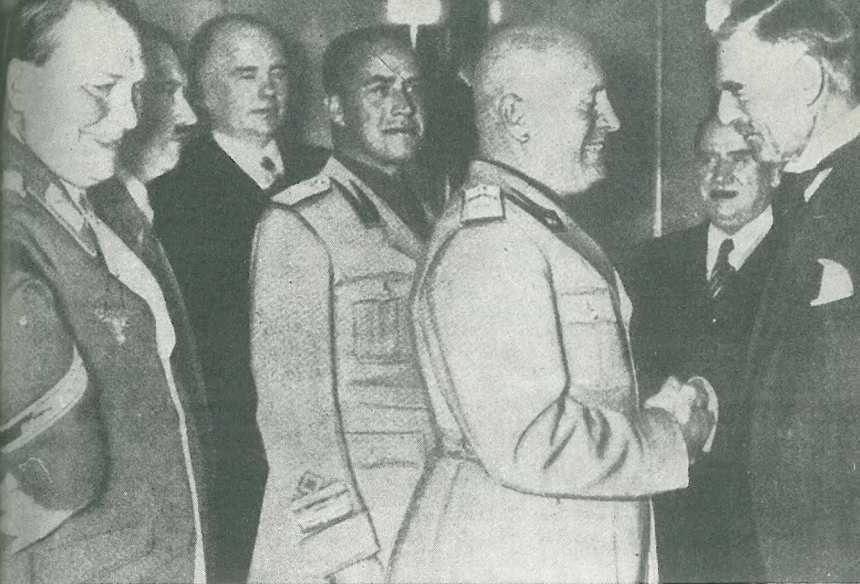
Po svetu je nastal alarm, nanj pa so takratni vodilni državniki zelo medlo reagirali. Sekretar za zunanje zadeve ZDA Hull na primer in končno tudi sam demokrat Roosevelt dogodkov v Avstriji sploh nista hotela komentirati, britanski minister Simon pa je v spodnjem domu lakonično dejal, da angleška vlada ni nikdar dajala kakih posebnih jamstev Avstriji. Še več, angleški ambasador Henderson je 3. marca v Berlinu izjavil, da Anglija ne bo nasprotovala anšlusu. Hkrati je objavila francoska vlada nevtralnost glede avstrijskega vprašanja.

Schuschniggu skoraj ni preostajalo drugega, da je 9. marca napovedal referendum, to je, da naj bi avstrijski narod sam dne 13. marca odločil, ali je za anšlus ali za »svobodno in nemško Avstrijo, neodvisno in krščansko socialistično ter nedeljivo«. Hitler je 11. marca zahteval Schuschniggov odstop. Ta je to res storil in vlado je sestavil Seyess-Inquart, ki je potem za »vzdrževanje reda in miru« poklical v deželo nemško vojsko. Ta je v noči od 11. na 12. marec res začela prehajati prek avstrijske meje. Obe vladi, nemška in avstrijska, sta 12. marca izdali odlok o priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu. To priključitev je 10. aprila potem potrdil tudi referendum. Od bivših Avstrijcev je za priključitev glasovalo 99,73 %.

Madžarska. Horthy je 1936 in 1937 dosegel trdne zveze z Rimom in Berlinom in začela se je postopna, a urna fašizacija dežele.

ČSR. Nad nesrečno deželo, v kateri so se do skrajnosti zaostrila trenja zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja, so se začeli zbirati temni oblaki. Tudi domača buržoazija je bila v zunanji politiki neenotna. Močni agrarci so se vedno bolj nagibali k Nemčiji, češki liberalni nacionalisti in socialni demokrati pa so obračali oči proti zahodnim demokracijam. Uradno je imela ČSR že od maja 1935 podpisano pogodbo s Sovjetsko zvezo, a s tisto nesrečno klavzulo, o kateri smo že govorili.

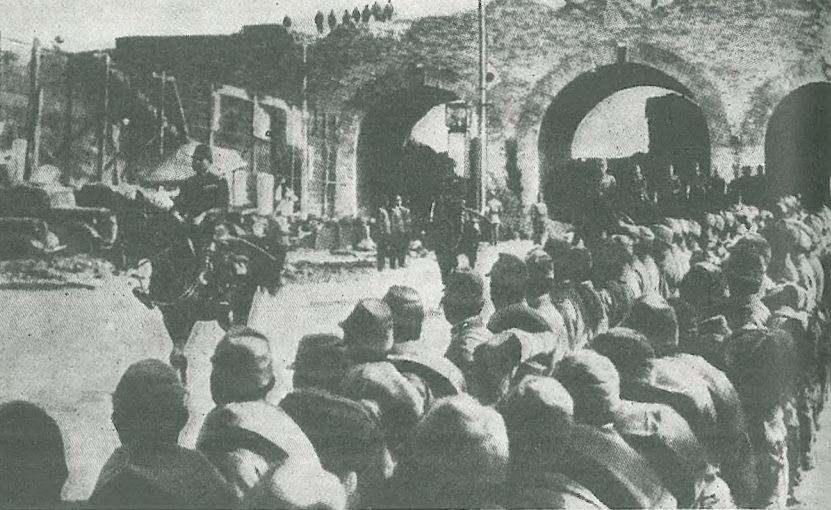
Rekli smo že, da se je kmalu po anšlusu začela sudetska kriza. Maja 1935 je dobila nemška stranka v ČSR pri volitvah 44 mandatov, torej samo en mandat manj kot češki agrarci, vendar k sestavi nove vlade ni bila povabljena. Voditelj sudetskih Nemcev Konrad Henlein je v govoru februarja 1936 v Pragi poudaril pravico sudetskih Nemcev, da bi se narodno in kulturno razvijali skupno s kulturo vsega nemškega naroda. Konec decembra 1936 je poudaril zunanji minister ČSR, da je popolnoma

Udeleženci Münchenske konference septembra 1938

Borci mednarodnih brigad iz španske državljanske vojne v francoskem taborišču 1939

Japonska zasedba Nankinga 1937 med japonsko-kitajsko vojno

Nemci v Pragi marca 1939

izključena vsaka denacionalizacija sudetskih Nemcev kot tudi njihova priključitev k nemškemu rajhu ali pa federativna uređitev ČSR, v kateri bi imeli Nemci posebno federalno enoto. ČSR ne more postati tako urejena, kot je Švica. Prav tako ne mislijo Čehi postati v državi edini suveren narod. Nemcem v ČSR pripada »mesto drugega državnega naroda«. Možno je govoriti le o administrativni decentralizaciji, kulturna avtonomija je že dokaj dosežena in treba je paziti le še na pariteto v javnih službah.

Januarja in februarja 1937 so se Nemci v ČSR s tem nekoliko zadovoljili, zato je bil nekaj časa mir. Toda malo pred anšlusom, 20. februarja 1938, je Hitler dejal, da sudetske Nemce ovirajo, ko bi se radi združili z nemškim rajhom, in jim torej odrekuje pravico do samoodločbe.

Konec marca je objavil v parlamentu ČSR zastopnik slovaške klerikalne stranke slovaške avtonomistične in federalistične zahteve in podobno tudi zastopniki madžarske, poljske in rusinske narodne manjšine v ČSR. Voditelj sudetskih Nemcev Henlein je na kongresu svoje stranke v Karlovih Varih 24. aprila dejal, da morajo čehoslovaški državniki, če hočejo v resnici doseči dobre odnose z Nemčijo, najprej temeljito spremeniti svoj zmotni nacionalizem, popraviti zmotno mnenje, da je zgodovinska naloga češkega naroda obrambni zid proti tako imenovanemu nemškemu ‚Drang nach Osten‘, in spremeniti svojo dosedanjo zunanjo politiko, ki jih je privedla v vrste sovražnikov nemškega naroda. V vseh dvajsetih letih čehoslovaški državniki niso izpolnili ne obljub, ki so jih dali na mirovni konferenci, ne določil, zapisanih v ustavi ČSR. Nato je Henlein v osmih točkah zahteval naslednje: polno enakopravnost in enakost nemške narodne skupine s češkim narodom, priznanje sudetskonemške narodne skupine za pravno osebo z enakimi pravicami, kot so jih imeli Čehi, določitev in priznanje nemškega naselitvenega ozemlja, popolno nemško samoupravo na tem nemškem naselitvenem ozemlju, izpeljava načela, da pridejo na nemškem naselitvenem ozemlju v službo le nemški javni uradniki, in popolno svobodo sudetskih Nemcev, da lahko izpovedujejo pripadnost k nemštvu in nemškemu svetovnemu nazoru.

Angleška in francoska vlada sta sporočili sklepe svojega skupnega sestanka aprila vladi ČSR, da bi Francija ne izpolnila svoje pogodbene obveznosti, če bi Nemčija napadla ČSR. To sta obe vladi sporočili tudi nemški vladi, čehoslovaški vladi pa sta še

posebej zabičali, naj do skrajne možnosti ugoti nemškimi zahtevam.

To je sprožilo nov velik alarm v Evropi, v ČSR pa se je začela tako imenovana majska kriza. Na začetne koncentracije nemške vojske vzdolž čehoslovaške meje je odgovorila čehoslovaška vlada s koncentracijo svoje vojske in močno zasedla vse sudetsko ozemlje. Ni jasno, zakaj so Nemci takoj za tem začeli odvažati svoje sile od čehoslovaške meje. Toda veliko bolj nevarno je bilo to, da so v boj stopili tudi slovaški klerikalci. Na kongresu svoje stranke v Bratislavi so začetek junija 1937 poudarili najprej zvestobo državi ČSR, a veliko bolj glasno zahtevali avtonomijo za Slovaško. Poudarili so, da hočejo živeti Slovaki v ČSR »z vsemi pravicami samostojnega naroda in se ne bodo nehali boriti za svoje narodne in pogodbeno zagotovljene pravice«. Zahtevali so podreditev vsega čehoslovaškega javnega življenja, zakonodaje, vzgoje mladine in šol »osnovnim krščanskim temeljem«, odločno so odklonili boljševizem doma in v tujini, obljubili sodelovanje v boju proti njemu in toplo pozdravili »zanimanje inozemstva za ureditev notranjih vprašanj v ČSR«.

Prav gotovo so slovaški klerikalci s tem zadnjim pozdravljali predvsem Hitlerjevo zanimanje za rešitev slovaškega vprašanja. Toda močno se je vpregla v reševanje sudetskega vprašanja, ki je bilo v najtesnejši zvezi s slovaškim vprašanjem, tudi Anglija. Angleška vlada je 25. julija prosila vlado ČSR, naj bi sprejela uglednega člana gornjega doma, lorda Runcimana, kot »stalnega svetovalca, dokler bi se čehoslovaška vlada pogajala s stranko sudetskih Nemcev v Pragi«. Prošnjo je podprla tudi francoska vlada in v začetku avgusta je bil ta bogati angleški industrialec že v Pragi. Tu so se začele neštete seje, sestanki in pogajanja čehoslovaške vlade s sudetskimi Nemci. Začenjali so se dramatični trenutki.

Kmalu po Runcimanovem prihodu v Prago je sovjetski poslanik na ukaz svoje vlade obiskal Beneša ter ga opozoril, da so s prihodom Runcimana v nevarnosti suverene pravice ČSR, in mu obljubil vso pomoč Sovjetske zveze. Konec avgusta je komisar za zunanje zadeve Litvinov opozoril nemškega poslanika v Moskvi, da bo vlada Sovjetske zveze izpolnila svoje obljube, če bo ČSR napadena. V začetku septembra je Litvinov predlagal angleški in francoski vladi, naj bi vojaški strokovnjaki vseh treh držav izdelali načrt, kako bi preprečili nemško agresijo proti ČSR.

Sredi avgusta je dala čehoslovaška vlada na priporočilo lorda Runcimana sudetskim Nemcem več odgovornih upravnih položajev v državi. Že 7. septembra je uvodnik v londonskem Timesu svetoval čehoslovaški vladi, naj odstopi Nemčiji sudetsko ozemlje, saj bi bilo to samo v korist ČSR, ker bi ta tako postala narodnostno homogenejša država. Naslednjega dne je angleška vlada celo izjavila, da je ta članek inspirirala sama.

Hitler je 12. septembra govoril na kongresu NSDAP o »strašnem« preganjanju Nemcev v ČSR in o nevzdržnem položaju 3,5 milijona Nemcev v tej deželi. Povsem nedvoumno je poudaril: če ti Nemci ne morejo dobiti nikjer nobene pravice in pomoči, »bodo to oboje dobili od nas«, to je popolno pravico do samoodločbe.

Dan po tem govoru je izdala čehoslovaška vlada svoje »dokončne predloge« o rešitvi sudetske krize, ki so bili: nastavljanje javnih uradnikov procentualno po številu narodnosti prebivalstva na vseh stopnjah in položajih, takojšnje gospodarsko in finančno pomoč vsem narodnostim v državi, možnost uveljavljanja narodnostne avtonomije itd. Toda že istega dne so na ozemlju sudetskih Nemcev razglasili obsedno stanje.

Chamberlain je 14. septembra pisal Hitlerju, da bi ga rad takoj obiskal in bi skupaj proučila nastali položaj. Hitler je na to privolil in že naslednjega dne je Chamberlain odletel v Obersalzberg, noseč s seboj tudi svoj znani dežnik. S seboj je prinesel predvsem nasvete »eksperta« Runcimana, naj bi čehoslovaška vlada nujno izročila ozemlje sudetskih Nemcev Nemčiji, v drugih narodnostno mešanih krajih pa naj bi dala narodnostim krajevno avtonomijo, nato naj bi se ČSR popolnoma depolitizirala in postala nevtralna država.

Toda Hitler je zahteval mnogo več! Vlada ČSR je 16. septembra razpustila stranko sudetskih Nemcev, proti Henleinu je uvedla kazenski postopek, v vsej državi pa razglasila obsedno stanje. V London sta 18. septembra priletela Daladier in njegov zunanji minister. Tu sta sprejela Runcimanove nasvete in obljube angleške vlade, da bo jamčila za bodoče meje ČSR. Vladi sta 19. septembra sklenili, da je nujna miroljubna rešitev čehoslovaškega vprašanja, in sicer takole: ČSR mora brez plebiscita odstopiti Nemčiji ozemlje, ki je nad 50 % naseljeno z Nemci, drugim mešanim ozemljem pa mora dati široko krajevno avtonomijo, nato pa naj se ČSR nevtralizira. Za nove meje bosta

jamčili Anglija in Francija, k temu pa bosta seveda pritegnili tudi Italijo.

Vladi sta o tej svoji pogubni odločitvi takoj obvestili vlado ČSR. Ta je 20. septembra izjavila, naj bi sporno vprašanje začelo reševati mednarodno sodišče v Haagu, toda že naslednjega dne je brez ugovora sprejela diktat »zaradi neprestanega pritiska britanske in francoske vlade«. To nepričakovano novico je čisto toplo prinesel Chamberlain Hitlerju v Godesberg 22. septembra. Zanimivo pa je, da je isti dan proti sprejetju diktata demonstriralo v Pragi več kot četrt milijona prebivalcev. Te demonstracije so sicer vrgle naslednjega dne čehoslovaško vlado in postavile novo, izsilile pa so tudi ukaz o splošni mobilizaciji in ustavitvi slehernega prometa z inozemstvom.

Ko se je Chamberlain vrnil od Hitlerja, je prinesel s seboj »poslanico iz Godesberga«. To poslanico je izročil britanski vojni ataše (?!) čehoslovaškemu poslaniku v Berlinu. V njej je Hitler zahteval takojšnjo odstranitev čehoslovaških oboroženih sil z ozemlja, ki ga bo zasedla Nemčija 1. oktobra, do 25. septembra pa izvedbo plebiscita na vseh narodnostno mešanih ozemljih, seveda pod mednarodno kontrolo. Res pa je, da je britanski vojni ataše ob predaji te smrtno obsodbe dejal, da Chamberlain ne svetuje, ali naj sprejmejo ali odbijejo ta Hitlerjev diktat.

Vlada ČSR je 25. septembra sporočila angleški vladi, da odklanja nemški diktat. V uvodu odgovora je dejala, da je sicer sprejela prejšnji angleško-francoski diktat pod pritiskom, toda ob natančnem pregledu zemljevida, ki je bil predložen nemškemu diktatu, je prišla do prepričanja, da bi ob sprejetju nemškega diktata »naša nacionalna in gospodarska neodvisnost avtomatično izginila«. Zato je nemški diktat nesprejemljiv. Narod svetega Vaclava, Jana Husa in Tomaža Masaryka ne more postati narod sužnjev. Zaupamo obema velikima demokracijama!

To presenetljivo novico je Chamberlain takoj sporočil Hitlerju in se mu znova ponudil v goste. Dne 26. septembra so vlade Anglije, Francije in Sovjetske zveze poslale vladi ČSR skupno izjavo z naslednjo vsebino: »Francoska, angleška in sovjetska vlada so sprejele nemške zahteve o odstopu sudetskega ozemlja. Če bi kljub vsemu prizadevanju za miroljubno rešitev Nemčija napadla ČSR, se čuti francoska vlada obvezano priti na pomoč, vladi Velike Britanije in Sovjetske zveze pa bosta gotovo na njeni strani. Še lahko preprečijo zlo in uredijo svet zlepa.«

Ko je Hitler izvedel to sporočilo, je po nemškem radiu izjavil tole: »To je moja zadnja teritorialna zahteva v Evropi in jo bom – tako sam bog hoče – tudi dosegel.« Pol ure čez polnoči 27. septembra je Chamberlain izjavil, da je Hitler povsem prepričan, da sovjetska, francoska in angleška vlada ne bodo izpolnile obljube. Zgodaj zjutraj istega dne je Hitler pisal Chamberlainu, da se noče pogajati s ČSR, kajti vlada ČSR pričakuje – po njegovih informacijah – od Anglije in Francije »neomejeno pomoč, da bi lahko zanetila svetovni požar«. Na to pismo je Chamberlain odgovoril najprej po radiu. Povedal je, da prejema nešteto zahval od ljudi, da bodo molili zanj, ker je odstranjena vojni nevarnost. Povsem zaupa v Hitlerjevo slovesno izjavo, da je odstop ozemlja sudetskih Nemcev njegova zadnja teritorialna zahteva v Evropi. Zvečer istega dne je odposlal Chamberlainu še dve pismi. Eno zopet Hitlerju. V njem je zapisal, da ima vtis, kot bi želel Hitler doseči vse bistveno brez vojne pa tudi brez obotavljanja; zato je pripravljen priti v Berlin in lahko v enem tednu dosežeta polno soglasje. »Čeprav ne zaupate vladi ČSR, pa prav gotovo ne dvomite o moči britanske in francoske vlade. Upoštevajte, da bosta izpolnili svoje obveznosti fair in do pičice natančno. Dvomim, da bi prevzeli odgovornost za začetek svetovne vojne zaradi tega, če bi ne rešili starih problemov v nekaj dneh...« Mussoliniju pa je pisal, da je poslednjikrat opozoril Hitlerja in ga s tem hotel odvrniti od nasilnega reševanja sudetskega vprašanja. Znova je ponudil, da pride v Berlin, kjer bi pretresli vprašanje z nemškimi in čehoslovaškimi zastopniki in – če bi želel Hitler – tudi z zastopniki Italije in Francije.

Vmes je posegel tudi Roosevelt in 26. septembra poslal telegram z enako vsebino Hitlerju, Benešu, Chamberlainu in Daladierju. Sporočil je, da je največja želja ameriškega naroda živeti v miru. Če pa bi izbruhnila svetovna vojna, bi bilo treba pogledati resnici v oči, saj ne more ostati brezbrizen noben narod spričo take velike katastrofe. Tradicionalna politika ZDA je sicer ta, naj bi mednarodne spore reševali miroljubno. »V imenu 130 milijonov Američanov in iz ljubezni do človeštva vas nujno prosim, ne pretrgajte pogajanj in iščite miroljubno, pravično in konstruktivno rešitev spornih vprašanj.«

Hitler in Beneš sta mu odgovorila 27. septembra. Prvi, da ni Nemčija kriva, če obstaja sudetsko vprašanje. Toda možnosti, da bi se to vprašanje rešilo še pravičneje, so spričo nemškega memo-

randuma z dne 24. septembra izčrpane. Tako je sedaj v rokah vlade ČSR, da se odloči ali za mir ali za vojno. Beneš pa je odgovoril: »Za zdaj upam, da se bo spor rešil v duhu pravičnosti in brez nasilja. Če pa bi bil čehoslovaški narod napaden, bi se odločno branil.«

Dopoldne 28. septembra se je Mussolini ponudil angleškemu poslaniku v Rimu, da bo posredoval pri Hitlerju, naj vojaške operacije, s katerimi grozi, preloži vsaj za štiriindvajset ur. Tako bi mogel Mussolini v miru preštudirati zadevo in poiskati možnost za miroljubno rešitev. Kmalu zatem je dobila večina šefov evropskih držav novo Rooseveltovo poslanico, v nji je znova predlagal, naj bi rešili nesoglasja med Nemčijo in ČSR miroljubno, in to na posebni mednarodni konferenci vseh prizadetih narodov. Toda Hitler se na to poslanico ni več oziral in je skušal presekat gordijski vozelski tako, da je povabil Mussolinija, Chamberlaina in Daladierja na posebno konferenco v München.

Romunija. Parlamentarne volitve konec 1937 so potekle tako, da nobena od glavnih strank ni mogla sestaviti nove vlade. To je izkoristil kralj in z vojsko v začetku februarja 1938 odpravil ustavo iz leta 1925 in 1. marca 1938 razpustil vse politične stranke.

Bolgarija. Tu so bile 1937 in 1938 protifašistične stranke še vedno močne in posebno se je okrepila napol legalna delavska stranka. Toda kralj je neprestano skrbel za večanje armade, ta je dobila že 1938 nemške vojaške instruktorje.

Turčija. Aprila 1936 je predlagala turška vlada konferenco vseh držav, ki so se udeležile konference v Lausanni leta 1922 in 1923, da bi konferenca znova pretresla vprašanja ožin. Vse države razen Italije so bile za konferenco in tako so se junija 1936 zbrali v Montreuxu v Švici zastopniki Turčije, Sovjetske zveze, Anglije, Francije, Bolgarije, Grčije, Romunije, Jugoslavije, Avstralije in Japonske. Konferenca je trajala mesec dni in je morala najti nekak kompromis med dvema koncepcijama. Sovjetski delegat je zagovarjal varnost meja Sovjetske zveze in drugih črnomoških držav ter predlagal svobodno plovo preko ožin samo za vojne ladje teh držav, za vojne ladje vseh drugih držav pa je predlagal omejitve. Angleški delegat pa je zahteval svobodo plovo vseh ladij preko ožin ali pa za njeno splošno prepoved. Po dolgih debatah so 20. julija sklenili pogodbo, ki je dovoljevala trgovskim ladjam vseh držav svobodno plovo

prek ožin podnevi in ponoči. Isto tudi v vojnem času, če bi ostala Turčija nevtralna, ako pa bi bila v vojni, bi te ladje ne smele dovažati nobenih vojnih potrebščin njenim sovražnikom in pluti bi smele samo podnevi ter se držati poti, ki bi jo predpisale turške oblasti. Glede vojnih ladij so sklenili, da smejo ladje, zlasti manjše tonaže, pluti podnevi svobodno, če bi njihov prehod javili teden dni prej po diplomatski poti, za podmornice pa naj bi bil prehod načelno prepovedan. V vojnem času morajo biti ožine zaprte za vojne ladje vojskujočih se držav, če bi bila Turčija nevtralna, ako pa bi bila Turčija v vojni, bi bil prehod odvisen samo od dovoljenja turške vlade. Po tej pogodbi je dobila Turčija tudi pravico oborožiti ožine.

Poljska. Julija 1936 je bila sklenjena poljsko-francoska pogodba, ki je obljubila Poljski tudi veliko finančno pomoč za oborožitev poljske armade. Začele pa so nastajati prve težave z Gdanskom, kjer se je začel dvigati nemški nacionalni socializem in vedno glasneje zahteval pripojitev mesta in koridora k nemškemu rajhu.

Vatikan. Pij XI. je leta 1936 prehajal od prvotne rezerviranosti do nacionalnega socializma in fašizma vedno bolj v odločen in odkrit boj proti komunizmu. Odločno je nastopil proti ljudski fronti, prepovedal sleherno sodelovanje katoličanov v njej, resno obsojal vsako prijateljstvo s socializmom in začel sumiti celo o pravovernosti krščanskega socializma, čeprav je bil njegov avtor eden od Pijevih prednikov, papež Leon XIII. Ob svetovni razstavi katoliškega tiska v Rimu je Pij XI. 20. maja 1936 dejal: »Komunizem je prva, največja in najbolj splošna nevarnost, ker javno in tajno ogroža vse etične vrednote. Na žalost še vse pre malo ljudi pozna vse te nevarnosti.« Na letni konferenci avgusta 1936 v Fuldi so se dali nemški katoliški škofje popolnoma na voljo Hitlerju za boj proti boljševizmu. So pa poudarili, da je treba v boju proti komunizmu uporabljati orožje katoliške vere in so prazna prizadevanja, da bi strle komunistično nevarnost »nove vere« (nacionalni socializem in fašizem). Na zadnji dan kongresa NSDAP v Nürnbergu (15. septembra 1936) je Pij XI. sprejel v svoji letni rezidenci v Castel Gandolfu španske begunce in jim povedal skoraj isto, kot so sklenili nemški škofje v Fuldi. Močno je poudaril združitev vseh sil za obrambo proti boljševizmu pod moralnim vodstvom katoliške cerkve, na to pa sta nacionalni socializem in fašizem gledala še s polno

skepsa. V božični poslanici je 1936 dejal, da tisti, ki je proti veri v Kristusa in proti cerkvi, uničuje najbolj učinkovita obrambna sredstva za boj proti komunizmu in tako »nehote sodeluje s tistimi, ki jih misli napadati«.

Državlјanska vojna v Španiji je močno razburkala tudi krščanski svet, zlasti pa katoliški, kajti v njem se je v glavnem izoblikovalo troje mnenj, od katerih je vsako močno zagovarjal takratni katoliški in klerikalni tisk. Eni so zagovarjali Franka kot križarskega vojščaka katolicizma in vere, drugi so trdili nasprotno, da Frankova vstaja ni bila legitimna, tretji pa so ostali v sredini in trdili, da je bila Španija v resnici potrebna raznih reform.

Uradna vatikanska politika je bila do dogodkov v Španiji spočetka zelo previdna in je sprva celo obsojala Franka, ker se je uprl legitimni oblasti, kajti republikanci so prišli na oblast postavno. Potem je začel Vatikan polagoma opuščati zveze z republikansko vlado, ni jih pa še formalno pretrgal. Formalno je priznal Franka šele sredi 1938, čeprav je znana katoliška revija *Civiltà Cattolica* že septembra 1937 prinesla članek o pravni in moralni upravičenosti frankistične vstaje in opravičevala »prostovoljno« intervencijo v korist nacionalistične Španije.

Marca 1937 je izdal Pij XI. dve okrožnici. V prvi, *Divini Redemptoris*, je silno ostro napadel in nastopil proti »brezbožnemu komunizmu, ki hoče preobrniti socialni red in temelje krščanske kulture«. Zapisal je, da ne more biti človeka in državnika, ki se zaveda odgovornosti, da se ne bi »zgrozil ob misli, da se more vse to, kar se danes dogaja v Španiji, jutri ponoviti v drugih deželah«. Zdravilna sredstva proti komunizmu so prenehanje razrednega boja, zloraba državne oblasti, krščanska pravičnost in krščanska ljubezen. Prepovedal je vsako sodelovanje s »komunizmom, in to celo v primeru, da bi kdo hotel reševati krščansko kulturo«.

V drugi okrožnici, *Mit brennender Sorge*, je pisal papež v glavnem le o položaju katoliške cerkve v nemškem rajhu. Obžaloval je, da se konkordat ne aplicira v pravem duhu in da državna oblast uporablja panteistične tendence, obožuje raso in narod (nacijo), državo in šefa države, sovraži sv. pismo stare zaveze in odklanja celo naravno etiko in pravo. »Tisti,« je zapisal papež, »ki dajejo rasi, narodu, državi ali državnim oblikam

večji pomen in delajo iz njih bogove, delajo silo božjemu redu v stvarstvu.«

Točno, kljub skrajni in naravnost neverjetni uslužnosti nemškega episkopata nemškemu nacionalnemu socializmu in njegovemu vodstvu, so se odnosi med Vatikanom in tretjim rajhom konec 1937 močno poslabšali. Ko je bil Hitler konec aprila in v začetku maja 1938 v Rimu, se je papež ostentativno odpeljal v Castel Gandolfo, čeprav je Osservatore Romano 3. maja zapisal, da tega papež ni naredil »zaradi male diplomacije, temveč ker mu dobro dene tamkajšnji zrak«. Toda to pisanje je papež sam demantiral že naslednjega dne, ko je govoril na sprejemu skupini vernikov, da vihra ta dan poleg sv. križa v Rimu »še neki drug križ, ki ni Kristusov«. Fašistično glasilo Popolo d'Italia je papeža takoj prijelo, da je zlorabil Kristusov križ v politične namene, nato pa se je začela dolga polemika med tem listom in Osservatore Romano, ki pa je nenadoma prenehala.

Zlom klerofašistične Avstrije je napravil na Vatikan močan vtis in avstrijske škofo, ki so priznali ali celo pohvalili novi režim v Avstriji – med njimi je bil tudi sam dunajski kardinal Innitzer, saj je zapisal, da je anšlus »bogu dopadljivo delo« – so klicali v Rim na odgovor. Pij XI. je 29. julija še enkrat povzel »načelno besedo« o rasnem vprašanju in nacionalnem socializmu, ko je branil že omenjeno lastno iznajdbo Katoliško akcijo. Dejal je, da katoličani ne smejo gojiti prevelikega rasizma in nacionalizma. »V Italiji so ljudje,« je nadaljeval, »ki mislijo, da je med Katoliško akcijo in fašistično stranko nepremagljiva doktrinalna razpoka, in pravi nesmisel je trditi, da sta Katoliška akcija in katoliška cerkev identični. Res pa je, kdorkoli udari po Katoliški akciji, udari tudi obenem po papežu, kdor pa udari papeža, umrje.«

Že po končani sudetski krizi je Pij XI. v nagovoru na kardinalski kolegij 24. decembra 1938 znova govoril, da italijanske oblasti in fašistična stranka preganjajo Katoliško akcijo, in močno pohvalil govor milanskega nadškofa Schusterja, ki je v pridigi nastopil proti »oboževanju rase, imponiranemu s severa in tujemu italijanskemu duhu«. Na to mu je odgovoril fašistični minister Farinacci in znova obsodil papeževe napade na fašistični režim, o »italijanski rasistični politiki« pa je dejal, da ne izhaja iz Nemčije, temveč iz »same katoliške cerkve«.

Pij XI. je umrl 10. februarja 1939 in že 2. marca mu je na Petrovem prestolu sledil kardinal Pacelli kot Pij XII., ki je dosledno nadaljeval svetno in cerkveno politiko svojega prednika.

ZDA. V deželi so 1935 razglasili politiko popolne nevtralnosti in nevmešavanja v izvenameriške zadeve, tega pa se ZDA niso nikdar držale. Tri leta po nastopu službe – januarja 1936 – je Roosevelt v poslanici kongresu zapisal, da je marca 1933 »vladal na svetu resnični mir«, sedaj pa je drugače in mali narodi se spričo raznih »voditeljev« resnično bojijo za svojo svobodo. Človek mora biti v resnici pesimist, kajti široke ljudske množice, ki živijo pod vladavo avtokratov, niso zadovoljne z njimi in bi se rade rešile takih vlad, če bi se le mogle. Toda niso svobodne in zato slepo sledijo politiki svojih avtokratskih politikov in voditeljev. Narodi, ki hočejo popraviti krivice svetovne vojne, so se zatekli k pravici meča ali pa k fantastičnim idejam, da so le oni poklicani za neko višjo nalogo in da je ostala milijarda in pol ljudi dolžna slediti njihovemu nauku. Že 1933 je ugotovil, da je bilo 85 ali celo 90 % narodov za mir in to tudi sedaj ni drugače. ZDA so bile vedno za mir in proti vsakršni zatiralni politiki.

Čeprav je zakon prepovedoval izvoz orožja, so razni trgovci v ZDA prodajali orožje fašistični Italiji in Frankovi Španiji. Roosevelt je v začetku oktobra 1937 v Chicagu zopet spodbudno govoril in poudaril, da sta nasilje in brezpravnost dosegla že takšno stopnjo, da so resno ogroženi temelji civiliziranih držav. Brez obvestila ali vojne napovedi bombardirajo nezaščiteno civilno prebivalstvo in podmornice potapljuje ladje. Narodi, ki zase na ves glas zahtevajo svobodo, jo drugim odrekajo. Če hočejo miroljubni narodi rešiti svet in živeti v miru, se morajo združiti. »Izoliranost ali nevtralnost ne nudita nobene možnosti, da bi se izognili katastrofi.«

Januarja 1938 je Roosevelt poudaril, da ogrožajo svetovni mir narodi, ki so zapustili demokracijo ali pa je niso nikdar razvili. V začetku sudetske krize je izjavil sekretar za zunanje zadeve Hull, da številni narodi kmalu ne bodo mogli več izbirati med silo in razumom, medtem ko Američani želijo mir, varnost, napredek in blaginjo zase in za druge narode. Roosevelt je 18. avgusta 1938 izjavil, da Amerika ni več oddaljeni kon-

tinent, ki bi ostal nedotakljiv spričo zmed in razmer onkraj svojih meja. Kako je Roosevelt poskušal poseči v razplet sudetske krize, smo že govorili.

*

Rekli smo že, da je Hitler pristal na konferenco štirih velesil, ki naj bi rešila sudetsko vprašanje. Konferenca v Münchnu je trajala 29. in 30. septembra 1938. Na njej so sklenili, da mora ČSR odstopiti Nemčiji sudetsko ozemlje. Izpraznjevanje ozemlja se mora začeti 1. oktobra, zadnja etapa mora biti končana do 10. oktobra, končno mejo med ČSR in Nemčijo bo določila mednarodna komisija, za nove meje ČSR jamčita Anglija in Francija, kakor hitro pa bo urejeno še vprašanje poljske in madžarske manjšine v ČSR, bosta jamčili za nove meje ČSR še Nemčija in Italija. To zadnje vprašanje mora biti rešeno v treh mesecih, sicer bo potreben nov sestanek štirih velesil. Ob tej priliki sta podpisala Hitler in Chamberlain še posebno angleško-nemško nenapadalno pogodbo in pogodbo o miroljubnem reševanju vsakega spora.

Po zemljevidu, priloženem pogodbi, in po statistikah je ČSR izgubila 28 345 km², 2 806 638 Nemcev in 719 127 Čehov. To je bila velika Hitlerjeva zmaga in velik poraz angleško-francoskega popuščanja. Nesrečno novico so seveda takoj sporočili čehoslovaški vladi s pripombo, naj odgovori do opoldne 30. septembra. Čehoslovaški ni – razen vojne – preostalo drugega kot sprejeti diktat. Sprejela ga je z motivacijo, da ga sprejema v zavedsti, da je treba ohraniti narod in ji ni bilo mogoče sprejeti druge odločitve. Obenem s sprejetjem je čehoslovaška vlada protestirala pred vsem svetom in poudarila, da so v Münchnu sklepali enostransko in brez njene navzočnosti. Tej izjavi čehoslovaške vlade sta sledili še dve silno medli izjavi francoske in angleške vlade in tragedija ČSR je bila v svoji prvi stopnji zapečatená. Takoj zatem je sledila druga in nato še tretja, konec ČSR.

Nejasna ostaja pri tej nesreči še vedno vloga sovjetske vlade, čeprav pišejo danes sovjetski zgodovinarji, da je sovjetska vlada še po sprejetju angleško-francosko-nemškega ultimata ČSR zatrjevala, da bi bila pripravljena izpolniti obveznost iz sovjetsko-češke pogodbe in je sovjetska vlada koncentrirala na zahodne meje dežele celo 30 pehotnih in nekaj konjeniških divizij, tan-

kovske enote in letalstvo. Toda sovjetski zunanji minister Litvinov je 30. septembra poudaril pred plenumom Društva narodov, da »ima vlada Sovjetske zveze moralno pravico odstopiti od pogodbe o medsebojni pomoči, ker je vlada ČSR sprejela ultimat«.

Še pred 26. septembrom se je oglasila poljska vlada in zahtevala od ČSR vrnitev Tešina. Na Beneševo prigovarjanje in sklicevanje na slovansko bratstvo je predsednik poljske republike Moscicki 27. septembra samo še podrobneje opredelil poljske zahteve. Tudi Madžarska ni izostala in 28. septembra je madžarski poslanik v Pragi vložil noto svoje države in zahteval pravico do samoodločbe za madžarsko narodno manjšino v ČSR ter zahteval skupaj s sudetskimi rešitev madžarskega vprašanja. Poljska vlada je poslala vladi ČSR 30. septembra ultimat, točno istega dne pa je izjavil Daladier, da je münchenski sestanek »zgodovinski datum v življenju Evrope«. To je bilo res, samo močno drugače, kot je mislil Daladier, saj je vodil ta sestanek naravnost v drugo svetovno vojno.

Dne 1. oktobra je izjavil madžarski premier Imredy, da Madžarsko trenutno zanima dvoje: kakšne posledice bo imela münchenska pogodba za Madžarsko in ali bo Madžarska z njo zadovoljna. Istega dne je vlada ČSR sprejela poljski ultimat in ji izročila Tešin. Madžarska vlada je 3. oktobra poslala vladi ČSR ultimat in zahtevala takojšen začetek pogajanja v smislu določil münchenske pogodbe. Prav v tem času je tekla v angleškem spodnjem domu burna debata, kajti opozicija (predvsem Churchill in Eden pa tudi laburisti) je Chamberlaina ostro prijemala zaradi kapitulacije v Münchnu. Daladier se je 4. oktobra zahvaljeval Mussoliniju za posredovanje v Münchnu, hkrati pa je izrazil željo, da bi med Francijo in Italijo znova vzpostavili diplomatske odnose in bi bila Francija takoj pripravljena imenovati poslanika pri italijanskem kralju in cesarju.

Beneš je zapustil potaplajajočo se ladjo ČSR in 5. oktobra odstopil. Takoj so osnovali tudi novo vlado, ta je objavila, da bo ustvarila novo ČSR in da želi živeti v miru z vsemi državami, zlasti pa s sosednjimi. Prav tega dne je Daladier pred parlamentom prepričeval poslance, da Nemčija spoštuje Francijo, kar je bilo dobro čutiti v Münchnu, kjer se je bila Francija »pripravljena boriti tako za svoje življenjske koristi kot za pravičnost«. Francija noče zamenjavati starih prijateljev z novimi, pač

pa hoče starim prijateljem dodajati še nove, med katere je treba vsekakor šteti Anglijo. Priznal pa je, da je Franciji potrebna moralna obnova. Proti zaupnici Daladierove vlade so glasovali samo komunisti (75 poslancev), to pa moremo šteti tudi kot dokončni polom ljudske fronte.

Glasni so začeli postajati tudi Slovaki. V Bratislavi so se 7. oktobra sporazumele vse slovaške stranke o ustanovitvi slovaške avtonomije in istega dne so v Bratislavi uprizorili majhen puč, sestavljena je bila avtonomna slovaška vlada pod predsedstvom mons. Tise. Deklaracija te vlade je med drugim poudarila »združiti vse sile in dokazati svetu, da smo vredni svobode!«.

Prišel je še en udarec. 8. oktobra so sestavili podobno vlado tudi v Užhorodu v Podkarpatski Ukrajini. Hitler je 9. oktobra dejal v Saarbrücknu, da si je Nemčija pridobila mnogo zunanje-političnih prijateljev. Prvi je seveda Mussolini, druge, katerim ni toliko do miru, pa bi mogli vsak hip zamejati s tretjimi. O Angliji pa je dejal, da bi se prav gotovo začela nova svetovna vojna, če bi Chamberlaina zamenjal Eden ali celo Churchill. Tega dne so se začela tudi pogajanja med madžarsko in čehoslovaško vlado, ta pa je poslala na pogajanja same Slovake.

Tiso je 11. oktobra obiskal Hitlerja, 12. in 13. oktobra so bila nova čehoslovaško-madžarska pogajanja, a so jih 13. oktobra pretrgali, ker je madžarski delegat izjavil, da ni mogoče uskladiti različnih predlogov obeh delegacij. Zato je madžarska vlada zaprosila, naj bi uredile sporna mejna vprašanja podpisnice Münchenske pogodbe. Takrat je Eden izjavil v nekem klubu v Cardiffu, da ni nikogar v Angliji, ki bi si ne želel miru. Toda ne gre samo »za oboroženo premirje, temveč za pravično urejen svet«.

Madžarska vlada je 14. oktobra mobilizirala še pet letnikov, k Hitlerju in Mussoliniju pa je poslala posebno delegacijo. Na Hitlerjev govor v Saarbrücknu se je oglasil 16. oktobra po radiu Churchill in njegov govor so prenašale tudi radijske postaje v ZDA. Dejal je, da so si Amerikanci bolj na jasnem kot francoska in angleška javnost, kakšne posledice prinaša uničenje ČSR. Še vedno je trdno prepričan, da bi se bil Hitler ustrašil in ne izpolnil groženj, če bi bile vlade Velike Britanije, Francije in Sovjetske zveze aprila, maja ali junija skupno izjavile, da bodo složno nastopile proti Nemčiji, ako bi Hitler neizzvano

napadel ČSR, in bi bile k tej skupni akciji povabile še Poljsko, Jugoslavijo in Romunijo. Z žrtvovanjem ČSR pa mir še zdavnaj ni zavarovan.

Dne 17. oktobra je odstopila čehoslovaška vlada, v novo vlado pa sta bila vključena tudi ministrska predsednika avtonomne slovaške in rutenske vlade. Ta nova vlada je poslala 23. oktobra v Budimpešto nov predlog o spremembi meje, ki bi v glavnem ustrezal etnografskim zahtevam Madžarske. Toda madžarska vlada s tem predlogom ni bila zadovoljna. Zato sta 29. oktobra prosili čehoslovaška in madžarska vlada pomoči pri nemški in italijanski vladi, tako sta zunanja ministra Ribbentrop in Ciano potem 2. novembra na Dunaju odločila, kaj vse mora odstopiti ČSR Madžarski.

Hitler je 6. novembra odgovoril Churchill, da ni sile, ki bi se v sami Nemčiji obrnila proti režimu. V Nemčiji je ena sama sila, in to je moč nemškega naroda v vodstvu in poslušanju, v obrambi in orožju. Dva dni za tem pa je Hitler v Münchnu dejal, da se Nemčija ne more oboroževati samo z miroljubno palmovo vejico, če se ves svet oborožuje. Zahteval je takojšnjo vrnitev vseh kolonij, ki so bile Nemčiji nezakonito odvzete. Rekel je, da so v Angliji in Franciji sicer na oblasti ljudje, ki hočejo mir, toda že jutri bi mogel postati predsednik Churchill, ki je sicer izjavil, da ne bi uničil nemškega naroda, pač pa režim. Toda nihče ne bo uničil režima, če ne bo uničil tudi nemškega naroda.

V Nemčiji je dal povod za novo preganjanje Judov atentat na nemškega diplomata 7. novembra 1938 v Parizu, ki ga je napravil neki poljski Žid. V noči od 9. na 10. november je bil po vsej Nemčiji, kot je dejal Göbbels, »upravičen in razumljiv odpor nemškega naroda«, to je strahovit pogrom proti Judom, združen z uničevanjem judovskih trgovin, sinagog itd. Naslednja dva dni je izdala nemška vlada vrsto odredb: o izključitvi Judov iz nemškega gospodarskega življenja, o odstranjevanju ruševin, ki so nastale po »kristalni noči«, na judovske stroške, o plačanju kolektivne kazni ene milijarde mark, o prepovedi sodelovanja Judov v kulturnih javnih ustanovah itd.

Čehoslovaški parlament se je sestel 17. novembra. Ministrski predsednik general Sirovy je poudaril, da želi ČSR živeti z vsemi državami v miru, zlasti pa z Nemčijo. Vlada bo poskrbela, da nacionalno vprašanje v državi ne bo več povzročalo novih kon-

fliktov. Proti sprejetju zakona o avtonomiji Slovaške in Podkarpatske Rusije so glasovali samo komunisti. Konec novembra je bil izvoljen za novega predsednika ČSR dr. Hacha in takoj imenoval tudi novo čehoslovaško vlado.

Referendum sudetskih Nemcev o priključitvi k Nemčiji je 4. decembra potekal takole: od 2 497 604 oddanih glasov je bilo za priključitev k Nemčiji 2 464 681, proti pa 27 427. Ribbentrop in francoski zunanji minister Bonet sta 6. decembra izjavila, da so miroljubni in dobri odnosi med Nemčijo in Francijo bistveni element za konsolidacijo odnosov v Evropi in za ohranitev svetovnega miru. Med obema deželama ne obstaja več nobeno nerešeno ozemeljsko vprašanje in meje so dokončne. Če pa bi nastala kakršna koli nesoglasja, bi se obe vladi takoj začeli posvetovati o miroljubni rešitvi teh nesoglasij. Chamberlain je dejal 14. decembra pred spodnjim domom: »Prepričan sem, da angleški in nemški narod nikdar več ne bi želela začeti vojno in hočeta vsa nasprotujoča si mnenja poravnati miroljubno.« Čehoslovaška vlada je 23. decembra razpustila komunistično stranko Čehoslovaške na vsem državnem področju.

Toda zopet so se zapletli odnosi med Francijo in Italijo. Italijanska vlada je 17. decembra sporočila francoski, da ni več v veljavi Lavalova-Mussolinijeva pogodba iz začetka leta 1935, ker ni bila nikdar ratificirana. Novo prijateljstvo bi mogli skleniti le, če bi »francoska vlada sporočila v Rim predloge po vzorcu londonske pogodbe iz leta 1915, po kateri so Italiji, če stopi v vojno na strani antante, obljubili ozemlja v Afriki«. Francoska vlada je 26. decembra protestirala proti taki enostranski odpovedi pogodbe, katere veljavnosti ni italijanska vlada doslej nikdar spodbijala in po kateri je postala Italija imetnik 2500 delnic železniške družbe Džibuti-Adis Abeba.

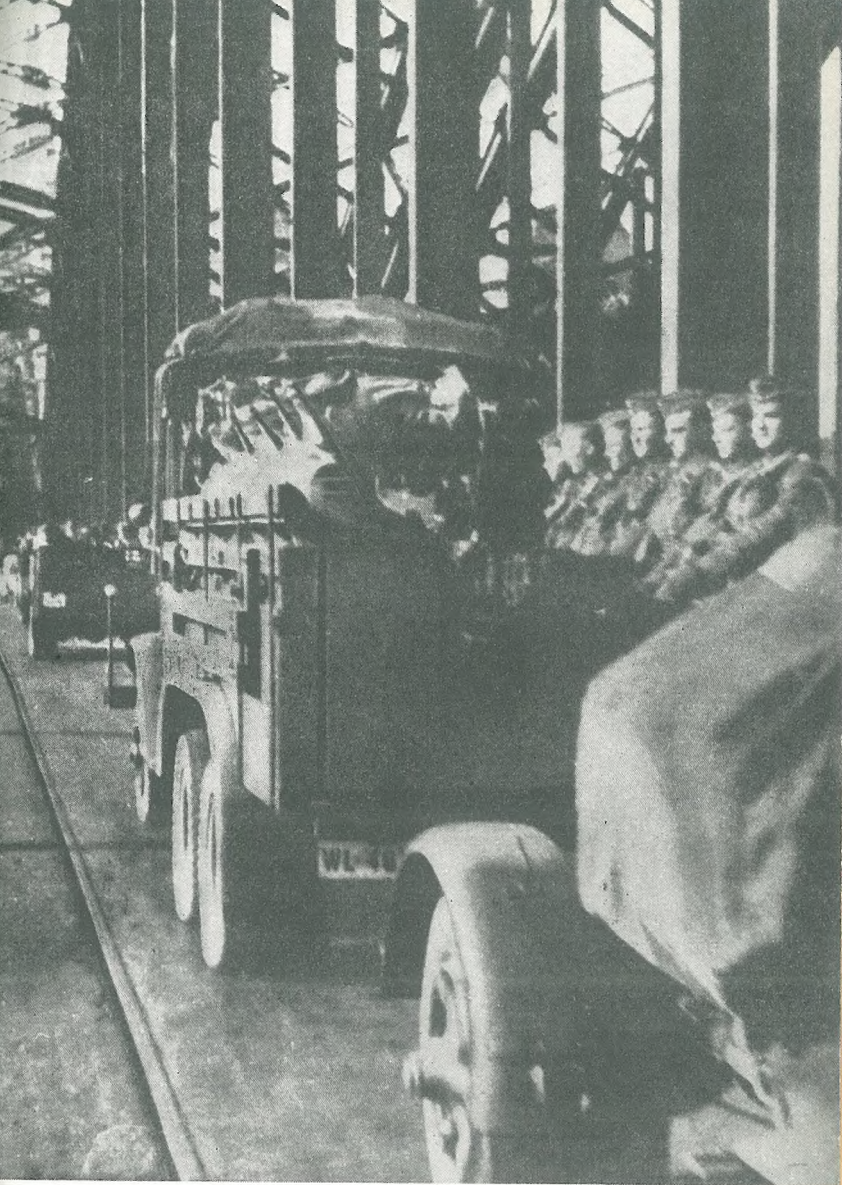
Prehajamo v leto 1939, v leto, ko se je začela druga svetovna vojna. Za novo leto je Hitler poudaril, da so njegove naloge v prihodnjem letu še nadaljnja vzgoja nemškega naroda v nacionalnosocialistično skupnost, izgraditev in okrepitev armade in izpeljava štiriletnega gospodarskega načrta. Bolj pesimističen je bil Roosevelt 4. januarja 1939 v poslanici kongresu, v nji je zapisal, da viharji, ki prihajajo iz tujine, neposredno ogrožajo prepotrebne tradicionalne ameriške dobrine, vero, demokracijo in mednarodno zaupanje. ZDA bodo vse te dobrine branile, ni pa vojna edino sredstvo. Francoski zunanji minister Bonet je

26. januarja dejal pred parlamentom, da je Francija konec vojne res zagovarjala in vztrajala pri politiki kolektivne varnosti, a v tej politiki jo nista nikdar podpirala oslABLJENO Društvo narodov in neurejena Evropa. Sedanji temelj francoske politike je prijateljstvo z Anglijo, obe veliki demokraciji nočeta ničesar od drugih, pač pa hočeta ohraniti neokrnjeno svojo posest. Na vse načine poskuša vlada zboljšati svoje odnose z Nemčijo pa tudi z Italijo, vendar »ne bomo nikdar dopustili, da bi se kdo lotil našega kolonialnega imperija«.

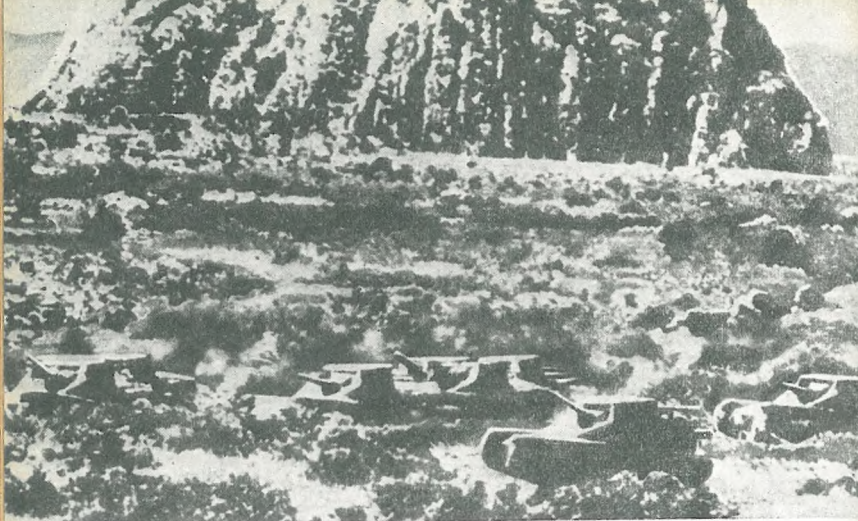
Kot ponavadi je za obletnico »revolucije« spregovoril tudi Hitler. Priznal je, da je sklenil že januarja 1938 bojevati se »tako ali tako« za pravico samoodločbe 6 in pol milijona Nemcev v Avstriji. Ker se je po anšlusu Avstrije povečal pritisk in zatiranje Nemcev v ČSR, je 28. maja 1938 ukazal pripraviti vse za napad na ČSR, ki naj bi se začel 2. oktobra. Ponovil je zahtevo po kolonijah, zanimivo pa je, da v vsem dolgem govoru nikjer ni napadel boljše vizma in Sovjetske zveze. Nič dobrega ni obetala izjava nemškega poslanca Kundta v nemškem poslanskem klubu čehoslovaškega parlamenta 13. februarja, da se Nemcem v ČSR ne godi nič bolje, kot se je pred 1. oktobrom 1938, in da je to stanje nevzdržno.

V Prago je 8. marca prišla posebna slovaška delegacija pogajati se s čehoslovaško vlado. Slovaška delegacija je zahtevala lastno slovaško vojsko in zunanjo politiko. Toda čehoslovaška vlada je 10. marca odstavila slovaško vlado, to pa je povzročilo velike nemire v Bratislavi in še v nekaterih drugih slovaških mestih. Čehoslovaška vlada je razglasila obsedno stanje, nato pa je več slovaških voditeljev zbežalo v Nemčijo. Tukaj je eden od teh izjavil, da »rešitelj nacionalne Evrope, veliki Adolf Hitler drži svojo pokroviteljsko roko tudi nad malim slovaškim narodom. Slovaki se morajo združiti s svojimi nemškimi kameradi v boju za svobodo Slovaške«.

Dva naslednja dneva, 11. in 12. marca so bili nemški časopisi polni novic o krvavih spopadih med Nemci in Čehi ter o nemirih na Slovaškem. Ubegli slovaški minister Durčanski je 11. marca po radiu Dunaj izjavil, da se češki narod ni nič naučil od zgodovine in da je razpuščena Tisova vlada poslala nemški vladi posebno noto. Praška vlada je 13. marca imenovala novo slovaško vlado, toda istega dne je sprejel Hitler bivšega predsednika slovaške vlade Tiso in Durčanskega; oba sta se še

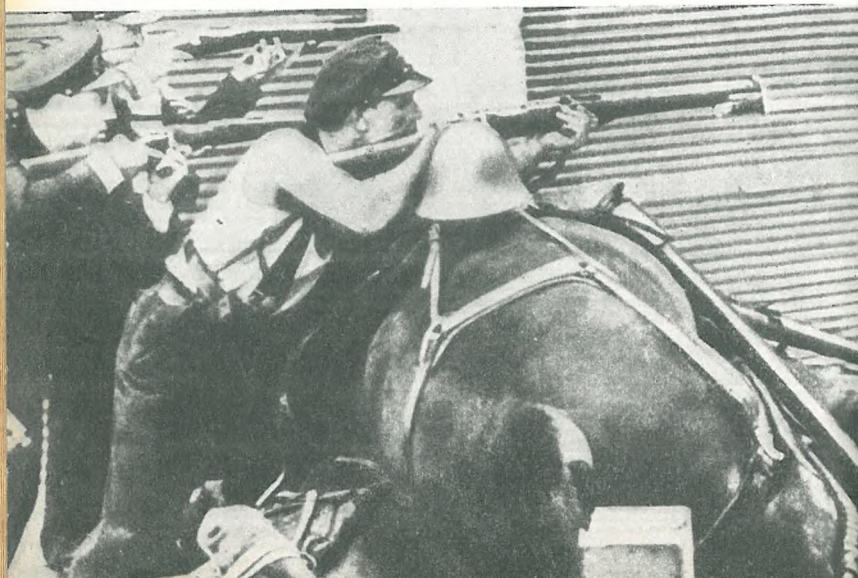

Vkorakanje nemških čet v Köln marca 1936

Italijanska vojska v Etiopiji 1936

Španska državljanska vojna – poulični boji v Madridu

istega dne vrnila v Bratislavo v spremstvu nemškega generalnega konzula v Bratislavi. Po vrnitvi je Tiso zahteval, da bi naslednji dan sklicali slovaško skupščino; s tem sta soglašala tudi novi predsednik slovaške vlade Sidor in predsednik ČSR Hacha.

To se je tudi zgodilo in 14. marca je slovaški parlament izglasoval zakon o ustanovitvi neodvisne slovaške države in postavil do izvolitve novega parlamenta opolnomočeno vlado s predsednikom Tisom. Ta Tisova vlada je v svoji deklaraciji objavila, da so bila pogajanja s Čehi neuspešna, Hitlerju pa je poslala telegram, naj pomaga novi državi. Že 14. marca je nemška vojska zasedla Moravsko Ostravo. Hitler je poklical 14. marca predsednika ČSR Hacho in zunanjega ministra Chvalkovskega v Berlin; tja sta prišla ob 16. uri. Uro za tem je sprejela čehoslovaška vlada ultimat madžarske vlade, naj čehoslovaška vojska v dvanajstih urah izprazni Podkarpatsko Rusijo. Na ta ultimat je praška vlada pristala ob 22. uri. Zgodaj zjutraj 15. marca ob 3.55 uri so Hitler, Hacha, Ribbentrop in Chvalkovski podpisali »pogodbo, da prevzema varstvo nad češkim narodom nemški rajh«. Hacha je bil k podpisu pogodbe prisiljen in je menda ob podpisu izjavil, da »poln zaupanja izroča usodo češkega naroda v roke firerja nemškega rajha«. Hitler je sprejel izjavo na znanje in obljubil za Češko in Moravsko posebno avtonomijo.

Tako je nemška vojska zgodaj zjutraj 15. marca vdrla v razpadajočo ČSR; o nji pa je Hitler izjavil, da je prenehala obstajati. Že ob 9.15 so nemške sile zasedle Prago, ob 19.45 pa je obiskal Hradčane sam Adolf Hitler. Mnogo so že napisali o tem, zakaj se čehoslovaška vojska ni uprla. Dejstvo je, da je češki obrambni minister general Sirovy zgodaj zjutraj 15. marca ukazal, naj ostanejo oficirji in vojaki na svojih domovih oziroma v kasarnah in naj tam čakajo nadaljnjih ukazov.

Ostane nam še vprašanje Podkarpatske Ukrajine. Podkarpatska ukrajinska skupščina je mislila doseči svojo samostojnost po zgledu Slovaške, zato je 15. marca izglasovala zakon o ustanovitvi neodvisne karpatsko-ukrajinske države pod predsedstvom mons. Vološina in nove vlade, ki je takoj prosila za pomoč Nemčijo in Italijo. Toda takoj se je z utimatom oglasila madžarska vlada in zahtevala izročitev te nove države do 20. ure zvečer. Komandantu madžarskih oboroženih sil, ki so že začele nastopati proti Užhorodu, je karpatsko-ukrajinska vlada

sporočila, da bo poslala v Budimpešto tri parlamentarce, zato naj vojaške operacije prenehajo. Na to je madžarska vlada odgovorila, da bo parlamentarce sprejela, ne bo pa ustavila operacij.

Dne 16. marca malo čez poldne je prebral nemški zunanji minister Ribbentrop s Hradčanov ukaz o ustanovitvi Češkomoravskega protektorata. V uvodu je razlagal, da je od leta do leta grozila večja nevarnost, da ne bi postala bivša ČSR vojno žarišče v Evropi. Zato se je zadeve lotil nemški rajh, da bi ustvaril »pameten red v srednji Evropi«. Odslej dalje spada ozemlje, ki ga je zasedla nemška vojska v bivši ČSR, k ozemlju nemškega rajha kot avtonomni češkomoravski protektorat, katerega voditelj uživa časti in pravice državnega poglavarja, potrebuje pa za izvrševanje te svoje oblasti zaupanje firerja nemškega rajha. Ribbentrop je dejal, da bo Hitler imenoval za varuha koristi nemškega rajha »državnega protektorja v Češki in Moravski« s sedežem v Pragi, ki bo potrjeval vlado protektorata, za varstvo protektorata pa bo skrbel nemški rajh. Zvečer tega nesrečnega dne se je oglasil po radiu tudi novi češki voditelj protektorata Hacha in dejal, da bo zgodovina razsodila, kdo nosi krivdo za usodo, ki jo je prinesla sedanost.

Naslednjega dne je sprejel Hitler tudi varstvo nad slovaško državo, dan poprej pa je zbežala karpatsko-ukrajinska vlada v Romunijo, od koder je poskušala priključiti Karpatsko Ukrajino Romuniji. Toda že istega dne je madžarska vojska dosegla poljsko mejo, zasedla glavno mesto Karpatske Ukrajine Užhorod in naslednjega dne je bila ta dežela priključena Madžarski.

Tako je razpadla nekdanja ČSR. Kako so spremljali te burne dogodke drugi vrhovi evropske politike? Šele 14. marca je vprašal šef opozicije v angleškem spodnjem domu Attlee Chamberlaina, ali ne bo ničesar izjavil o položaju na Slovaškem. Chamberlain je odgovoril, da nima še nobenih podatkov o razgovorih med Hitlerjem in Tiso. Na drugo vprašanje, ali se bodo posvetovale vlada ČSR in vlade držav, ki so po veljavni pogodbi dolžne varovati nedotakljivost ČSR, je Chamberlain dejal, da se to še ni zgodilo, ker bi zaradi münchenske pogodbe mogli pomagati ČSR le v tem primeru, če bi bila ČSR neizzvano napadena, to se pa doslej še ni zgodilo. Naslednjega dne sta več povedala o dogodkih v ČSR zunanji minister Halifax pred gornjim domom in Chamberlain pred spodnjim domom. Najprej

sta dejala, da britanska vlada ni več vezana na obrambo slovaških meja, ker se je Slovaška razglasila za samostojno državo. Dalje je Halifax dejal, da je nemška vojska vkorakala v ČSR, ne da bi bila nemška vlada poprej o tem obvestila sopodpisnice münchenske pogodbe. To je prva nemška zasedba dežele, ki ni poseljena z nemškim prebivalstvom. Chamberlain je 17. marca dejal v Birminghamu, da se dogodki zadnjega tedna ne dajo spraviti v sklad s Hitlerjevimi zagotovili, da je bila zasedba sudetskega ozemlja njegova zadnja teritorialna zahteva v Evropi. Možna bi bila torej odpoved münchenske pogodbe, a to le v sporazumu z drugimi podpisnicami. »Kako naj Anglija še zaupa v katero koli zagotovilo, če se s tako lahkoto najde vzrok za prekršitev slovesnega in ponovno danega zagotovila?« Še istega dne so poklicali angleškega poslanika iz Berlina na poročanje, nato je 18. marca poslala angleška vlada protestno noto v Berlin, da ima nemško vojaško akcijo v ČSR in druge spremembe pravno za neutemeljene, zadnji dogodki pa so popolna kršitev münchenske pogodbe ter odpoved obveznosti miroljubnega sodelovanja. Vsebinsko približno enako protestno noto je poslala istega dne tudi francoska vlada, ta je še posebej poudarila, da ne priznava novo nastalega položaja. Enako je obsodila nemške akcije tudi vlada ZDA.

Nemška vlada je na protestni noti angleške in francoske vlade odgovorila, da ne more sprejeti not in protesta, ker je ta »politično pravno in moralno neutemeljen«. Nemški zunanji minister je 20. marca še posebej izjavil, da so zasedli ČSR le »na željo legalne čehoslovaške vlade«.

Tudi sovjetska vlada je poslala protestno noto, v nji je poudarila, da se zasedba ČSR ne more opravičiti in je nezdržljiva s temelji mednarodnega prava in pravice do samoodločbe. To dejanje je ustvarilo nevarnost za splošni mir in porušilo politično ravnotežje v srednji Evropi. Dan pred tem, 18. marca, je vprašala angleška vlada sovjetsko, kakšno stališče bi ta zavzela, če bi se zgodilo podobno nasilje proti Romuniji. Sovjetska vlada je nato predlagala konferenco zainteresiranih držav (Velike Britanije, Francije, Romunije, Turčije in Sovjetske zveze), nato je angleška vlada odgovorila, da bi to bilo preuranjeno.

Takoj zatem je Hitler izvedel še eno uspešno akcijo in si prisvojil ozemlje Klajpede (Memel) s 150 000 prebivalci. Litovski zunanji minister je izjavil 20. marca v Berlinu, da litovska

vlada prepušča to ozemlje Nemčiji, nato pa ga je nemška vlada 22. marca pripojila vzhodni Prusiji.

Na ponovno vprašanje šefa opozicije v spodnjem domu je Chamberlain 23. marca dejal: »Če bo Nemčija še naprej osvajala, bo naletela na uspešen odpor Anglije in drugih držav, ki cenijo svojo svobodo!« To so bile vendar enkrat odločne besede, ki jih Chamberlain ni potem nikdar več preklical.

Od 21. do 24. marca je bil v Angliji na obisku predsednik francoske republike Lebrun, kar naj bi pripomoglo k utrditvi angleško-francoskega prijateljstva. Končno se je 26. marca (na obletnico ustanovitve fašistične bojovne zveze) oglasil tudi Mussolini. Dejal je, da bi bil »večni mir katastrofa za človeštvo«, daljše mirovno razdobje pa je vsekakor potrebno za ohranitev in razvoj evropske kulture. Os Rim-Berlin ni navadna zveza med dvema državama, temveč »srečanje dveh revolucij, ki sta v velikem nasprotju s svetovnim nazorom sedanjosti«. Italijanski kolonialni problemi nosijo imena Tunis, Džibuti in Sueški kanal. Geografsko, zgodovinsko, politično in vojaško je Sredozemsko morje življenjsko potreben prostor za Italijo. V ta pojem je vključeno tudi Jadransko morje, kjer so italijanske koristi prevladujoče. Nato je veliki demagog začel spraševati zbrane množice črnih srajc, te pa so mu soglasno odgovarjale:

Ali želite lagodno življenje?

Ne!

Ali zahtevate plačilo?

Ne!

Ali želite časti in slave?

Ne!

Kaj torej hočete?

Zaupati, ubogati in bojevati se!

Tako je prav, kameradi! Vidite, v teh treh besedah je torej bila in bo skrivnost vsake zmage!

Konec marca so se zopet zaostriili odnosi med Poljsko in Nemčijo, čeprav je poljska vlada več kot lojalno priznavala vse Hitlerjeve dosedanje roparske akcije. Nemški tisk je znova z vso silo zahteval dokončno rešitev gdanskega vprašanja, graditev avtomobilske ceste prek koridora in jasno izjavo poljske vlade o svojih odnosih do Sovjetske zveze.

Hitlerjeva roparska akcija proti ČSR je sprožila silno zanimivo – takrat vsaj v začetku zamišljeno kot strogo tajno –

dejavnost obeh zahodnih demokracij, in sicer poskus, da bi ustvarili nekakšno antiimperialistično (ali celo antifašistično) fronto s pomočjo Sovjetske zveze. Ta zanimiva akcija se je seveda končala s popolnim neuspehom za Francijo in Anglijo in pripeljala sovjetsko vlado do zelo problematičnih uspehov, ko je sklenila znano sovjetsko-nemško pogodbo.

Rekli smo že, da je 18. marca 1939 vprašala angleška vlada sovjetsko, kakšno stališče bi ta zavzela, če bi Nemčija napadla Romunijo. Sovjetska vlada je predlagala konferenco šestih držav, to pa je angleška vlada odklonila, predlagala pa je – kar prej nismo omenili – sklenitev angleško-francosko-sovjetsko-poljske pogodbe o medsebojnem posvetovanju, če bi nastala nevarnost za svobodo katere koli evropske države. Sovjetska vlada je – tako trdijo danes ruski zgodovinarji – predlog sprejela, poudarila pa je, da ni povsem jasen. Za ta predlog je morala izvedeti italijanska obveščevalna služba, kajti veliki fašistični svet je že 21. marca vehementno nastopil »proti grožnji neke, z boljševizmom povezane enotne fronte demokracij proti avtoritarnim državam enotne fronte, ki ne prinaša miru, temveč vojno«.

Ob obisku francoskega predsednika Lebruna v Londonu mu je angleška vlada povedala, da snuje »neko večjo obrambno skupnost proti nadaljnji nemški ekspanziji«, v katero naj bi se poleg Francije in Anglije vključile tudi ZDA, Sovjetska zveza, skandinavske države, Poljska in balkanske države.

Toda vlada ZDA ni pokazala volje, da bi se priključila kateri koli evropski zvezi, skandinavske države so hotele ostati nevtralne, balkanske države pa niso hotele aktivno nastopiti prek meja svojih držav. Zato se je ta angleški akcijski načrt omejil le na to, da bi dosegel »izjavo solidarnosti štirih sil«, Anglije, Francije, Sovjetske zveze in Poljske. Ko je to zvedel Mussolini, je zopet močno reagiral, medtem ko je Hitler modro molčal. Mussolini je zagrozil, da bo os Rim-Berlin takoj prešla v protinapad, če bi nastala nameravana koalicija.

Chamberlain je 28. marca v spodnjem domu izjavil, da se bodo razgovori o britanskem akcijskem načrtu nadaljevali v največji tajnosti, dokler ne bo dosežen uspeh. Čez tri dni je znova povedal pred spodnjim domom, da bi Anglija in Francija pomagali Poljski, »če bi bila med temi razgovori napadena«, kar sta obe vladi sporočili tudi vladi Sovjetske zveze.

Podobno jamstvo sta v začetku aprila dali angleška in francoska vlada tudi Romuniji in Grčiji, nato je sredi aprila predlagala sovjetska vlada, naj bi rajši sklenile trojno pogodbo Anglija, Francija in Sovjetska zveza, po kateri bi bile dolžne vse tri države takoj priskočiti na pomoč (tudi z vojsko) baltskim državam, Finski, Poljski, Romuniji, Grčiji, Turčiji, Belgiji, Holandiji in Švici, če bi katero od teh napadla Nemčija. Ta akcija je potem nekaj časa obstala, ker angleški in francoski vladi pa tudi vladam skoraj vseh omenjenih držav ni bila všeč sovjetska obrambna ponudba. Vendar je Times 4. maja objavil nov angleški predlog, naj bi se Sovjetska vlada odločila za pomoč napadeni Poljski in Romuniji, toda »šele takrat, ko bosta Anglija in Francija že začeli izvajati obljubljeni vojaško pomoč v teh dveh državah«. Na to je sovjetska vlada ponovila svoj nekoliko spremenjeni predlog, naj bi ustvarili trojno zvezo, ki bi postala takoj aktivna, če bi bila katera od podpisnic te trojne pogodbe napadena ali pa »katera od držav, ležečih med Finsko in Črnim morjem«.

Na ta predlog je angleška vlada odgovorila 8. maja, a odgovor ni znan. Po poročilu sovjetske agencije TASS z dne 9. maja naj bi bila vsebina angleškega odgovora v obliki novega predloga, po katerem bi morala Sovjetska zveza takoj na pomoč Angliji in Franciji, če bi ju napadla Nemčija, in to zato, ker bi priskočile na pomoč Poljski ali Romuniji, ki bi jih napadla Nemčija. Toda Chamberlain je 10. maja pred spodnjim domom dejal, da to poročilo agencije ni točno in temelji »na nerazumevanju angleškega predloga«. Dejal je, da je britanska vlada jamčila pomoč nekaterih vzhodnoevropskim državam, ni pa povabila vlade Sovjetske zveze, da se neposredno udeleži te pogodbe, »ker bi sicer nastale neizbežne težave«. Zato je britanska vlada predlagala, naj bi dala »vlada Sovjetske zveze podobne jamstvene izjave, kot so britanske, in sicer take, da bi izjavila pripravljenost priti na pomoč, če bi bila za to naprošena in bi se Anglija ali Francija pri izpolnjevanju svojih obljub zapletli v sovražnosti z Nemčijo«.

Sovjetski časopis Izvestja je ta angleški predlog (v Chamberlainovi interpretaciji v spodnjem domu) odklonil. To je utemeljeval s tem, da bi prišla Sovjetska zveza v neenak položaj, če bi ta predlog sprejela. Njene obveznosti bi bile sicer iste kot francoske ali angleške, toda začetek njene akcije bi bil odvisen

»od odločitve samo Anglije ali samo Francije, čeprav bi glavno breme glede na geografsko lego nosila samo Sovjetska zveza. Dalje,« so pisala Izvestja, »nima Sovjetska zveza z Anglijo, Francijo in Poljsko nobene pogodbe o medsebojni pomoči, bila pa bi dolžna pomagati tem trem državam, ne bi ji pa bila zajamčena nobena pomoč, če bi bila sama napadena. Tudi to kaže na neenakopraven položaj Sovjetske zveze.«

Dne 14. maja je poslala sovjetska vlada v London nov predlog. V njem ni bilo govora o obojestranski pomoči in sovjetska vlada je zahtevala kot minimum ustanovitev vojaške trozveze (Anglija-Francija-Sovjetska zveza) za varstvo Evrope, ki bi se mogla s pritegnitvijo Poljske spremeniti v četverno zvezo.

O poteku in uspehu pogajanj je dejal Chamberlain 19. maja v spodnjem domu, da pri vseh teh pogajanjih angleška vlada »ni prav nič nezaupljiva spričo sovjetske ideologije.« Glede sovjetskega ugovora o neenakosti je dejal, da neenakost bolj zadene Anglijo, kajti ta bi morala vsekakor pomagati Poljski in Romuniji, medtem ko bi morala priti Sovjetska zveza na pomoč šele takrat, ko bi se Anglija in Francija že zapletli v vojno. Dalje je dejal, da Anglija nima nobenega namena ustanavljati zveze držav, temveč le »fronto miru proti agresiji«. Končno je dejal, da ima vtis, kot bi »obstajala neke vrste zavesa ali zid med angleško in sovjetsko vlado« in da je skozi ta zid zelo težko prodreti.

V imenu poljske vlade je 23. maja izjavila poljska obveščevalna agencija PAT, da nima poljska vlada nobenega namena delati težav zahodnim velesilam, dokler nimajo te njihove akcije nobenih novih obveznosti za Poljsko. Dan za tem pa je Chamberlain sporočil spodnjemu domu, da so se s sovjetsko vlado razjasnila vsa bistvena vprašanja in bo v najkrajšem času sklenjena pomembna pogodba.

Britanska in francoska vlada sta izročili sovjetski vladi 26. maja osnutek trojne pogodbe. Po tem osnutku bi bile vlade Velike Britanije, Francije in Sovjetske zveze takoj pripravljene sodelovati pri obrambi druga druge in prav tako, če bi se katera koli od podpisnic pri izpolnjevanju danih obveznosti drugim evropskim državam zapletla v vojno. Če bi nastale v Evropi druge napadalne akcije ali če bi grozil napad, se bodo vse tri podpisnice pogodbe posvetovale o potrebnih ukrepih. Pogodba naj bi bila izključno defenzivnega značaja.

O tem osnutku je dejal 31. maja predsednik sveta ljudskih komisarjev Molotov pred vrhovnim sovjetom, da pomeni napredek, ker govori o medsebojni pomoči treh držav, če bi bila katera izmed podpisnic neposredno napadena. Ničesar pa ne govori ta predlog – je nadaljeval Molotov – o angleški in francoski pomoči trem baltskim državam, ki bi prav gotovo ne mogle braniti svoje neodvisnosti, če bi bile napadene. Sovjetska vlada je pripravljena prevzeti jamstvo celo petim državam (Poljski, Romuniji, Grčiji, Turčiji in Bolgariji), če bi lahko zajamčila pomoč tudi trem baltskim državam.

Ni jasno, od kod tak preobrat in delno ponavljanje starih zahtev Sovjetske zveze. Sovjetski zgodovinarji trdijo, da so se začela hkrati s poslanim angleško-francoskim predlogom tudi angleška tajna pogajanja z nemško vlado, kako bi se dala usmeriti nemška agresija proti vzhodu. Ta pogajanja naj bi bila – tako pravijo – tudi o razdelitvi tržišč med Anglijo in Nemčijo na Kitajskem in v Sovjetski zvezi. Angleška vlada naj bi bila pripravljena priznati Nemčiji interesne sfere v jugovzhodni in vzhodni Evropi, odpovedati se jamstvu državam, ležečim v nemški interesni sferi, in vplivati na Francijo, da bi ta pretrgala pogodbo o medsebojni pomoči Sovjetske zveze, in končno, Anglija je bila pripravljena izročiti Nemčiji vso Poljsko.

V že omenjenem govoru je Molotov spregovoril tudi o »mirovni fronti« in dejal, da pogajanja o tej še niso končana. Poudarjal je, da je minimum sovjetskih zahtev resnična in učinkovita mirovna fronta, to je sklenitev učinkovite pogodbe o medsebojni pomoči med Anglijo, Francijo in Sovjetsko zvezo, ki naj bi bila izključno obrambnega značaja, dalje jamstvo teh treh držav državam srednje in vzhodne Evrope in brez razlike vsem evropskim državam, ki mejijo na Sovjetsko zvezo, ter končno sklenitev pogodb med Anglijo, Francijo in Sovjetsko zvezo o takojšnji in uspešni pomoči, ki bi jo te države nudile drugim državam, če bi bile napadene. Toda »temelj obojestrnosti in enakosti« v angleško-francoskih predlogih ni bil nikoli jasen. Predvsem je bilo nejasno vprašanje, ali bi mogla Sovjetska zveza računati na pomoč Anglije in Francije, če bi bila napadena, ali bi Anglija in Francija prevzeli varstvo za male sosednje države Sovjetske zveze.

Ni znan odgovor sovjetske vlade na osnutek angleško-francoske vlade o trojni pogodbi. Po časopisnih vesteh je zahtevala vlada Sovjetske zveze jamstvo tudi za tri baltske države, sicer bi

Sovjetska vlada ne jamčila pomoči že omenjenim petim državam. Toda nastale so težave. Dne 2. junija 1939 se je oglasil estonski zunanji minister in dejal: »Če bi kakšna velesila (Sovjetska zveza) poskušala igrati vlogo zaščitnice, ne da bi jo za to prosili..., bi mi to imeli za napad na baltske države in bi se branili z vsemi sredstvi. Popolnoma zaupamo Veliki Britaniji...«

Sovjetski zgodovinarji pišejo, da je 6. junija Chamberlain sprejel tajnega Göringovega odposlanca, ki je prinesel nove predloge o ureditvi angleško-nemških odnosov. Nemčija naj bi dobila Gdansk in svoje nekdanje kolonije, Nemčija in Velika Britanija naj bi sklenili nenapadalno pogodbo itd. Predloge je Chamberlain baje odklonil, češ da niso dajali nobenih pravih koncesij angleškemu imperializmu.

Isto kot njegov estonski kolega je izjavil 7. junija tudi finski zunanji minister. Pred spodnjim domom pa je 8. junija spregovoril Chamberlain in povedal, da je angleška vlada poslala v Moskvo posebno misijo. Dejal je: »Le eno ali dve težavi je treba še rešiti, in to predvsem glede tistih držav, ki nočejo jamstva, češ da bi to kompromitiralo njihovo strogo nevtralnost. Seveda ni mogoče državam vsiliti jamstva, če ga nočejo.«

Angleška delegacija se je 15. junija prvič sestala z Molotovom. TASS je 16. junija objavil, da so se na sestanku pokazale bistvene razlike v mišljenjih in je delegacija predložila Molotovu nov angleško-francoski predlog. Zato tega dne niso dosegli soglasja; to je potrdil tudi Times in poudaril tudi vse tiste točke, zaradi katerih niso dosegli soglasja. Po Timesu je bila prva točka pripravljenost sovjetske vlade pomagati Angliji in Franciji, če bi se ti dve zapletli v vojno zaradi svojih obveznosti do Bolgarije, Poljske, Romunije, Grčije in Turčije, toda le takrat, če bi angleška in francoska vlada pristali na to, da da sovjetska vlada enako poroštvo Finski, Estonski in Letonski. Druga točka naj bi bila nov predlog Molotova, da bi Anglija in Francija ne smeli skleniti separatnega miru ali premirja, in končno, pogodba med Sovjetsko zvezo, Veliko Britanijo in Francijo naj bi stopila v veljavo šele tedaj, ko bodo vsaj v glavnih obrisih izdelani tudi vojaški načrti o medsebojni pomoči.

Na drugem sestanku, 16. junija, je povedal Molotov nove predloge, a niso znani, 21. junija pa so izročili Molotovu angleško-francoske predloge, o teh pa je še istega dne sporočal TASS, da ne pomenijo nobenega napredka, britanski tisk pa je

22. junija zapisal, da je Molotov te predloge odklonil in so angleški delegati prosili v London za nova navodila. Težave so – pravi tisk – dvojne: da Sovjetska zveza ponuja jamstvo baltским državam, a te tega nočejo, in definicija, kaj je napad. Velesila more majhno državo obvladati, ne da bi izstrelila en sam strel, in to z gospodarskim pritiskom, s propagando, z grožnjami in agitacijo. Sovjetska vlada je izrazila bojazen za male in šibke baltske države in želela, da bi se zavarovala njihova neodvisnost. Angleški tisk je še dodal, da so bile obsežene v zadnjem angleškem predlogu vse zahteve sovjetske vlade, ki jih je postavila na začetku pogajanj.

Nekaj pred 1. julijem je zapisal Ždanov v Pravdi, da po njegovem Angleži in Francozi ne želijo nobene pogodbe, ki bi bila sprejemljiva za Sovjetsko zvezo, temveč bi radi dosegli le to, da bi bila razkrinkana Sovjetska zveza kot absolutno nepopustljiva in bi v Angliji ter Franciji pripravili javno mnenje za začetek pogajanj s fašističnimi deželami. Moji tovariši sicer mislijo, da si Anglija in Francija resno prizadevata ustvariti bariero proti napadu, medtem ko jaz o tem nisem popolnoma prepričan. Sicer pa bodo pokazali naslednji dnevi, kdo ima prav. To, da baltske države odklanjajo jamstvo Sovjetske zveze, je samo ena zapreka v pogajanjih. Če Anglija želi resnično skleniti pogodbo, se bo že našla pot, ne da bi bilo treba te male deželice poprej še spravevati!

Angleška delegacija je izročila 1. julija Molotovu nove predloge, ki naj bi se – po Timesu – začeli bližati ruskemu stališču in bi obsegali »obojestransko avtomatično pomoč ob neposrednem napadu na eno od treh držav (Anglijo, Francijo ali Sovjetsko zvezo) in ob napadu na katero koli drugo državo, kateri so dale jamstvo tri velesile«. Te države so bile Nizozemska, Belgija, Švica in baltske države. Molotov je 3. julija predložil nove predloge, a niso znani. Pogajanja so se nadaljevala 8. in 9. julija in o njih je TASS zapisal, da niso prinesla nobenih končnih uspehov. Bolj optimistična sta bila angleški in francoski tisk in poudarjala, da se bo trojna pogodba omejila samo na jamstvo, če bi bile neposredno napadene tri podpisnice, s tem pa bi odstranili težave ki bi nastale, če bi silili tudi druge države, naj tudi podpišejo pogodbo.

Nova pogajanja so se začela 17. julija. O teh je poročal TASS, da niso prinesla nobenih uspehov, angleški in francoski

tisk pa, da je še vedno glavna težava jamstvo baltskim državam, ki ga želi dati sovjetska vlada in gre pri tem celo tako daleč, da bi imela že spremembo režima v kateri koli baltski državi za ogrožanje neodvisnosti te države in bi bil to lahko že povod za intervencijo. Ker tudi na pogajanjih 23. julija ni bilo nobenih uspehov, je sovjetska vlada predlagala, naj bi začeli samo strogo vojaška pogajanja. Angleška in francoska vlada sta predlog sprejeli, toda angleško francoska vojaška misija je prišla v Moskvo šele v prvi polovici avgusta. Zelo pa je presenetilo svet poročilo agencije TASS 25. julija, da bodo obnovili trgovinska pogajanja med Sovjetsko zvezo in Nemčijo.

Chamberlain je zadnjega julija sporočil v spodnjem domu, da bo odšla vojaška misija v Moskvo verjetno v enem tednu, medtem ko pri političnih pogajanjih v Moskvi še vedno niso mogli najti zadovoljive definicije, kdo je posredni napadalec, zlasti ko je začela delati težave vlada Sovjetske zveze s predlogom, da bi imela za posredni napad že spremembo režima v baltskih državah. Dalje je Chamberlain poudaril izjavo Molotova, da politične težave ne smejo biti nepremagljive, če bodo uspešna vojaška pogajanja, saj od njih mnogo pričakuje. Sovjetska vlada tudi ni hotela skleniti začasne pogodbe in čaka, da bo doseženo popolno soglasje.

Sovjetski zgodovinarji trdijo, da je v začetku avgusta predlagal Ribbentrop sovjetskemu odpravniku poslov v Berlinu sklenitev tajne pogodbe, ki naj bi razmejila nemške in sovjetske interese »na vsem ozemlju od Črnega do Baltskega morja«. Predlog je sovjetska vlada odklonila, ker je upala, da bodo uspela pogajanja z angleško-francosko vojaško misijo.

Politična pogajanja so se v Moskvi znova pričela 2. avgusta. Angleški tisk je poročal, da je bila to pot glavna debata o vsebini definicije posrednega napadalca, vendar pa niso dosegli soglasja in se bo šef delegacije vrnil. Agencija TASS pa je pisala, da je angleška formulacija posrednega napadalca še vedno nejasna in omogoča Angležem še vedno odprta zadnja vrata. Tudi zunanji minister Halifax je 3. avgusta sporočil spodnjemu domu, da je glavna težava, kako definirati »megleni pojem posrednega napadalca«. Dalje je dejal, da je bil skupni namen vseh treh vlad »obseči vse, kar bi pravno lahko imeli za posreden napad, ne da bi se pri tem vtikali v neodvisnost in nevtralnost drugih držav«. Ni nobena skrivnost, da so se zdeli sovjetski vladi an-

gleško-francoski predlogi »premallo obsegljivi, sovjetski pa gredo preveč v drugo smer«.

Francosko-angleška vojaška misija je 6. avgusta prišla v Leningrad. Tudi Churchill priznava v spominih, da je bila velika napaka, ker so poslali v Sovjetsko zvezo le »drugorazredni kader«, ne pa delegacijo s polnimi pooblastili. Medtem pa so Sovjeti imenovali v misijo: maršala Vorošilova, šefa generalnega štaba generala Sapošnikova, ljudskega komisarja za mornarico admiral Kuznecova in letalskega generala Loktionova. Seveda je nad vso to rusko delegacijo plaval Stalin kot bog ob stvarjenju sveta.

Angleško-francoska delegacija je prišla v Moskvo 11. avgusta in naslednjega dne so imeli prvo konferenco. Spočetka so razgovori potekali dosti ugodno, a kmalu jih je začela zavirati novica, da so se začeli vzporedno tudi razgovori z Nemčijo. Sovjetska vlada pa tudi ni mogla in ni hotela skriti, da je prišla 14. avgusta v Moskvo nemška trgovinska delegacija. Vojaški razgovori med angleško, francosko in sovjetsko vojaško misijo so bili končani 17. avgusta. TASS je 19. avgusta ostro demantiral pisanje poljskih časopisov o različnosti mnenj obeh misij na konferenci glede Daljnega vzhoda, poudaril pa je, da so sicer prišli do različnih mnenj, toda glede povsem drugih vprašanj. Prav tega dne so sklenili obsežno sovjetsko-nemško trgovinsko pogodbo.

Nemški poročevalski urad je že 21. avgusta objavil, da bodo v najbližji prihodnosti sklenili sovjetsko-nemško nenapadalno pogodbo, in novico, da bo prišel 23. avgusta v Moskvo Ribbentrop. TASS je objavil 21. avgusta, da so se takoj po podpisu trgovinske pogodbe izboljšali tudi politični odnosi med obema državama; da bi se odvrnila vojna nevarnost, bodo v kratkem sklenili tudi nenapadalno pogodbo.

Po vsem svetu so te novice ljudem kar sapo zaprle. Že 23. avgusta so tako pogodbo res podpisali. V njej sta se Nemčija in Sovjetska zveza odrekli medsebojnega spopada, napada na druge države in obljubili, da druga podpisnica ne bo podprla napadajoče države, če bi bila napadena prva podpisnica, poleg tega pa bosta obe državi izmenjavali sporočila, pomembna za obe državi. Vse medsebojne spore bosta reševali miroljubno.

Že takrat so nekateri sumili, da je imela pogodba tudi tajne dodatke. Obe vladi sta to tajili in resnica o tajnih dodatkih je prišla na dan šele po vojni na nürnberškem sodnem procesu

proti nemškim vojnim zločincem. Pogodba je imela štiri tajne dodatke, v njih so bile določene interesne sfere med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. V interesne sfere Sovjetske zveze so prišle baltske države (razen Litve), razdeljena je bila Poljska med Nemčijo in Sovjetsko zvezo po črti Narev-Visla-San in v interesno sfero Sovjetske zveze je prišla Besarabija.

Sovjetski zgodovinarji ocenjujejo danes to pogodbo – tajnih podatkov ne omenjajo! – tako, da je prekrizala načrte angleških, francoskih in ameriških imperialistov, ki so poskušali pomiriti Nemčijo na račun Sovjetske zveze in s tem rešiti tudi svoja lastna nasprotstva. Dalje trdijo, da so bili s to pogodbo prekrizani načrti križarske vojne vseh kapitalističnih držav proti Sovjetski zvezi, prestrašeni pa tudi Japonci.

Ribbentrop je 24. avgusta izjavil, da je bilo za Nemčijo in Sovjetsko zvezo zmerom slabo, če nista bili prijateljici. »Včeraj je bil usoden dan za oba naroda, firer in Stalin sta se odločila za prijateljstvo.«

Sovjetska vlada je morala odgovoriti še na vprašanje, zakaj niso uspela pogajanja z angleško in francosko delegacijo. Na to je v obliki intervjuja odgovoril 29. avgusta v Izvestjih maršal Vorošilov. Dejal je, da so se pogajanja brezuspešno končala zaradi resnih nesoglasij v mnenjih. Sovjetska vojaška delegacija je menila, da nima Sovjetska zveza z agresorjem (Nemci) nobene skupne meje. Če bi torej hotela pomagati Franciji, Angliji in Poljski, bi morala poslati svoje čete prek poljskega ozemlja, toda poljska vlada je bila proti temu.

Isto, samo nekaj več, je povedal tudi Molotov na zasedanju vrhovnega sovjeta 31. avgusta ob ratifikaciji nemško-sovjetske pogodbe. Dejal je, da so se razbila pogajanja, ker Poljska ni hotela sprejeti vojaške pomoči Sovjetske zveze. Pogajanja so pokazala, da angleška in francoska vlada nista hoteli poljski vladi spodbiti tega pomisleka, temveč sta jo v tem celo podpirali. Poleg tega so prišli angleško-francoski delegati v Moskvo brez vsakih polnomočij.

Glede nemško-sovjetske pogodbe je Molotov dejal, da so se ta pogajanja začela, brž ko so pogajanja z Anglijo in Francijo zašla v slepo ulico. Treba je bilo poiskati možnosti za odstranitev vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, kajti zadnjih šest let odnosi med obema državama niso bili dobri. Zunanjo politiko Sovjetske zveze je določil Stalin na 18. kongresu boljševiške

partije marca 1939, in sicer: nadaljevati politiko miru in konsolidacijo odnosov z vsemi državami, biti previden in ne dopustiti, da bi vojni hujskači poslali druge po kostanj v žerjavico in zapletli Sovjetsko zvezo v boj z Nemčijo. Zanimivo je, kaj je dejal Molotov o tem, kako je odmevala sklenitev pogodbe v Sovjetski zvezi sami. Dejal je: »Priznati je treba, da je v naši deželi nekaj kratkovidnih ljudi, ki se ogrevajo za enostransko antifašistično agitacijo, pri tem pa pozabljajo na izzivalno dejavnost naših sovražnikov.«

To je govoril Molotov nekaj ur pred nemškim napadom na Poljsko, torej pred samim začetkom druge svetovne vojne.

*

Povrniti se moramo nekoliko in pregledati še nekaj pomembnih dogodkov v nekaterih državah!

Nemčija. Ob splavitvi nemške vojne ladje Tirpitz (ene največjih in najmodernejših vojnih ladij na svetu!) je Hitler 1. aprila 1939 dejal, da bi Nemčija ne bila imela nič proti bivši ČSR, če bi ta ne bila zatirala Nemcev in bi ne bila orodje za prihodnji napad na Nemčijo. Izrazil je upanje, da se bo svet ubranil »naj-hujšega boljševiškega ogrožanja« in bo dosežena miroljubna sprava med narodi na svetu. Toda Völkischer Beobachter je 7. aprila pisal že mnogo manj miroljubno in obtožil Poljsko, da je podlegla brezglavi vojnohujskaški politiki Anglije, ki skuša razbijati enotnost nemškega naroda.

Roosevelt je 15. aprila pisal Hitlerju in Mussoliniju, da vlada na svetu strah pred vojno. Trije narodi v Evropi in eden v Afriki so že izgubili svobodo, na Daljnem Vzhodu pa je zasedla neka država veliko ozemlje svoje sosede. Svet očitno drvi v katastrofo. Nato je Roosevelt vprašal oba, če sta pripravljena zagotoviti, da ne bosta napadla in zasedla Finske, Estonske, Letonske, Litve, Švedske, Norveške, Danske, Nizozemske, Belgije, Anglije in Irske, Francije, Portugalske, Španije, Švice, Liechtensteina, Luxemburga, Poljske, Madžarske, Romunije, Jugoslavije, Sovjetske zveze, Bolgarije, Grčije, Turčije, Iraka, Arabije, Sirije, Palestine, Egipta in Irana. To obljubo naj bi dala za deset let in Roosevelt bi od vseh držav poskušal doseči izjavo, da nobena od teh v desetih letih ne bo napadla Nemčije ali Italije. Brž ko bi Mussolini in Hitler to izjavila, bodo začele ZDA

sodelovati pri reševanju dveh najvažnejših vprašanj, vprašanju razorožitve in mednarodnega trgovanja. Pismo je Roosevelt zaključil s trditvijo, da so šefi velikih držav »v tej uri osebno odgovorni za usodo človeštva v naslednjih letih«.

Prvi nemški uradni odgovor na Rooseveltovo pismo je sledil že 17. aprila s pripombo, da je ta Rooseveltova poslanica tako nekaj pomembnega, da bo nanjo firer odgovoril v imenu nemškega naroda celo pred rajhstagom. Mussolini pa je odgovoril na poslanico na seji odbora za svetovno razstavo, ki naj bi bila v Rimu 1942 pod imenom Olimpiada kulture. Mussolini je bil v tem odgovoru dokaj nesramen. Najprej je zagotovil, da Italija ne bo nikogar napadla, ker hoče živeti v miru. Poskus postaviti na zatožno klop države osi pa je »do skrajnosti neopravičen in v vsakem pogledu neodgovoren«. Dalje je Mussolini dejal, da ni »nič manj bedastega kot zamisel o desetletnem jamstvenem sistemu in ne bi hotel pri tem opozarjati na nebotično zemljepisno neznanje, imeti pa ga more samo tisti, ki nima niti najmanjšega pojma o evropskih zadevah.«

Bolj resno je na Rooseveltovo poslanico odgovarjal 28. aprila Hitler pred rajhstagom. Najprej je dejal, da pri vseh svojih dejanjih doslej ni oškodoval še nobene tuje pravice in v meje nemškega rajha ni prišel niti košček zemlje, ki bi že od starih časov ne spadal vanje. Glede nasilno zasedenega Posarja je dejal, da je njegov povratak v meje rajha odpravil zadnji teritorialni problem med Nemčijo in Francijo. Pri priključitvi Avstrije je upošteval pravico do samoodločbe 7,5 milijona Nemcev, pri ČSR je imela Nemčija spočetka interes le do štirih milijonov Nemcev v tej deželi. Toda na sestanku v Münchnu je bil sklenjen ne samo povratak nemških obrobni delov ČSR v rajh, temveč tudi ureditev vprašanja slovaške in madžarske manjšine v ČSR in odprto je ostalo samo vprašanje vrnitve madžarskih delov Ogrski, vrnitev poljskih delov Poljski ter rešitev slovaškega in ukrajinskega vprašanja. Ker se niso mogli sami zediniti, so zaprosili za razsodišče Nemčijo in Italijo. A ti dve nista mogli ustreči vsem, kajti Madžarska je zahtevala Karpatsko Ukrajino, Poljska pa neposredno zvezo z Madžarsko. Tako je postalo popolnoma jasno, da je ČSR obsojena na smrt. Še več. Romunija je zahtevala neposredno zvezo z Madžarsko prek Rutenije in delov Slovaške, Slovaška pa je zahtevala samostojnost. Zato je nemška vlada odpovedala jamstva ČSR.

O zasedbi in koncu ČSR je Hitler dejal, da bo pokazala prihodnost, ali je bilo to prav ali ne. Anglija bo sama odstopila Nemčiji kolonije, »ker više ceni prijateljstvo z Nemčijo kot reči, ki zanjo nimajo več nobene vrednosti«. Hitler ni nikdar zahteval od Anglije kolonij in danes odpoveduje celo pomorsko pogodbo z Anglijo. Glede Klajpede je dejal, da Litva ni hotela pravilno rešiti tega vprašanja in zato ga je morala Nemčija.

Nato je spregovoril Hitler o nemških predlogih Poljski, ki pa jih je ta odklonila. Ti predlogi so bili: vrnitev Gdanska v rajh, poleg tega naj bi Nemčija dobila prek koridora eksteritorialne komunikacije. Zato pa bi Nemčija priznala razne pravice v Gdanku, spoštovala bi njene meje in sklenila z njo 25-letno nenapadalno pogodbo. A vse to je poljska vlada odklonila.

Nato je Hitler dejal, da je bilo od 1919 do 1938 na svetu štirinajst vojn, v katere Nemčija ni bila zapletena, pač pa so bile zapletene države zahodne poloble, v imenu katerih govori sedaj Roosevelt o miru. Poleg tega je bilo v tem času 26 obo-roženih intervencij, v katerih so nastopile ZDA kar šestkrat. Zato Nemčija nikakor ne more biti kriva strahu pred vojno, o katerem piše Roosevelt. Na Rooseveltovo ugotovitev, da bi vsaka večja vojna, čeprav omejena na en kontinent, vplivala tudi na usodo ljudi vseh kontinentov, je Hitler odgovoril, da se tega nemški narod prav dobro zaveda, saj nosi še danes posledice versajske mirovne pogodbe. Ne verjame pa, da bi se vojna lahko razširila po vsem svetu. Na Rooseveltovo ugotovitev, da bi po vojni trpeli zmagovalci, premagani pa tudi nevtralni narodi, je Hitler odgovoril, da zastopa to tezo že polnih dvajset let. Na Rooseveltovo ugotovitev, da so izgubili svojo svobodo v Evropi trije, v Afriki pa en narod, je Hitler dejal, da pri najboljši volji ne more vedeti, katere narode v Evropi je Roosevelt mislil. Če misli rajhu priključene pokrajine, potem se zelo moti, kajti te pokrajine so bile 1918 iztrgane iz nemške skupnosti »in nasilno ožigosane kot narodi, kar niso nikdar hotele biti in tudi nikdar niso bile«. Tudi glede afriškega naroda je Roosevelt v zmoti, ker noben narod v Afriki ni zgubil svoje samostojnosti, kajti vsi so bili podjarmljeni s silo, katere »orožje pa ne nosi žiga Made in Germany, temveč Made by Democracies«. Na Rooseveltovo trditev, da je mogoče rešiti vsa mednarodna vprašanja za konferenčno mizo, je Hitler dejal, da je to teoretično možno, toda kako je bilo to vprašanje dejansko

rešeno, je dokaz to, da živi danes ponekod na kvadratni kilometer le 15 ljudi, ponekod pa 200. Na Rooseveltovo ugotovitev, da ni dobro, če kakšna država pri pogajanjih grozi z orožjem, je Hitler odgovoril, da Nemčija nikdar več ne bo prišla na nobeno konferenco neoborožena. Glede obljube, ki naj bi jo dala Nemčija, da ne bo napadla držav, ki jih je Roosevelt omenil, je odgovoril, da je veliko od teh držav, ki mejijo na Nemčijo, dobilo mnogo trdnejše zagotovilo od Nemčije, kot ga predlaga Roosevelt, je pa pripravljen dati prav vsaki od naštetih držav tako trdno zagotovilo, če ga ta želi.

V Milanu so 8. maja podpisali še trdnejšo politično in vojaško zvezo med Nemčijo in Italijo. 19. maja pa je govoril v Kölnu Göbbels ter poudaril, da je postala Nemčija zopet velisila in bi bilo smešno misliti, da bo ostal 80-milijonski narod v osrčju Evrope brez kolonij. Hitler je 4. junija priznal, da je bila nemška krivda v prvi svetovni vojni samo ta, ker je bila Nemčija zanjo premalo pripravljena in oborožena, Göbbels pa je 26. junija izjavil, da je »vsak mirovni program prazno besedičenje«, dokler ne more osemdesetmilijonski narod do zakladov sveta.

Francija. Daladier je 29. marca 1939 prek radia dejal, da francoski odnosi z Italijo ne morejo biti dobri. Brž ko Italiji nekaj dovolimo (Etiopija!), že zahteva nekaj drugega, toda »Francija ne bo več odstopila niti cele svojega ozemlja«. Dalje je dejal, da je Nemčija govorila leta in leta le o »naravnih aspiracijah«, sedaj pa je začela nenadoma govoriti o »potrebem življenjskem prostoru«, toda to ni nič drugega kot njena volja, da osvoji nove predele sveta. Daladier je 13. aprila objavil, da je dala francoska vlada jamstvo Romuniji in Grčiji in bo branila svoje ozemlje proti slehernemu napadu. Za Romunijo in Grčijo jamči tudi Anglija in pred nekaj dnevi so to jamstvo razširili tudi na Poljsko. Francoski zunanji minister Bonnet je 19. aprila poudaril, da je Francija z veliko hvaležnostjo sprejela Rooseveltov memorandum. Daladier je dejal 11. maja, da Francija ne goji nobenega sovraštva, je pa proti vsakemu napadu in je pripravljena, da se pogaja, skratka, »je za vojno brez bitk«.

Ko so že z vso naglico prihajali veliki usodni dnevi, je Daladier 25. avgusta prek radia dejal, da je vlada Sovjetske zveze nenadoma sklenila sporazum z Nemčijo, da bi preprečila vojno med Nemčijo in svojo deželo. Toda »nejasne okoliščine,

v katerih je bila pogodba sklenjena, čas objave in pogodba sama, pa kažejo, da se je povečala nevarnost napada na francoske prijatelje in ne samo na Francijo.« Dan za tem je pisal Daladier Hitlerju, da leži usoda vojne in miru v njegovih rokah. Francija bo ostala zvesta svojim danim obveznostim, vprašanje Gdanska pa morata rešiti Nemčija in Poljska miroljubno. Hitler mu je odgovoril 27. avgusta, da bodo morali revidirati versajski mirovni diktat. Poljska je odbila nemške predloge, ker upa, da se bosta Anglija in Francija bojevali zanjo. Kaj bi storili vi, če bi bil Marseille povezan s koridorom, kot je Gdansk? Zato zahtevam koridor za Nemčijo in pri tem ne vidim nobene poti za miroljubno rešitev tega vprašanja!

Anglija. Po italijanski okupaciji Albanije 7. aprila 1939 je Chamberlain 13. aprila dejal pred spodnjim domom, da je ta okupacija sprožila vprašanje, koliko je sploh še v veljavi angleško-italijanska pogodba o statusu quo v Sredozemlju. Britanski zunanji minister Halifax je 19. aprila izjavil, da so temeljni cilji angleške zunanje politike ohranitev resničnega miru na svetu, varstvo ljudi, premoženja in postavnih pravic britanskih državljanov v inozemstvu, spoštovanje ozemeljske nedotakljivosti in suverenosti drugih držav, reševanje mednarodnih sporov s pogajanjem in zmanjšanje ter omejitev oboroževanja. Na žalost je Društvo narodov odpovedalo in septembra 1938 je poskušala angleška vlada reševati zapletena evropska vprašanja s pogajanjem in upala, da bodo tako rešili še druga vprašanja. Bila pa je prevarana. Britanska vlada je zašla v težavo: če predlaga pogajanja, ji očitajo šibkost, če pa je pripravljena braniti svoje koristi, ji očitajo napadalnost. Chamberlain je 11. maja priznal ženam, članicam konservativne stranke, da se je angleška vlada šele po uničenju ČSR začela spraševati, kdaj in kje bo konec Hitlerjevih osvajanj. Zato – je dejal – ne bomo več sedeli pri miru in smo dali jamstvo Poljski, Romuniji in Grčiji.

Dne 12. maja je sklenila angleška vlada s Turčijo pogodbo o medsebojni pomoči, 23. junija pa je sklenila podobno pogodbo tudi francoska vlada. Ko je Hitler odpovedal aprila nemško pomorsko pogodbo, je britanska vlada 27. junija ponovno vprašala nemško vlado, če bi bila pripravljena na nova pogajanja. Julija sta dali angleška in francoska vlada jamstvo tudi Finski in trem baltskim državam, 25. avgusta pa je angleška vlada podpisala še posebno pogodbo s Poljsko o medsebojni pomoči.

Kakšno odgovorno nalogo je imela angleška vlada v dneh tik pred začetkom druge svetovne vojne, pa je dovolj znano.

Italija. Hitlerjevemu zgledu, kako je treba zasedati dežele v Evropi, je sledil Mussolini 7. aprila 1939 in zasedel – Albanijo. V govoru v Torinu je kmalu za tem dejal, da v Evropi ni trenutno nobenega tako zapletenega vprašanja, da bi mogla njegova rešitev zanetiti vojno v Evropi, ta pa vojno po vsem svetu. So sicer vozli v evropski politiki, a za njihovo razvozlanje ni nujno segati po meču. Doktrina fašizma je jasna in »moja volja prav tako jasna in neupogljiva: korakali bomo z Nemčijo, da bomo dali Evropi mir in pravičnost, kar si vsi narodi najiskrenejše želijo«. Nočemo miru iz strahu pred vojno. Fašizem strahu ne pozna. Versajski sistem je mrtev!

Poljska. Na vedno nasilnejše nemške zahteve je poljski zunanji minister Beck 5. maja dejal pred sejmom, da je res večina prebivalstva v Gdansku nemška, toda obstoj in blaginja Gdanska sta slej ko prej odvisna od poljskega gospodarstva. Glede koridora je dejal, da je poljska vlada dovoljevala Nemcem potovanje iz rajha v vzhodno Prusijo brez vseh carinskih formalnosti in potnih listov, ne more pa se odpovedati poljski suverenosti nad koridorom.

Kitajska. V začetku januarja 1936 je predlagalo poveljstvo kitajske rdeče armade oficirjem in vojakom kvomintanške vojske ustanovitev enotne protijaponske armade. Februarja se je premaknila glavnina rdeče vojske iz Šensija in začela pohod proti severu. Na poti je zadela na Čankajškovo vojsko, in ker se rdeča vojska s Čankajškovo vojsko ni hotela spopasti, se je raje vrnila v Šensi. Maja sta poslala CK kitajske komunistične stranke in poveljstvo rdeče armade novo povabilo Kvomintangu, naj bi opustil medsebojne napade in bi skupno z vsemi silami napadli japonske okupatorje. Ta poziv sta avgusta oba foruma ponovila.

Novembra in decembra 1936 so se v japonskih podjetjih v Šanghaju in Cindau začeli novi veliki štrajki. Delavci so ustanovili vsekitajsko zvezo za rešitev domovine in v mestih so začeli nastajati odbori te zveze. Začela se je tudi huda notranja kriza v kvomintanški armadi in njeni vojaki so se začeli bratiti z vojaki rdeče armade ter zahtevali skupno bojevanje proti Japoncem. Oddelek rdeče armade je decembra ujel celo samega Čankajška, a so ga kmalu izpustili, ker je Ču En Laju sveto

obljubil, da bo naredil vse, da bi prenehala državljanska vojna med rdečo armado in silami Kvomintanga.

V začetku leta 1937 sta se sporazumela CK komunistične stranke Kitajske in Kvomintang in 10. februarja so objavili točke sporazuma: prenehanje državljanske vojne, vpeljava demokratičnih svoboščin, sklicanje narodne skupščine, čimprej dokončati priprave za vojno proti japonskim okupatorjem in izboljšati življenjske razmere prebivalstva. CK komunistične stranke Kitajske se je še posebej obvezal prenehati vojno s kvomintanško vlado, preimenovati rdečo armado v kitajsko narodno revolucionarno armado in prenehati konfiskacijo veleposestniške zemlje.

Japonska vojska je 7. julija 1937 udarila z vso silo na severu in pri tem računala, da bo konec vojne v dveh do treh mesecih. Že naslednjega dne je pozval CK kitajske komunistične stranke ves kitajski narod v boj proti okupatorju, 15. julija pa je predlagal Kvomintangu sklenitev dokončnega sporazuma za skupen boj za svobodo kitajskega naroda, mobilizacijo za narodnoosvobodilno vojsko in za vzpostavitev kitajske suverenosti v vsej Kitajski. CK komunistične stranke Kitajske je izdal 25. julija »program za vojno proti Japonci in za rešitev domovine« in zahteval splošno mobilizacijo, ustanovitev enotne protijaponske fronte, ki naj bi združila vse stranke in skupine, ter ustanovitev protijaponskega gibanja tudi v sovražnikovem zaledju.

Toda Japonci so imeli julija 1937 velike uspehe. Zasedli so Peking in Tientsin, sredi avgusta so se začeli hudi boji za Šanghaj, kjer so Japonci zelo urno napredovali.

Čankajšek je šele 23. septembra objavil, da je Kvomintang pripravljen sodelovati s komunisti. Ustanovljena je bila enotna narodna protijaponska fronta in 25. septembra je prešla v boj slavna 8. armada ter je v začetku oktobra začela čistiti pokrajino Šansi in Čahar. Toda novembra in decembra 1937 so držali Japonci v vzhodni Kitajski Šanghaj, Nanking in Hančžou, na severu pa glavno mesto pokrajine Šansi. Poleg tega se je Japoncem januarja 1938 posrečil desant v Cindao in pričeli so pridno pripravljati novo ofenzivo iz Nankinga ter s severa. Imeli so velike uspehe in združena kitajska osvobodilna vojska se je morala umikati vse leto 1938. Oktobra 1938 so Japonci zasedli Kanton in Hankou, 2. novembra pa je izjavila japonska vlada, da je njen namen organizirati vso Azijo za obrambo proti komunizmu.

Ti hudi porazi so odjeknili tudi v Kvomintangu, da je začel kolebati. Nekaj njegovih voditeljev je celo prešlo k Japoncem in baje je bil tudi sam Čankajšek pripravljen, da bi se pogajal z Japonci.

Predsednik japonske vlade princ Konoje je 22. decembra 1938 izjavil, da zahteva odstop Čankajškove vlade in postavitve take vlade, ki bi bila pripravljena sodelovati z Japonsko in pristopiti k antikominternski pogodbi. Dalje je zahteval pravico obdržati japonsko vojsko na Kitajskem in ustanoviti posebno obrambno cono proti Sovjetski zvezi. Kongres Kvomintanga je pod predsedstvom Čankajška 28. decembra odbil vse te zahteve in proti tem japonskim zahtevam so protestirale 30. decembra celo ZDA, januarja 1939 pa tudi Anglija in Francija!

Tako se je znašla Kitajska v drugi svetovni vojni v dveh nevarnostih: pred japonsko agresijo in pred neprestanim strahom, da se more znova vneti tudi državljanska vojna.

Indija. V začetku januarja 1937 je začela veljati nova »ustava«. Gandi je bil za to, naj bi preizkusili vrednost te ustave, a opozicija v kongresni stranki je pod vodstvom Nehruja zahtevala popolno neodvisnost Indije in je zato stopila v ostro obstrukcijo. Pomladi 1937 je šla ta opozicija na volitve za pokrajinske skupščine z gesli za popolno neodvisnost Indije, za popoldne državljanske pravice, omejitev delovnega dne, znižanje davkov itd. Opozicija je zmagala v devetih pokrajinah (od enajstih pokrajin).

KRATEK POVZETEK

1. Razdobje, o katerem smo govorili, je razmeroma kratko, saj obsega časovno komaj dvajset let. Ne bi pa mogli reči, da ni polno velikih dogajanj, od katerih nekateri po svoji dramatičnosti zdaleč presegajo dogodke starejših razdobj. Če so 1. svetovno vojno leta 1914 sprožila nerešena nasprotja imperialističnega tabora, sta konec te vojne – o tem skoraj več ne moremo dvomiti – pospešili dve veliki ruski revoluciji leta 1917 in vse njune posledice, pa tudi neenakomerno porazdeljena vojaška moč v boj zapletenih taborov, ko so prav kmalu po februarški revoluciji v Rusiji stopile v vojno tudi ZDA. Ne moremo tudi prek dejstva, da je nerešeno nacionalno vprašanje v eni od pomembnih držav v taboru centralnih sil dokaj pripomoglo

k zmagi antantnih sil, saj je Avstro-Ogrska začela razpadati že leta 1917.

2. Konec prve svetovne vojne je v Evropi v večini držav zahodne poloble in celo v nekaterih državah Azije nastopil povsem nov družbeni in politični faktor, delavski razred. Predvojna tradicionalna delavska socialna demokracija (delno tudi sindikati) je doživela v letih 1917–1919 revolucionarno diferenciacijo v levo in desno smer. Iz levic, ki so marsikje poskušale doseči oblast delavskega razreda (po vzgledu ruskih boljševikov), so nastale komunistične stranke. Desnice pa so, skoraj povsod številčno močnejše od levic, ostale na bojnih položajih stare socialne demokracije, ovirale revolucionarno levico in ji marsikje močno škodovala vsaj z ministerializmom, ki je pokrit z različnimi narodnostnimi gesli objektivno pomenil pomoč omanjanim položajem buržoaznega tabora. Kljub temu se je še vedno vladajoča buržoazija prvih povojnih let bala revolucionarnih zahtev komunističnih strank, res pa je tudi, da je ta bojazen spričo najrazličnejših vzrokov že v letih 1923–1924 začasno popustila. Velika zasluga kominterne je bila, da je neutrudno poskušala ozdraviti to prvo povojno krizo v delavskem razredu z nasvetom o ustanovitvi enotne delavske in kasneje tudi ljudske fronte. Toda obe ti dve fronti sta v glavnem nastajali in se razvijali počasi, zato sta povsod, kjer koli sta že nastali, zadeli na ponovno strnjeno buržoazno fronto.

Še povsem je neraziskano vprašanje neposredne in posredne pomoči Sovjetske zveze (brez kominterne) delavskemu gibanju posameznih držav. Dejstvo je, da je čutiti vpliv Sovjetske zveze (Sovjetske Rusije) v marsikaterih deželah zlasti prva leta po vojni in nekaj let pred začetkom druge svetovne vojne. Gotovo neke vrste pomoč ni izostala tudi v letih, ko je bila Sovjetska zveza sama močno zapletena v lastne probleme.

3. Dostikrat beremo, da je bila prva svetovna vojna le uvod v drugo. Res je to, da se je zmagoviti tabor antante iz 1. svetovne vojne spopadel z isto Nemčijo tudi v 2. svetovni vojni. Tako je Nemčija točno v borih petindvajsetih letih dvakrat povzročila strahovito prelivanje krvi, pa naj danes kdor koli to taji ali poskuša tajiti! Kako in zakaj se je konec 1. svetovne vojne začela Nemčija zopet dvigati, smo, upam, povedali dovolj.

Značilno za življenje velike (vladajoče) buržoazije v opisanem razdobju je, da se vselej združuje, kadar ji začne groziti resna

razredna nevarnost. Tako je bila v vseh državah buržoazija (vladajoča) združena konec 1. svetovne vojne v svetovni gospodarski in finančni krizi in kmalu po prvih resnejših začetkih ljudskih front, ki pa so se ponekod zavlekli prav do začetkov druge svetovne vojne.

4. V razdobju med vojnama začno stopati na svetovni gledališki oder že tudi nekateri azijski in afriški narodi. Commonwealth in drugi kolonialni sistemi začenjajo postopoma pokati. Vladajoči kolonialni gospodarji imajo sicer še sredstva, predvsem oboroženo silo, to je vojsko, a vsaka zadušitev upornosti svobodoljubnih narodov je bila res že samo začasna, za nekaj let.

KRONOLOŠKI PREGLED

Sestavil Avguštin Pirnat

1917

- 3. 3. V Petrogradu izbruhnejo nemiri in stavke
- 8. 3. V Petrogradu razglasijo delavci splošno stavko
- 11. 3. Car Nikolaj II. razpusti dumo
- 12. 3. V Petrogradu izbruhne splošen upor (februarska revolucija)
- 13. 3. Odbor dume sestavi novo vlado (oktobristi, kadeti, Kérenski)
- 15. 3. Car Nikolaj II. odstopi
- 6. 4. ZDA napovedo Nemčiji vojno
- 9.–11. 4. Ustanovljena neodvisna socialnodemokratska stranka Nemčije
- 16. 4. Lenin pride v Petrograd
- 17. 4. Leninove Aprilske teze
- 30. 5. Majniška deklaracija
- 17. 7. V Petrogradu demonstrirajo delavci in vojaki
- 19. 7. Začasna vlada ukaže aretirati Lenina, a ta se umakne na Finsko
- 20. 7. Krfska deklaracija
- 15. 8. V Ženevi ustanovljen Poljski nacionalni komite
- 9.–14. 9. Puč generala Kornilova
- 23. 10. Lenin se vrne s Finskega v Petrograd
- 7. 11. V Petrogradu izbruhne revolucija (oktobrska revolucija). 2. vseruski kongres sovjetov
- 8. 11. Na kongresu sovjetov sklenejo 3 pomembne odloke (oblast prevzamejo sovjeti, sklenitev miru, o lastnini zemlje)
- 14. 11. Na Poljskem izroči regentski svet vso oblast Pilsudskemu
- 7. 12. ZDA napovedo Avstro-Ogrski vojno
- 15. 12. Rusija in Nemčija skleneta začasno premirje

1918

- 8. 1. Wilson razglasi 14 točk kot osnovo za mir
- 9. 2. Nemčija sklene z Ukrajino (ta razglasi samostojnost) separadni mir
- 18. 2. Nemci začno na vsej vzhodni fronti ofenzivo

23. 2. Svet ljudskih komisarjev razglasi za brambo domovine splošno mobilizacijo
24. 2. Estonska razglasi samostojnost
 3. 3. Nemčija in Rusija skleneta v Brestu-Litovskem premirje
21. 3. Nemci začno na zahodu ofenzivo
 7. 5. Romunija sklene v Bukarešti s centralnimi silami premirje
10. 7. Rusija se (po ustavi) preimenuje v Rusko socialistično federativno republiko
18. 7. Foch začne ofenzivo
 8. 8. Antantne sile prebijejo nemško fronto (»črni dan nemške armade«)
15. 9. Zlom centralnih sil na makedonski fronti
27. 9. Bolgarija se razglasi za republiko
30. 9. Bolgarija sklene z antanto premirje
 6. 10. V Zagrebu ustanovljeno Narodno Vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov
28. 10. V Pragi razglasijo ustanovitev ČSR
30. 10. Anglija sklene s Turčijo v Mudrosu premirje
 1. 11. Beograd osvobojen
 2. 11. Litva razglasi samostojnost
 3. 11. V Kielu se upro nemški mornarji. Avstro-Ogrska sklene z antanto premirje. Ustanovljena KP Avstrije
 7. 11. V Münchnu in drugih nemških mestih izbruhne revolucija
 9. 11. V Berlinu izbruhne revolucija; Nemčija postane republika
Ženevska deklaracija
11. 11. V Compiègnu podpisano premirje; konec 1. svetovne vojne
Letonska postane samostojna
12. 11. Avstrija postane republika
14. 11. Čehi okličejo ČSR za republiko
Pilsudski prevzame oblast
16. 11. Razglašena Madžarska republika
- 23.–27. 11. Antantne sile se izkrcajo pri Novgorodu, Sevastopolu in Odesi
v pomoč protirevolucionarjem
23. 11. Poljaki zasedejo Lvov
 1. 12. V Beogradu razglašena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
 5. 12. Nemiri v Berlinu
- 16.–21. 12. Vsenemški kongres sovjetov
30. 12. V sovjetski Rusiji ustanove revolucionarni vojni svet za brambo domovine proti intervencionistom
Ustanovljena KP Nemčije

1919

- 10. 1. V Bremenu razglašena socialistična sovjetska republika
- 15. 1. Ubita K. Liebknecht in R. Luxemburg
- 18. 1. V Versaillesu začetek mirovne konference
- 19. 1. Paderewski postane predsednik 1. poljske vlade
- 2. 2. Sovjetska Rusija prizna samostojnot Estonske
- 2. 3. V Moskvi osnovana 3. internacionala (kominterna)
- 13. 3. Finska postane republika
 - V Italiji prve skupine fascio di combattimento
- 21. 3. Madžarsko razglasijo za sovjetsko republiko
- 7. 4. Bavarsko razglasijo za sovjetsko republiko
- 13. 4. V Indiji (v Amritsaru) hude demonstracije; Angleži ubijejo veliko demonstrantov
- 20.–23. 4. V Beogradu osnovana Socialistična delavska stranka Jugoslavije (ustanovni kongres KPJ)
- 29. 4. Ustanovljeno Društvo narodov
- 15. 5. Grki zasedejo Smirno
- 28. 6. V Versaillesu podpisana mirovna pogodba z Nemčijo
Francosko-angleško-ameriška obrambna pogodba proti morebitnemu napadu Nemčije na Francijo
- 10. 9. V St. Germainu podpisana mirovna pogodba z Avstrijo
- 12. 9. D'Annunzio zasede Reko
- 16. 11. V Franciji zmaga nacionalni blok
- 27. 11. Antantne sile sklenejo v Neuillyju z Bolgarijo mirovno pogodbo
- 8. 12. Za Poljsko določena vzhodna meja (Curzonova črta)

1920

- 3. 1. Sovjetske čete osvoje Carčín
- 10. 1. Stopi v veljavo versajska mirovna pogodba
- 7. 2. Sovjetske čete osvoje Odeso
- 10. 3. V Nemčiji Kappov puč
- 13. 3. Sovjetske čete osvoje Murmansk
- 16. 3. Angleži zasedejo Carigrad
- 18.–26. 4. V San Remu konferenca o nemških reparacijah
- 6. 5. Poljaki zasedejo Kijev
- 4. 6. Antantne sile in Madžarska sklenejo v Trianonu mirovno pogodbo
- 12. 6. Rdeča armada osvobodi Kijev
- 20.–25. 6. V Vukovaru se Socialistična delavska stranka Jugoslavije preimenuje v KPJ (2. kongres Partije)

- 21.-22. 6. V Boulognu konferenca zaradi reparacij
- 5.-16. 7. V Spa konferenca zaradi reparacij
- 12. 7. Sovjetska Rusija in Litva skleneta v Moskvi mirovno pogodbo
- 8. 8. V Nemčiji ustanovljena NSDAP
- 10. 8. Antantne sile in Turčija sklenejo v Sèvresu premirje
- 11. 8. Sovjetska Rusija prizna z mirom v Rigi samostojno Letonsko
- 14. 8. Poljaki ustavijo pred Varšavo sovjetsko vojsko
ČSR, Jugoslavija in Romunija sklenejo obrambno zvezo (začetek male antante)
- 1. 10. Avstrija postane zvezna republika
- 10. 10. Plebiscit zaradi Koroške
- 14. 10. Sovjetska Rusija in Finska skleneta v Dorpatu premirje
- 12. 11. Jugoslavija podpiše rapalsko pogodbo
- 15. 11. V Ženevi prvo zasedanje Društva narodov
- 29. 12. Ustanovljena KP Francije
- 30. 12. Jugoslovanska vlada z Obznano prepove delovanje KPJ

1921

- 21. 1. Ustanovljena KP Italije
- 24.-29. 1. V Parizu konferenca zaradi nemških reparacij
- 21. 2.-14. 3. V Londonu konferenca zaradi nemških reparacij
- 19. 2. Francija in Poljska skleneta vojaško zvezo
- 26. 2. Sovjetska Rusija in Iran skleneta prijateljsko pogodbo
- 3. 3. Poljska in Romunija skleneta vojaško zvezo
- 7. 3. Francozi zasedejo Düsseldorf in druga nemška mesta, ker nočejo Nemci plačevati reparacij
- 16. 3. Sovjetska Rusija in Turčija podpišeta prijateljsko pogodbo
- 18. 3. Poljska in Sovjetska Rusija podpišeta v Rigi premirje
- 5. 5. Londonski ultimatum Nemčiji glede reparacij
- 11. 5. Nemčija delno ugodni glede reparacij
- 28. 6. V Jugoslaviji sprejeta vidovdanska ustava
- 2. 8. V Jugoslaviji izide zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi
- 22. 6.-12. 7. V Moskvi 3. kongres kominterne
- 1. 7. V Šanghaju 1. kongres revolucionarjev - marksistov; ustanovljena KP Kitajske
- 3. 8. V Nemčiji ustanovljena SA
- 16. 8. Umre kralj Peter I.
- 24. 8. ZDA sklenejo z Nemčijo mirovno pogodbo
- 25. 8. ZDA sklenejo z Avstrijo mirovno pogodbo

- 6.-7. 10. Francija in Nemčija skleneta v Wiesbadnu pogodbo glede reparacij
- 12. 11. V Washingtonu začetek razorožitvene konference
- 6. 12. Irska dobi statut dominiona

1922

- 6.-13. 1. V Cannesu konferenca o gospodarskih vprašanjih in reparacijah
- 22. 1. Umre papež Benedikt XV.
- 6. 2. V Washingtonu se konča razorožitvena konferenca
- 6. 2. Kardinal Achille Ratti postane papež (Pij XI.)
- 28. 2. Preneha angleški protektorat nad Egiptom
- 17. 3. Poljska podpiše z Letonijo, Estonijo in Finsko prijateljsko pogodbo
- 10. 4.-19. 5. V Genovi konferenca o gospodarskih vprašanjih in reparacijah
- 17. 4. Nemčija in Sovjetska Rusija skleneta v Rapallu pogodbo o medsebojni enakopravnosti
- 15. 6.-20. 7. V Haagu konferenca o gospodarskih vprašanjih in reparacijah
- 15. 7. Ustanovljena KP Japonske
- 7.-14. 8. Prva londonska konferenca o gospodarskih vprašanjih in reparacijah
- 26. 8. Kemal paša začne ofenzivo proti Grkom
- 4. 10. Ženevski protokoli (Mednarodni krediti Avstriji in jamstvo neodvisnosti)
- 10. 10. Grčija in Turčija skleneta v Mudaniji premirje
- 23. 10. Jugoslavija in Italija skleneta v Rimu sporazum glede Zadra, Reke in obmejnega prometa
- 24. 10. Zborovanje fašistov v Neaplju
- 28. 10. Fašistični »pohod na Rim«
- 6. 12. Irska postane svobodna
- 9.-11. 12. Druga londonska konferenca o gospodarskih vprašanjih in reparacijah
- 30. 12. Sovjetska Rusija postane Zveza socialističnih republik

1923

- 3. 5. Gondra pogodba (med ameriškimi državami za utrditev panameriške solidarnosti)
- 9. 6. V Bolgariji strmoglavijo Stambolijskega; vlado sestavi Cankov
- 24. 7. Mirovna pogodba v Lausannu (Anglija, Francija, Italija, Japonska, Grčija, Romunija in Jugoslavija s Turčijo)
- 13. 9. V Španiji v Barceloni puč; Primo de Rivera postane diktator
- 22. 9. V Bolgariji izbruhne pod vodstvom Dimitrova vstaja
- 27. 9. Nemška vlada ukaže, naj preneha pasivni odpor
- 30. 9. Ustanovljeni reparacijski komisiji

- 21. 10. Razglašena Renska republika
- 23. 10. Thällmann začne v Hamburgu vstajo
- 29. 10. Kemal paša postane predsednik republike Turčije
- 8.-9. 11. Hitlerjev neuspeli puč v Münchnu
- 23. 11. V Nemčiji prepovedana NSDAP

1924

- 20. 1. Litva zasede Memel
- 21. 1. Umre Lenin
- 25. 1. Francija in ČSR skleneta vojaško zvezo
- 27. 1. Jugoslavija in Italija podpišeta v Rimu pogodbo glede Reke in Sušaka (Rimski sporazum)
 - 1. 4. Hitler obsojen na 5 let ječe zaradi novembrskega puča
 - 9. 4. Dawesov načrt
- 16. 4.-16. 8. V Londonu konferenca glede Dawesovega načrta
 - 1. 5. Grčija postane republika
- 31. 5. SZ in Kitajska skleneta v Pekingu pogodbo glede vprašanj, ki zanimajo obe državi
- 10. 6. V Italiji umorjen socialistični prvak Matteoti
 - 2. 10. Ženevski protokoli glede miroljubnega reševanja mednarodnih spornih zadev
- 20. 12. Hitlerja spuste iz zapora, preden je dostal kazen

1925

- 21. 1. Japonska prizna SZ in sklene z njo pogodbo o nevtralnosti
- 27. 2. V Nemčiji ponovno ustanovljena NSDAP
- 12. 3. Umre kitajski državnik in revolucionar Sunjatsen
- 26. 4. Hindenburg postane predsednik Nemčije
- 30. 5. V Šanghaju vstaja proti Japoncem
- 14. 7.-1. 8. Zavezniške čete izpraznijo Porurje
 - 5.-16. 10. Konferenca v Locarnu
- 16. 10. Podpisana pogodba v Locarnu
 - 9. 11. V Nemčiji ustanovljena SS
- 17. 12. Turčija in SZ skleneta prijateljsko in nenapadalno pogodbo

1926

- 4. 5. V Angliji se začne splošna stavka
- 4.-23. 5. V Ženevi razorožitvena konferenca
- 28. 5. Na Portugalskem vojaški puč; general Gomez da Costa prevzame oblast

- 8. 9. Nemčijo sprejmejo v Društvo narodov
- 1. 10. SZ in Perzija skleneta nenapadalno in nevtralnostno pogodbo
- 27. 11. Albanija sklene z Italijo pogodbo o pomoči

1927

- 4. 4. Italija in Madžarska skleneta prijateljsko pogodbo
- 18. 4. Na Kitajskem ustanove v Nankingu vlado s Čankajškom na čelu
- 4.-23. 5. V Ženevi konferenca o gospodarskih vprašanjih
- 1. 10. SZ in Pakistan skleneta nenapadalno pogodbo
- 11. 11. Jugoslavija in Francija skleneta prijateljsko pogodbo
- 22. 11. Italija in Albanija skleneta v Tirani obrambno pogodbo

1928

- 7. 4. Čankajšek začne pohod proti generalom na severu
- 19. 4. Japonci zasedejo Šantung
- 28. 5. Italijansko-turška prijateljska pogodba
- 8. 6. Čankajškove čete zavzamejo Peking
- 27. 8. V Parizu podpišejo Kellogovo-Briandovo pogodbo

1929

- 6. 1. V Jugoslaviji uvedena monarhistična diktatura
- 9. 2. SZ sklene nenapadalno pogodbo z Estonsko, Letonsko, s Poljsko, z Romunijo in (pozneje) s Turčijo
- 11. 2. Italija in Vatikan skleneta lateransko pogodbo
- 11. 2.-7. 6. V Parizu konferenca za revizijo Dawesovega plana (Youngov načrt)
- 6.-31. 8. Prva haaška konferenca o Youngovem načrtu
- 24. 10. Polom na ameriški borzi; začetek gospodarske krize

1930

- 3. 1.-20. 1. Na drugi haaški konferenci sprejmejo Youngov načrt
- 6. 2. Italija in Nemčija skleneta prijateljsko pogodbo
- 21. 1.-22. 4. V Londonu konferenca glede tonaže in moči brodovja
- 17. 5. Youngov načrt stopi v veljavo
- 30. 6. Izpraznitev Porenja
- 30. 10. Grčija in Turčija skleneta prijateljsko pogodbo

1931

26. 1. Avstrija in Madžarska skleneta prijateljsko pogodbo
4. 3. Gandhi začne nepokorščino
11. 5. V Avstriji polom denarnih zavodov
20. 6. Hoover predlaga enoletni moratorij za plačilo dolgov in reparacij
3. 9. V Jugoslaviji oktroirana ustava
18. 9. Japonci začno zasedati Mandžurijo
10. 10 Hindenburg prvič sprejme Hitlerja

1932

21. 1. SZ in Finska skleneta nenapadalno pogodbo
2. 2. V Ženevi začetek mednarodne razorožitvene konference
18. 2. Japonci okličejo »samostojno« Mandžurijo pod svojim protektoratom kot državo Mandžukuo
10. 4. Hindenburg izvoljen za predsednika
13. 4. V Nemčiji prepovedani SA in SS
8. 5. V Franciji zmaga na volitvah levi blok
20. 5. V Avstriji sestavi Dollfuss vlado
14. 6. V Nemčiji spet dovoljeni SA in SS
16. 6.–9. 7. V Laussanu konferenca glede reparacij
25. 7. SZ in Poljska skleneta nenapadalno pogodbo
13. 8. Hindenburg odkloni Hitlerja za kanclerja
29. 11. SZ in Francija skleneta nenapadalno pogodbo
7. 11. Roosevelt izvoljen za predsednika ZDA

1933

30. 1. Hitler kancler Nemčije
1. 2. Hitler razpusti rajhstag
2. 2.–14. 10. Druga razorožitvena konferenca
16. 2. Obnovitev male antante
- 26.–27. 2. Nacisti zažgo rajhstag
1. 4. V Nemčiji bojkot židovskih trgovin
10. 5. V Nemčiji javni sežigi »nevarnih« knjig
2. 6.–27. 7. V Londonu mednarodna gospodarska konferenca
19. 6. V Avstriji prepovedo nacionalno socialistično stranko
20. 7. Nemčija sklene z Vatikanom konkordat
2. 9. SZ in Italija skleneta prijateljsko in nenapadalno pogodbo
14. 10. Nemčija zapusti razorožitveno konferenco
19. 10. Nemčija stopi iz Društva narodov

1934

26. 1. Nemčija in Poljska skleneta nenapadalno in prijateljsko pogodbo
6. 2. V Franciji veliki nemiri
- 11.-18. 2. Na Dunaju in drugih mestih nemiri ter spopadi
17. 3. Rimski protokoli (gospodarska pogodba med Italijo, Avstrijo in Madžarsko)
14. 5. Hitler in Mussolini se prvič snideta, in sicer v Benetkah
30. 6. Hitler da pobiti politične nasprotnike (»noč dolgih nožev«)
25. 7. Na Dunaju nacionalno socialistični puč; Dollfuss umorjen
29. 7. V Avstriji postane kancler Schuschnigg
2. 8. Hindenburg umre, Hitler postane firer in kancler
9. 9. V Atenah podpisana balkanska pogodba
18. 9. SZ sprejmejo v Društvo narodov
9. 10. V Marseillu atentat na kralja Aleksandra
1. 12. V SZ umorjen Kirov; začetek »čistk«
5. 12. Italijani izzovejo na italijansko-abesinski meji konflikt, začetek napetosti med državama

1935

7. 1. Lavalov-Mussolinijev sporazum
13. 1. Plebiscit glede Posarja
16. 3. Nemčija ne prizna več omejitev glede oboroževanja in uvede splošno vojaško obveznost
14. 4. Konferenca v Stresi (Anglija, Francija in Italija sklenejo, da se bodo uprle vsaki enostranski odpovedi pogodb, ki zagotavljajo mir)
2. 5. SZ in Francija podpišeta pogodbo o medsebojni pomoči
16. 5. Umre Pilsudski
12. 6. Mirovni protokol v Buenos Airesu; podpišejo Bolivija, Paraguay, Argentina, Brazilija, Chile, Peru in ZDA, da bi se končala vojna med Bolivijo in Paraguayem
18. 6. Nemško-angleška pogodba o oborožitvi ladjevja
14. 7. V Franciji ustanovljena ljudska fronta
31. 8. Roosevelt podpiše 1. zakon o nevtralnosti
15. 9. V Nemčiji razglasijo Nürnberške zakone o čisti rasi
3. 10. Italija brez vojne napovedi napade Etiopijo
7. 10. V Društvu narodov razglasijo Italijo za napadalko
- Japonska objavi Kitajski »tri načela« glede »skupnega sodelovanja«
11. 10. V Društvu narodov sklenejo proti Italiji sankcije
11. 12. V ČSR odstopi Masaryk, naslednik Beneš

1936

15. 1. V Londonu konferenca med Anglijo, Francijo in ZDA glede omejitve pomorskega oboroževanja
7. 3. Nemčija odpove pogodbo v Locarnu in zasede demilitarizirano cono v Porurju
25. 3. Anglija in ZDA skleneta pogodbo glede moči bojnega brodogra
1. 4. Avstrija uvede splošno vojaško obveznost
3. 5. V Franciji zmaga na volitvah ljudska fronta
5. 5. Italijanska vojska zasede Addis Abebo
9. 5. Italija priključi Etiopijo
6. 6. Blum sestavi vlado (socialisti in radikalni socialisti)
22. 6.–20. 7. V Montreuxu konferenca glede morskih ožin
4. 7. V Društvu narodov sklenejo, da prenehajo proti Italiji sankcije
11. 7. Nemčija in Avstrija skleneta sporazum (Gentlemen's Agreement)
- 17.–18. 7. Franko začne puč; pričetek španske državljanske vojne
24. 8. Nemčija podaljša vojaško obveznost na dve leti
4. 9. V Madridu sestavljena nova vlada (Caballero)
9. 9. V Londonu se sestane odbor za nevmešavanje v španske zadeve
25. 10. Nemčija in Italija osnujeta »os Rim–Berlin«
3. 11. Roosevelt ponovno izvoljen za predsednika ZDA
18. 11. Nemčija in Italija priznata Frankovo vlado v Burgosu
25. 11. Nemčija in Japonska skleneta pogodbo proti kominterni
5. 12. V SZ sprejmejo novo ustavo; SZ postane socialistična država delavcev in kmetov
23. 12. Medameriška mirovna konferenca v Buenos Airesu

1937

2. 1. Anglija in Italija skleneta pogodbo, da obdržita v Sredozemlju status quo
24. 1. Jugoslavija in Bolgarija skleneta prijateljsko pogodbo
10. 2. CKKP Kitajske in Kuomintang se sporazumeta za skupno akcijo
25. 3. Jugoslavija in Italija skleneta nenapadalno pogodbo
28. 5. Baldwin odstopi, novo vlado sestavi Chamberlain
12. 6. Ustreljen Tuhačevski in drugi generali
19. 6. Odstopi Blumova vlada, mandat za novo dobi Chautemps
7. 7. Japonska ponovno napade Kitajsko
8. 7. Turčija, Perzija, Irak in Afganistan sklenejo vzhodni pakt
25. 7. CKKP Kitajske razglasi program za vojno proti Japonski in o obrambi domovine

- 21. 8. SZ in Kitajska skleneta nenapadalno pogodbo
- 28. 7. Japonci zavzamejo Peking
- 10. 9. Konferenca v Nyonu glede piratstva v Sredozemlju
- 3. 11. Na konferenci v Bruslju obsodijo Japonsko kot napadalko
- 13. 11. Japonci zavzamejo Šanghaj
- 11. 12. Italija stopi iz Društva narodov
- 13. 12. Japonci zavzamejo Nanking
- 24. 12. V Limi podpisana deklaracija vseh ameriških držav glede skupne obrambe

1938

- 14. 1. V Franciji stopijo socialisti iz vlade
- 12. 2. Schuchningg pri Hitlerju; na njegov pritisk vzame v vlado nacista Seysa-Inquarta
- 21. 2. Eden, zunanji minister Anglije, odstopi, ker ne soglaša s popuščanjem fašizmu
 - 9. 3. Schuschnigg napove za 13. 3. referendum glede Avstrije
- 10. 3. V Franciji odstopi vlada; novo poskuša sestaviti Blum
- 11. 3. Schuschnigg odstopi, novo avstrijsko vlado sestavi Seys-Inquart
- 11.–12. 3. Nemčija zasede Avstrijo
- 13. 3. Nemčija razglasi priključitev Avstrije (»Anschluss«)
- 12. 4. V Franciji sestavi Daladier novo vlado
- 16. 4. Podpisana angleško-italijanska pogodba
- 3.–9. 5. Hitler na obisku v Italiji
- 15. 6. Konec sankcij proti Italiji
- 15. 9. Chamberlain obišče Hitlerja zaradi sudetske krize
- 19. 9. Daladier in Bonnet v Londonu
- 22.–24. 9. Chamberlain ponovno pri Hitlerju
- 26. 9. Rooseveltova poslanica, naj se sporazumejo in preprečijo vojno
- 29.–30. 9. S sporazumom v Münchnu okrnejo ČSR
 - 1. 10. Nemčija začne zasedati sudetske kraje
 - 2. 10. Poljaki zasedejo Tešin
 - 5. 10. Beneš odstopi
 - 7. 10. Slovaška razglasi avtonomijo
 - 8. 10. Podkarpatska Ukrajina razglasi avtonomijo
- 21.–22. 10. Japonci zavzamejo Kanton
- 25. 10. Japonci zavzamejo Hankou
 - 2. 11. Ciano razsodi na Dunaju v sporu za mejo med Madžarsko in Češko

- 9.-10. 11. V Nemčiji pogrom proti Židom (»kristalna noč«)
10. 11. Umre Kemal paša
22. 12. Italija odpove Lavalov-Mussolinijev sporazum

1939

26. 1. Španski nacionalisti zavzamejo Barcelono
9. 2. Španski nacionalisti dosežejo francosko-špansko mejo
10. 2. Umre papež Pij XI.
25. 2. Anglija in Francija priznata Franka
2. 3. Kardinal Pacelli postane papež Pij XII.
14. 3. Slovaška in Podkarpatska Ukrajina razglasita samostojnost
15. 3. Nemčija zasede Češko
16. 3. Češka postane Češkomoravski protektorat, priključen rajhu
23. 3. Nemčija zasede Klajpedo
Slovaška se »vključi« v Nemčijo
27. 3. Španija stopi v pakt proti kominterni
28. 3. Frankove čete zavzamejo Madrid
29. 3. Frankove čete zavzamejo Valencio
31. 3. Anglija in Francija jamčita Poljski nedotakljivost njenih meja
7. 4. Italija zasede Albanijo
13. 4. Anglija in Francija jamčita Romuniji in Grčiji neodvisnost
27. 4. Anglija uvede splošno vojaško obveznost
28. 4. Hitler odpove nemško-angleški sporazum glede brodovja in nemško-poljsko nenapadalno pogodbo
3. 5. V SZ postane zunanji minister Molotov
12. 5. Anglija in Turčija skleneta pogodbo o medsebojni pomoči
21. 5.-7. 6. Nemčija sklene nenapadalno pogodbo z Estonsko, Letonsko in Dansko
22. 5. Nemčija in Italija skleneta »železni pakt«
23. 8. Nemčija in SZ skleneta nenapadalno pogodbo s tajnimi dodatki
25. 8. Anglija in Poljska skleneta pogodbo o medsebojni pomoči
1. 9. Nemčija napade Poljsko
2. 9. Mussolini predlaga konferenco, predlog brez uspeha
3. 9. Anglija in Francija napovesta Nemčiji vojno

KAZALO

Uvod	5
----------------	---

1917 - 1923/24

1. Februarska in oktobrska revolucija 1917 v Rusiji	9
2. Odmevi ruskih revolucij po svetu	23
a) Nekateri evropske države	23
b) Wilson in Vatikan	49
c) Mirovna konferenca	52
č) Druge države	59

1924/25 - 1934/35

1. Stabilizacija, iskanje miru in svetovna kriza	75
2. Razvoj v posameznih državah	85

1934/35 - 1. septembra 1939

1. Španska državljanska vojna	134
2. München in antiimperialistična fronta	145
Kratek povzetek	197
Kronološki pregled	200

KNJIŽNICA KOZMOS * UREJA UROŠ KRAIGHER * DVAINDEVAJSETI ZVEZEK *
METOD MIKUŽ * SVET MED VOJNAMA * OPREMIL ZDRAVKO VATOVEC *
KORIGIRAL IN KRONOLOŠKI PREGLED SESTAVIL AVGUŠTIN PIRNAT * SLI-
KOVNO GRADIVO IZBRAL MIRKO STIPLOVŠEK * IZDALA MLADINSKA KNJIGA
V LJUBLJANI * ZA ZALOŽBO ZORKA PERŠIČ * NATISNILA TISKARNA LJUDSKE
PRAVICE V LJUBLJANI 1966

